

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

Kraków, dnia 8 grudnia 2023 r.

Poz. 8548

UCHWAŁA NR 481/LXII/2023 RADY POWIATU NOWOTARSKIEGO

z dnia 30 listopada 2023 roku

w sprawie przyjęcia "Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego na lata 2024-2027"

Na podstawie art. 4 pkt 7 oraz art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1526 z późn. zm.) w związku z art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.) Rada Powiatu Nowotarskiego, po uzyskaniu opinii Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, uchwala co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego na lata 2024-2027”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Nowotarskiego.

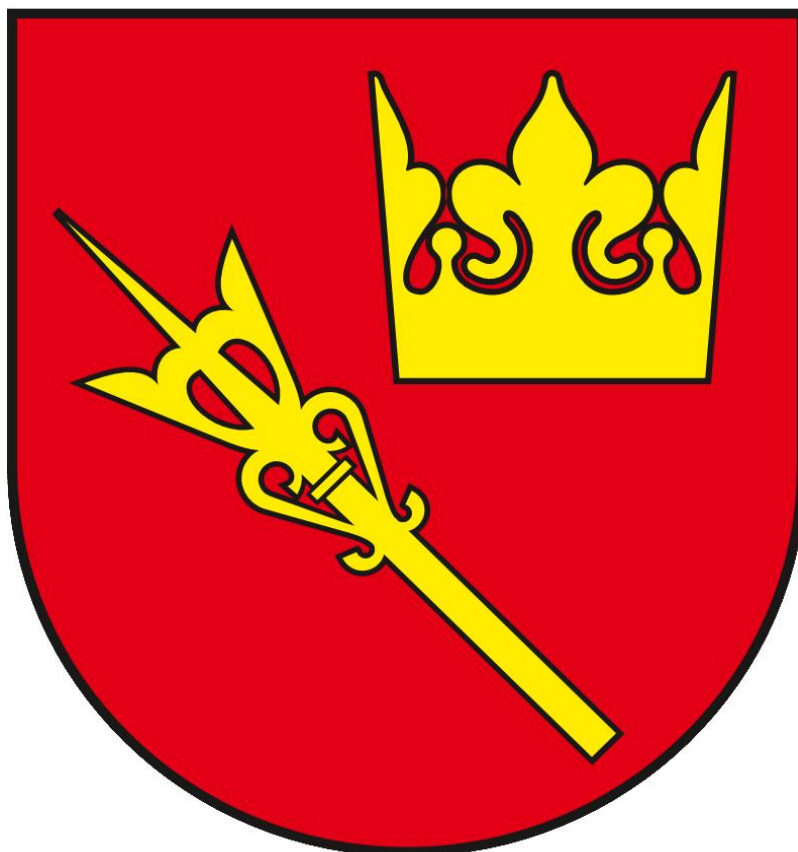
§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega opublikowaniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Małopolskiego.

Przewodniczący Rady Powiatu Nowotarskiego

Tadeusz Rafacz

Załącznik Nr 1
do uchwały Nr 481/LXII/2023
Rady Powiatu Nowotarskiego
z dnia 30 listopada 2023 r.

POWIAT NOWOTARSKI

***Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami
Powiatu Nowotarskiego
na lata 2024 – 2027***

Opracował:
Piotr Klimowski
Inspektor
Wydziału Polityki Społecznej i Bezpieczeństwa

1	Wstęp	3
2	Podstawy prawne opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami	3
3	Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
3.1	Konstytucja	5
3.2	Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	6
3.3	Przepisy wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków	10
3.4	Pozostałe akty prawne	11
3.5	Międzynarodowe dokumenty określające zasady i metody ochrony dziedzictwa kulturowego	12
4	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	13
4.1	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	13
4.2	Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami na poziomie województwa	17
5	Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	23
5.1	Relacje Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	23
5.2	Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Nowotarskiego	27
5.2.1.	Charakterystyka Powiatu Nowotarskiego	27
5.2.2.	Parki narodowe	28
5.2.3.	Rezerваты przyrody	30
5.2.4.	Zarys historii ziem leżących w granicach powiatu nowotarskiego	32
5.2.5.	Regiony kulturowe	38
5.2.6.	Zabytki ruchome	41
5.2.7.	Zabytki archeologiczne	44
5.2.8.	Obiekty muzealne w powiecie nowotarskim	45
5.2.9.	Obiekty zabytkowe będące w gestii Powiatu Nowotarskiego	50
5.2.10.	Zabytki z Listy Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO	52
5.2.11.	Dziedzictwo niematerialne	54
5.3	Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	61
5.3.1.	Rejestr zabytków nieruchomości gmin powiatu nowotarskiego	61
5.4	Gminne ewidencje zabytków i Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu nowotarskiego	75
6	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT	77
7	Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	80
8	Instrumentarium realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	84
9	Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami	85
10	Podsumowanie	86
11	Bibliografia	86
12	Spis tabel	87
13	Spis rycin	87

14	Strony internetowe	88
----	--------------------------	----

1 Wstęp

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe powiatu nowotarskiego. Program ma na celu wskazanie zasadniczych kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami wraz z popularyzacją dóbr kultury i środowiska w latach 2024-2027. Dokument ma posłużyć koordynacji przedsięwzięć podejmowanych w powiecie na rzecz opieki nad zabytkami, przy poszanowaniu kompetencji własnych samorządów gminnych, oraz do stworzenia płaszczyzny do współpracy z lokalną społecznością oraz wszystkimi innymi podmiotami zaangażowanymi w działania na rzecz ochrony dóbr kultury. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2024 - 2027 jest dokumentem o charakterze strategicznym w zakresie podejmowania działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Założenia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami opierają się na włączeniu problemów z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami do systemu zadań strategicznych powiatu. Za priorytet przyjęto ochronę dziedzictwa kulturowego przy wykorzystaniu potencjału przyrodniczego powiatu, promocję oraz tworzenie w społeczności powiatu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym. Podstawowe działania zaplanowane są głównie na zahamowanie procesów degradacji zabytków i w miarę możliwości doprowadzenie ich stanu do poprawy, przy jednoczesnym zwiększeniu atrakcyjności zabytków poprzez turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu oraz równoległym budowaniu bazy wiedzy o lokalnych zasobach dziedzictwa kulturowego.

Podstawą do określenia działań jest ustalenie w niniejszym programie najistotniejszych uwarunkowań ze sfery dziedzictwa kulturowego obecnego na terenie powiatu. Ponadto, program ten ma przyczynić się do zintensyfikowania przedsięwzięć o charakterze społecznym oraz edukacyjnym wobec społeczności powiatu. Upowszechnianie wiedzy o zabytkach oraz eksponowanie i promowanie dóbr kultury powiatu w kraju i poza jego granicami może znacznie wpłynąć na zwiększenie zainteresowania regionem pod względem turystycznym, co w perspektywie przełoży się na lokalną gospodarkę.

2 Podstawy prawne opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami został opracowany w związku z realizacją ustawowych zadań powiatu wynikających z ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1526 z późn. zm.) oraz zadań o charakterze ochronnym z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.).

Zgodnie z art. 4 ust. 1 pkt 7 ustawy o samorządzie powiatowym, powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony

zabytków i opieki nad zabytkami. Mają one komplementarny charakter i dotyczą tych celów, których z określonych względów nie można realizować na szczeblu gminy. Równolegle zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawodawca zobowiązał zarządy powiatów do sporządzenia czteroletnich powiatowych programów opieki nad zabytkami. Programy te, zgodnie z art. 87 ust. 2, mają na celu w szczególności:

- a) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- b) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- c) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- d) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- e) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- f) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Cele pozaustawowe:

- a) opieka, ochrona, aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe powiatu oraz dążenie do materialnej poprawy stanu zabytków, ich odbudowy, adaptacji i rewitalizacji celem wykorzystania potencjału wynikającego z posiadanego dziedzictwa kulturowego;
- b) planowe, konsekwentne oraz kompletne realizowanie zadań samorządowych w zakresie ochrony zabytków;
- c) realizowanie lokalnych i regionalnych projektów związanych z ochroną zabytków oraz krajobrazu kulturowego;
- d) dążenie do pełnej oceny stanu zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego powiatu poprzez aktualizację bazy informacyjnej o zabytkach powiatu;
- e) integracja ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, przyrodniczego w dokumentach planistycznych;
- f) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność przestrzeni dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych, a także wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- g) prowadzenie działań w zakresie planowania przestrzennego oraz w gospodarce nieruchomościami;
- h) racjonalne wykorzystanie powiatowych funduszy na prace ratownicze, konserwatorskie

- i dokumentacyjne przy obiektach o szczególnych wartościach zabytkowych;
- i) wspieranie lokalnych projektów związanych z opieką nad zabytkami i ich zagospodarowaniem – adaptacją;
 - j) upowszechnianie wśród właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych znajomości zasad konserwatorskich, zasad etyki i profilaktyki konserwatorskiej wraz z uświadamianiem odpowiedzialności za posiadane mienie zabytkowe;
 - k) tworzenie, rozwijanie klimatu społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei opieki i ochrony zabytków z kształtowaniem postaw promujących działania chroniące zabytki jako źródło tożsamości, wiedzy i dumy z przeszłości i tradycji.

Głównym celem opracowania niniejszego programu jest zachowanie dziedzictwa kulturowego i poprawa jego stanu poprzez określenie uwarunkowań organizacyjno-finansowych w zakresie kompetencji leżących po stronie powiatu, a także promocja i tworzenie szeroko rozumianej świadomości obszaru powiatu jako miejsca atrakcyjnego pod względem turystycznym i wykorzystanie jako czynnika lokalnego rozwoju społecznego i gospodarczego. Podstawę do ustalenia kierunków działań w tej sferze stanowi określenie uwarunkowań dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie powiatu z uwzględnieniem zasobu zabytków, ich lokalizacji oraz krajobrazu kulturowego.

Sporządzając niniejszy program opieki nad zabytkami wzięto pod uwagę zadania należące z mocy ustawy do obowiązków powiatu, między innymi opieki nad zabytkami, do których powiat nowotarski posiada tytuł prawny oraz nakreślono ogólną politykę powiatu w dziedzinie opieki nad zabytkami, nie naruszając przy tym kompetencji poszczególnych gmin i praw właścicieli.

3 Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Obowiązujący w Polsce system prawny gwarantuje ochronę całości dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), tworząc szereg regulacji zarówno na poziomie ustawowym, jak i na poziomie aktów wykonawczych.

3.1 Konstytucja

Najważniejszym aktem prawnym nakładającym na Państwo obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego i przekazania go kolejnym pokoleniom jest **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.** (Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.). Już w **Preambule** ustawodawca wyartykułował przedmiotowy obowiązek następująco: *„[...] my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej [...] wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad*

tysiącletniego dorobku [...] ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej...".

- **Art. 5** *„Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.*
- **Art. 6** *„Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Natomiast w myśl art. 6 ust. 2: „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.*
- **Art. 73** *„Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury”.*

Ustawa zasadnicza mówi nie tylko o odpowiedzialności konstytucyjnej Państwa, ale również nakłada taki obowiązek na każdego obywatela, wskazując w **art. 82**, że *„Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne”*, a w **art. 86**, iż: *„Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.*

3.2 Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Aktem prawnym, który reguluje podstawowe kwestie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.). Ustawa dokładnie określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach.

Artykuł 3 ustawy podaje definicję zabytku rozumianego jako nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Ustawa rozróżnia obowiązki i kompetencje w działaniach przy zabytkach na ochronę i opiekę. Ochrona zabytków wspólnie obejmuje nie tylko pojedyncze zabytki, dzieła sztuk, pamiątki historyczne, lecz również krajobraz kulturowy będący przekształconym przez człowieka naturalnym otoczeniem, w którym zapisane są zarówno elementy kultury materialnej jak i duchowej. Ochrona zabytków, to zespół procedur mających uchronić przed zniszczeniem uznane jako świadectwa historyczne elementy tworzące wspólnie krajobraz kulturowy. Polega ona na podejmowaniu działań administracyjnych mających na celu zapobieganie zagrożeniom, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego użytkowania zabytku, przeciwdziałania kradzieżom, kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytku, a także zapewnieniu warunków ich należytej ochrony.

W myśl przepisów art. 4 powyższej ustawy ochrona zabytków polega na podejmowaniu

przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytku;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Natomiast opieka nad zabytkiem, w myśl art. 5 ustawy zdefiniowane zostaje pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza i polega przede wszystkim na zapewnieniu warunków do:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W myśl art. 6 ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na ich stan zachowania:

1) Zabytki nieruchome:

- a) krajobrazy kulturowe;
- b) układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane;
- c) dzieła architektury i budownictwa;
- d) dzieła budownictwa obronnego;
- e) obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe;
- f) cmentarze;
- g) parki, ogrody, inne formy zaprojektowanej zieleni;
- h) miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2) Zabytki ruchome:

- a) dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- b) kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- c) numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order;
- d) wytwory techniki, urządzenia, środki transportu, maszyny i narzędzia świadczące o kulturze

materialnej charakterystycznej dla dawnych i nowych form cywilizacyjnych;

- e) materiały biblioteczne;
- f) instrumenty muzyczne;
- g) wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne;
- h) przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne i działalność wybitnych osobistości.

3) Zabytki archeologiczne:

- a) pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- b) cmentarzyska;
- c) kurhany (rodzaj mogiły);
- d) relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Podstawowymi narzędziami prawnej ochrony zabytków, zgodnie z zapisami art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, są:

- 1) **wpis do rejestru zabytków** – do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek;
- 1a) **wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa** – na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:
 - a) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,
 - b) wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,
 - c) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w punkcie 2 lit. c i d, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
 - d) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
 - e) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w punkcie 2 lit. a i b, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
 - f) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
 - g) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w punkcie 2 lit. a, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

- h) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
 - i) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,
 - j) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
 - k) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,
 - l) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
 - m) innych kategorii, niewymienionych w punktach powyżej, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro;
- 2) uznanie za pomnik historii – Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice;
- 3) utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć rada gminy na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- 4) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.**

Zgodnie z art. 18 ust. 1 ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu i aktualizacji analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Oznaczać to może dla powiatu konieczność zapoznania się z gminnymi programami ochrony i opieki nad zabytkami i uwzględnienie ich zapisów w wydawanych decyzjach administracyjnych w zgodzie z powiatowym i wojewódzkim programem ochrony i opieki nad zabytkami. Ustawa określa, że „w koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje Organy ochrony zabytków z wyszczególnieniem ich kompetencji. Zgodnie z treścią art. 89 przedmiotowej ustawy są nimi:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

3.3 Przepisy wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2022 r. poz. 1388 z dnia 2022.07.01);
2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r. poz. 1384 z dnia 2017.07.17);
3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r. poz. 928 z dnia 2017.05.11);
4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 r. poz. 1275 z dnia 2015.09.01);
5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r. poz. 110 z dnia 2014.01.22);
6. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. Nr 89 poz. 510 z dnia 2011.04.29);
7. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56 z dnia 2021.01.11);
8. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 1901 z dnia 2020.10.28);
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1470 z dnia 2019.08.06);
10. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 75 poz. 706 z dnia 2004.04.23);

11. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. Nr 124 poz.1304 z dnia 2004.06.02);
12. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30 poz. 259 z dnia 2004.02.27);
13. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 71 poz. 650 z dnia 2004.04.21);
14. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212 poz. 2153 z dnia 2004.09.29);
15. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. z 2004 r. Nr 102 poz.1066 z dnia 2004.05.01).

3.4 Pozostałe akty prawne

1. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2022 r. poz. 1526, z późn. zm., t.j. z dnia 2022.07.21);
2. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2022 r. poz. 503, z późn. zm., t.j. z dnia 2022.03.02);
3. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2022 r. poz. 2556, z późn. zm., t.j. z dnia 2022.12.09);
4. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2023 r. poz. 344, z późn. zm., t.j. z dnia 2023.02.24);
5. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022 r. poz. 916, z późn. zm., t.j. z dnia 2022.04.28);
6. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194, z późn. zm., t.j. z dnia 2020.02.07);
7. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2021 r. poz. 2351, z późn. zm., t.j. z dnia 2021.12.20);
8. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2022 r. poz. 2509, t.j. z dnia 2022.12.06);
9. Ustawa z 14 lipca 1983 r o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164, z późn. zm., t.j. z dnia 2020.02.03);
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2022 r. poz. 1327, z późn. zm., t.j. z dnia 2022.06.24);
11. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2021 r. poz. 485., t.j. z dnia 2021.03.17);
12. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393, z późn. zm., t.j.

z dnia 2022.11.22);

13. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385, z późn. zm., t.j. z dnia 2022.02.15);
14. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 r. poz. 2337, t.j. z dnia 2018.12.13);
15. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2020 r. poz. 1947, z późn. zm., t.j. z dnia 2020.11.04);
16. Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 30, z późn. zm., t.j. z dnia 2023.01.04).

3.5 Międzynarodowe dokumenty określające zasady i metody ochrony dziedzictwa kulturowego

1. Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212) oraz Drugi Protokół sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r. do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 248);
2. Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106);
3. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018);
4. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190);
5. Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564);
6. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz. U. z 2007 r. Nr 215, poz. 1585);
7. Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 210);
8. Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98).

4 Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami jest w pełni zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumentami, do których odwołuje się niniejszy Program, są połączone na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. W skład tych dokumentów wchodzi różnego rodzaju strategie, studia i programy, które powiązane są z problematyką ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami tożsamy jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te są wymienione w następujących dokumentach:

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004-2020

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, przyjęta została przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., poszerzona w 2005 r. poprzez przygotowane przez Ministerstwo Kultury uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, jest podstawowym dokumentem rządowym, w którym na podstawie rzetelnej analizy podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Jest ona podstawą do dalszych rozwiązań systemowych w dziedzinie kultury. Podstawową misją strategii jest „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkujące tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwoju regionów”. Jako cele uzupełniające wskazano:

- wzrost efektywności zarządzania sferą kultury,
- zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury,
- wzrost udziału kultury w PKB,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochronę zabytków,
- modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury,
- wzrost uczestnictwa w kulturze,
- rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych,
- efektywną promocję twórczości,
- promocję polskiej kultury za granicą,
- ochronę własności intelektualnej i walkę z piractwem,
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury oraz rozwój przemysłów związanych z kulturą (kinematografia,

media, design, wydawnictwa, fonografia).

Wśród działań zmierzających do realizacji ww. celów wskazano między innymi:

- kompleksową rewaloryzację obiektów zabytkowych, ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, społeczne, jak również zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, promocję potencjału kulturowego regionów oraz tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej.

Podstawowymi instrumentami realizacji Narodowej Strategii Rozwoju Kultury są: inicjatywa ustawodawcza, Narodowe Programy Kultury, programy operacyjne oraz wieloletnie programy inwestycyjne i inne dokumenty odnoszące się do kultury.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami 2019-2022

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 stanowi wykonanie obowiązku wynikającego z art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Program jest dokumentem strategicznym określającym główne cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki mające na celu realizację założonych celów.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Podstawowym celem Krajowego Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Realizacja programu odbywa się poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

1. Cel szczegółowy 1: „*Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego*”, podzielony na następujące kierunki działania:
 - a) Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym poprzez:
 - budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie centralnym, regionalnym oraz lokalnym,
 - szkolenia skierowane do jednostek samorządu terytorialnego z zakresu zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych przy uwzględnieniu zagadnień z zakresu dostępności dla osób z niepełnosprawnościami oraz planowania przestrzennego,
 - konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków skierowany do gmin nagradzający je za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami,
 - wsparcie merytoryczne procesu planowania i rewitalizacji w gminach.
 - b) Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym poprzez:
 - ewaluację stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
 - wsparcie rozwoju kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
 - wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,

- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

2. Cel szczegółowy 2: „*Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami*”, podzielony na następujące kierunki działania:
- a) Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
 - b) Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego poprzez zwiększanie bezpieczeństwa zabytków ruchomych poprzez intensyfikację współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe instytucje i służby.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to dokument stanowiący aktualizację Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

Głównym założeniem Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju jest tworzenie warunków sprzyjających wzrostowi dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście w wymiarach społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Dokument, o którym mowa jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. Przedstawia on cele do realizacji do 2020 r. oraz w perspektywie do 2030 r. w jednolitym systemie programowym, który określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty mające za zadanie realizację celów Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Zadania powiązane z tematyką ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1) Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2) Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

1. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2020 r.:

– Wzmacnianie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu – wspieranie instytucji kultury,

których wieloletnia działalność i tradycja mają szczególne znaczenie dla celów polityki państwa w obszarze kultury i których dorobek jest ważnym elementem budowania tożsamości kulturowej Polaków oraz narzędziem promocji Polski w świecie.

– Wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektorów kreatywnych – stworzenie warunków dla rozwoju sektorów kreatywnych w Polsce, które wpłyną na rozwój całego ekosystemu wspierania kultury.

Działania do 2030 r.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030

Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 została przyjęta Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. Jest to najważniejszy dokument dotyczący zagospodarowania przestrzennego kraju. Jego głównym celem strategicznym jest jak najefektywniejsze wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych w celu osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, przestrzennej i gospodarczej w długofalowym okresie. Dokument ten kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, który decyduje o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystać szanse rozwojowe. Koncepcja określa zasady i działania mające służyć zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa w tym powodziowego. W znacznie większym stopniu niż dotychczas kładzie nacisk na problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Koncepcja wskazuje najistotniejsze problemy zagospodarowania polskiej przestrzeni i konkretne działania w 6 obszarach tematycznych, ściśle ze sobą powiązanych i dopełniających się:

1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.
2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju,

wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.
4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.
5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej na zagrożenia naturalne i utratę bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa.
6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030, została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. i jest ona kontynuacją oraz aktualizacją Uchwały Nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. Dokument ten jest jednym z dziewięciu stanowiących tzw. strategie zintegrowane, służące wdrożeniu Strategii Rozwoju Kraju 2020 (z perspektywą do 2030 r.). Głównym celem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu opiera się na wdrażaniu kierunków interwencji zaplanowanych do zrealizowania w trzech zasadniczych obszarach:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństw obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Znaczenie kultury dla jakości kapitału społecznego i rozwoju jest wieloaspektowe. Z jednej strony stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, z drugiej zaś warunkuje on zachowania i postawy, sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, które stanowią fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Dziedzictwo kulturowe, umożliwia budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju jak również jest elementem potencjału kulturowego.

4.2 Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami na poziomie województwa

Podczas sporządzania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami ujęto również zewnętrzne uwarunkowania ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Nowotarskiego mające swoje źródło w dokumentach na poziomie wojewódzkim: Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”, Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata

2022-2025, Program Strategiczny Dziedzictwo i Przemysł Czasu Wolnego, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami jest zbieżny z celami, kierunkami i zasadami wyznaczonymi w w/w dokumentach.

Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”

Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030” została przyjęta uchwałą nr XXXI/422/20 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 17 grudnia 2020 roku.

Strategia jest dowodem woli samorządowych władz regionalnych do wzmacniania pozycji samorządu województwa jako głównego koordynatora i animatora działań rozwojowych w przestrzeni regionalnej. Kierunki, które zostały w niej opisane polegają na interwencji publicznej, która zakłada jednocześnie rozwój w sferze środowiskowej, gospodarczej i społecznej Małopolski, przy wykorzystaniu potencjału terytorialnego oraz likwidacji barier rozwojowych, które występują na poszczególnych obszarach (rozwój zrównoważony).

W Strategii znajduje się szczegółowy opis związany z zagadnieniami dziedzictwa kulturowego oraz uczestnictwa w kulturze. Na terenie województwa małopolskiego znajdują się wyjątkowe obiekty narodowego i europejskiego dziedzictwa stanowiące jego istotną część i mające duży wpływ na poczucie tożsamości narodowej Polaków. Należy wspomnieć, że spośród 15 obiektów w Polsce wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO, aż 6 z nich znajduje się na terenie Małopolski. W wojewódzkiej ewidencji zabytków znajduje się około 48 000 obiektów z kolei do wojewódzkiego rejestru zabytków nieruchomych wpisanych jest 5 981 zabytków, większość z nich zlokalizowana jest w Krakowie i jego najbliższych okolicach jak również w południowej części Małopolski.

W Strategii znajduje się również zagadnienie – Turystyka i przemysły czasu wolnego. Województwo małopolskie jest regionem posiadającym wyjątkowe zasoby kulturowe zarówno w skali kraju jak i Europy. Opierając się na tym unikatowym potencjale tworzona jest atrakcyjna oferta sektora kultury, która pełni ważną rolę w rozwoju turystyki oraz przemysłu czasu wolnego co przekłada się na rozwój gospodarczy województwa i decyduje o konkurencyjności regionu. Niewątpliwym atutem Małopolski jest również położenie geograficzne, zróżnicowanie pod względem ukształtowania krajobrazu oraz atrakcyjne walory przyrodniczo-krajobrazowe co stanowi zasób mający znaczący wpływ na rozwój turystyki.

Opierając się na tych unikatowych walorach przyrodniczych i kulturowych powstaje w Małopolsce wiele szlaków tematycznych, pokazujących i promujących różnorodne aspekty dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego regionu, są to m.in.:

- 6 szlaków międzynarodowych,
- 7 szlaków ponadregionalnych,
- ponad 30 szlaków regionalnych,

- około 100 turystycznych tras miejskich,
- blisko 10 tys. km wyznaczonych szlaków turystycznych.

Cel główny: Małopolska regionem zrównoważonego rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i terytorialnym

Realizacja głównego celu oparta jest na działaniach dotyczących pięciu obszarów, dla których wyznaczono cel strategiczny wraz z kierunkami działań. Dla ochrony dziedzictwa kulturowego opracowano następujące kierunki działań:

Obszar – MAŁOPOLANIE

Główne kierunki działań:

4.1. Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego:

4.1.1. Ochrona i opieka nad zabytkami nieruchomymi i ruchomymi.

4.1.2. Działania na rzecz nadawania obiektom zabytkowym nowych funkcji użytkowych, m.in. związanych z działalnością kulturalną, edukacyjną oraz turystyczną.

4.1.3. Dokumentowanie, zachowywanie i upowszechnianie dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym wprowadzenie otwartej licencji dla wzorów etnograficznych w oparciu o formy i motywy ludowe.

4.1.4. Wspieranie twórców ludowych, rzemiosła oraz produktów tradycyjnych i regionalnych.

4.1.5. Zapewnienie ochrony i właściwego wykorzystania obiektów zaliczanych do dóbr kultury współczesnej.

4.2. Zmiana jakości usług i dostosowanie oferty kultury do zmieniających się potrzeb odbiorców:

4.2.1. Poprawa jakości istniejącej oraz budowa nowej infrastruktury kultury, a także adaptacja obiektów na cele kulturalne.

4.2.2. Tworzenie wspólnej oferty kulturalnej w ramach współpracy pomiędzy podmiotami kultury (sieciowanie).

4.2.3. Poprawa otwartości instytucji kultury na różne potrzeby osób, w tym rodzin z dziećmi, osób z niepełnosprawnościami, seniorów.

4.2.4. Zwiększanie różnorodności oferty instytucji kultury i wprowadzanie propozycji interdyscyplinarnych, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych rozwiązań technologicznych, w celu podnoszenia dostępności i atrakcyjności oferty.

4.2.5. Wspieranie aktywności twórców i animatorów kultury w łączności z odbiorcami.

4.2.6. Wsparcie rozwoju kadr kultury, w tym animatorów kultury, menadżerów kultury i osób zajmujących się działalnością naukowo-badawczą w instytucjach kultury.

4.2.7. Wzmocnienie kooperacji podmiotów działających w obszarze kultury z podmiotami przemysłów kreatywnych.

4.2.8. Optymalizacja mechanizmów zarządzania podmiotami działającymi w obszarze kultury i dziedzictwa.

4.3. Wzmocnienie edukacji kulturalnej:

4.3.1. Rozwijanie programów edukacji kulturalnej, ukierunkowanych na zróżnicowane grupy odbiorców, wspierających kształtowanie potrzeb i postaw oraz umożliwiających świadome i aktywne uczestnictwo w kulturze.

4.3.2. Stymulowanie współpracy podmiotów sektora edukacji i kultury dla realizacji programów i propozycji kulturalnych rozwijających umiejętności uniwersalne, w szczególności kompetencje kreatywne dzieci i młodzieży.

4.3.3. Wspomaganie lokalnych inicjatyw i form twórczego uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych.

4.3.4. Stymulowanie międzypokoleniowej wymiany wartości kulturowych poprzez różnorodne inicjatywy społeczne.

4.4. Zachowanie i budowa tożsamości mieszkańców w oparciu o potencjał innowacyjny i tradycję:

4.4.1. Kreowanie i organizowanie wydarzeń kulturalnych służących pielęgnowaniu polskości oraz rozwojowi i kształtowaniu świadomości narodowej i regionalnej mieszkańców.

4.4.2. Koordynacja i wsparcie marketingowe wydarzeń kulturalnych inicjowanych przez społeczności i instytucje lokalne.

4.4.3. Ożywianie potencjałów drzemących w społecznościach lokalnych, w tym na terenach peryferyjnych, np. górskich, poprzez inicjatywy kulturalne, m.in. organizowanie muzeów domowych i ekomuzeów.

Obszar – GOSPODARKA

Główne kierunki działań:

3.1. Turystyka miejska i kulturowa:

3.1.1. Tworzenie kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o marki regionalne i terytorialne – pakietowanie i sieciowanie.

3.1.2. Rozszerzenie oferty turystycznej o usługi towarzyszące.

3.1.3. Poprawa jakości ofertowanych usług turystycznych (społeczna certyfikacja i znak jakości).

3.1.4. Wzmocnienie istniejących produktów oraz potencjału oferty pielgrzymkowej.

3.1.5. Wsparcie i promocja rozwiązań przyjaznych dla środowiska.

3.2. Sport i rekreacja:

3.2.1. Rozwój infrastruktury sportowej i turystycznej, w tym na potrzeby turystyki rowerowej, górskiej i wodnej.

3.2.2. Wsparcie infrastruktury towarzyszącej na szlakach rowerowych i górskich oraz trasach turystycznych.

3.2.3. Ujednolicenie zasad tworzenia i udostępniania szlaków rowerowych i turystycznych.

3.2.4. Stworzenie oferty specjalistycznej, opartej o turystykę aktywną oraz rozwój zainteresowań i umiejętności.

3.2.5. Wsparcie i rozwój miejsc aktywnego spędzania czasu (np. parki, kąpieliska, siłownie na wolnym powietrzu, skateparki, tory pumptrackowe, tężnie, punkty widokowe i biwakowe, miejsca obsługi turystów).

3.3. Turystyka biznesowa:

3.3.1. Utworzenie instytucji zajmującej się pozyskiwaniem i obsługą kongresów oraz inwestycji turystycznych.

3.3.2. Zaproponowanie nowoczesnej oferty turystyki biznesowej.

3.3.3. Wzmocnienie wizerunku Małopolski jako destynacji przemysłu spotkań.

3.3.4. Organizacja wydarzeń sportowych (w szczególności Igrzysk Europejskich w 2023 roku), kulturalnych i biznesowych najwyższej rangi.

3.4. Turystyka zdrowotna:

3.4.1. Podniesienie jakości usług w małopolskich uzdrowiskach.

3.4.2. Rozwój kompleksowej oferty sprzedażowej w oparciu o zabiegi uzdrowiskowe, spa i wellness.

3.4.3. Rozwój oferty turystycznej w oparciu o występujące złoża wód geotermalnych i mineralnych.

3.4.4. Rozbudowa oferty typu slow tourism, eko i agroturystyki.

3.5. Zintegrowany system współpracy, promocji, informacji i zarządzania w turystyce:

3.5.1. Zainicjowanie forum środowisk turystycznych.

3.5.2. Promocja „dobrych praktyk” w turystyce.

3.5.3. Promocja partnerstwa publiczno-prywatnego w turystyce.

3.5.4. Tworzenie warunków dla współpracy i wymiany doświadczeń przez przedsiębiorców.

3.5.5. Stworzenie otoczenia prawnego, organizacyjnego i finansowego dla funkcjonowania Regionalnych i Lokalnych Organizacji Turystycznych w województwie.

3.5.6. Wspieranie rozwoju kadr dla turystyki.

3.5.7. Intensyfikacja cyfryzacji oferty turystycznej.

3.5.8. Wprowadzanie nowych funkcji i rozwój systemu informacji turystycznej.

Obszar – ZARZĄDZANIE STRATEGICZNE ROZWOJEM WOJEWÓDZTWA (Promocja Małopolski)

Główne kierunki działań:

3.1. Integrowanie i zapewnienie spójności działań promocyjnych prowadzonych w regionie.

3.2. Inicjowanie, koordynacja i wspieranie strategicznych projektów promocyjnych w regionie.

3.3. Utrwalanie więzi społecznych i rozwój działań partycypacyjnych, z włączeniem społeczności lokalnych, na rzecz zachowania dobrego imienia Małopolski i Polski w świecie.

3.4. Wzmocnienie tożsamości Małopolski w powiązaniu z ożywieniem edukacji kulturowej, jako reakcja na zgłaszane inicjatywy lokalne.

3.5. Budowanie marki Małopolski łączącej tradycje i innowacje, z uwzględnieniem aktualnych trendów w marketingu.

3.6. Monitoring i okresowe badania marki regionu w kontekście efektywności prowadzonych działań.

Obszar ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TERYTORIALNIE (Rozwój obszarów wiejskich)

Główne kierunki działań:

3.1. Rozwój obszarów wiejskich w oparciu o endogeniczne potencjały:

3.1.1. Wzmacnianie integracji społeczności wiejskich.

3.1.2. Dbanie o lokalne tradycje.

3.1.3. Podtrzymywanie tożsamości kulturowej.

3.1.4. Ożywianie potencjałów drzemących w społecznościach lokalnych poprzez inicjatywy kulturalne, w szczególności na terenach peryferyjnych.

3.1.5. Promocja produktów regionalnych.

3.1.6. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego na obszarach wiejskich.

3.3. Wzmacnianie współpracy ponadlokalnej, w tym działalności NGO i Lokalnych Grup Działania na obszarach wiejskich.

3.5. Rozwój obszarów górskich w oparciu o endogeniczne potencjały:

3.5.1. Rozwój infrastruktury, kultury i turystyki na obszarach górskich.

3.6. Rozwój infrastruktury społecznej, turystycznej i rekreacyjnej w miejscowościach uzdrowiskowych, w tym wzmacnianie procesów rewitalizacji tych ośrodków.

3.7. Wzmacnianie procesów integracji obszarów przygranicznych.

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2022-2025

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce został przyjęty uchwałą nr LVI/800/22 Sejmiku województwa Małopolskiego z dnia 4 lipca 2022 r.

Powyższy dokument wyznacza priorytety i kierunki działań, które powinny stanowić odniesienie dla innych programów i projektów realizowanych na rzecz dziedzictwa kulturowego regionu co stanowi impuls do budowania współpracy i regionalnej sieci zintegrowanych działań na rzecz krajobrazu kulturowego Małopolski.

Misją Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2022-2025 jest realizacja celu strategicznego w brzmieniu: Harmonijne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego Małopolski dla sprostania wyzwaniom teraźniejszości i przyszłości oraz zapewnienie wysokiej jakości życia Małopolan oraz 3 cele operacyjne:

1. Skuteczna ochrona zasobów dziedzictwa i wartości kulturowych regionu.
2. Efektywne zarządzanie regionalną przestrzenią kulturową.
3. Kompetentna edukacja i promocja w zakresie wartości dziedzictwa kulturowego.

Ponadto w ramach przedstawionych celów określono również 6 priorytetów oraz 35 kierunków działań. Zapisy programu mają na celu ułatwienie prowadzenia skutecznej polityki ochrony regionalnego dziedzictwa oraz właściwej opieki właścicielskiej nad posiadanymi dobrami kulturowymi.

Plan zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego został przyjęty uchwałą nr XLVII/732/18 przez Zarząd Województwa Małopolskiego dnia 26 marca 2018 r.

Plan zagospodarowania przestrzennego stanowi podstawowy instrument regionalnej polityki przestrzennej, której prowadzenie i kształtowanie jest jednym z wielu zadań samorządu województwa. Dokument ten ma za zadanie określenie kierunków, zasad oraz celów gospodarowania przestrzenią województwa będące rozwinięciem długofalowej polityki regionalnej.

Plan wskazuje elementy, które mają wpływ na bogate dziedzictwo kulturowe tego regionu. Teren województwa małopolskiego jest szczególnie bogaty w obiekty oraz zespoły zabytkowe. Zachowane są tu liczne obiekty architektury obronnej, mieszkalnej, sakralnej, użyteczności publicznej, etnograficzne, zabytki techniki oraz układy przestrzenne uzdrowisk, miast i wsi.

Zgodnie z podstawowymi założeniami Planu, dziedzictwo kulturowe ma stanowić trwały element wchodzący w skład krajobrazu województwa małopolskiego. Wśród celów jakie określa ten dokument możemy wymienić m.in.:

- wykorzystanie posiadanych zasobów dziedzictwa kulturowego w celu ochrony tożsamości regionalnej oraz promocji i rozwoju gospodarczego województwa,
- podnoszenie poziomu wiedzy oraz świadomości historycznej poprzez ochronę i rewaloryzację zasobów dziedzictwa kulturowego w celu edukacji społeczeństwa,
- prawidłowe kształtowanie struktur przestrzennych w celu harmonijnego kształtowania krajobrazu zarówno w skali urbanistycznej jak i po rozwiązania architektoniczne.

5 Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1 Relacje Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Powiatowy program opieki nad zabytkami powinien być zbieżny i uzupełniać inne programy i dokumenty powiatu nowotarskiego. Powinien uszczegółowić założenia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego. Powyższy dokument jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno-gospodarczego.

Uchwała dotycząca przyjęcia powiatowego programu opieki nad zabytkami podjęta przez radę powiatu obowiązuje na całym obszarze powiatu oraz w gminach wchodzących w jego skład. Dlatego wszystkie gminy znajdujące się na obszarze Powiatu Nowotarskiego opracowujące własne dokumenty planistyczne i strategiczne o charakterze gminnym, będą musiały przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w powiecie znajdujące się w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego.

Obecnie obowiązującymi dokumentami powiatowymi są: Strategia Rozwoju Powiatu

Nowotarskiego do roku 2030, Plan Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Nowotarskiego oraz Roczny program współpracy Powiatu nowotarskiego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na rok 2023.

Strategia Rozwoju Powiatu Nowotarskiego do roku 2030

Strategia Rozwoju Powiatu Nowotarskiego do roku 2030 została przyjęta Uchwałą Nr 450/LVII/2023 Rady Powiatu Nowotarskiego z dnia 29 czerwca 2023 r.

Strategia jest najważniejszym dokumentem planistycznym i strategicznym na podstawie, którego samorząd powiatowy realizuje obowiązek prowadzenia polityki rozwoju lokalnego. Dokument został opracowany w oparciu o perspektywę wizji powiatu w 2030 r. Strategia uwzględnia specyfikę i wskazuje indywidualne rozwiązania, odpowiednie dla stojących naprzeciw wyzwań i potrzeb oraz jest dostosowana do charakterystyki obszaru. Wyznacza ona najważniejsze cele strategiczne rozwoju powiatu nowotarskiego oraz określa podstawowe kierunki działań. Jest to narzędzie, które ma za zadanie prowadzić do skutecznego zarządzania Powiatem z perspektywy rozwoju wielopoziomowego.

W Strategii Rozwoju Powiatu Nowotarskiego do roku 2030 w obszarze o tytule „Kultura, turystyka i aktywność obywatelska” zdefiniowano następujące problemy związane z kulturą i dziedzictwem kulturowym:

- niszczące obiekty zabytkowe,
- małe zaangażowanie w sprawy społeczne i słabe zainteresowanie młodych ludzi lokalną kulturą i dziedzictwem,
- niski poziom edukacji kulturalnej – korzystanie w bardzo małym stopniu z przygotowanej oferty kulturalnej,
- niska dostępność kultury dla osób z niepełnosprawnościami, w tym niedostosowanie obiektów i usług,
- niewystarczająca promocja walorów naturalnych, turystycznych i kulturowych.

Poniżej została również przedstawiona analiza SWOT dotycząca obszaru kultura, turystyka i aktywność obywatelska:

Słabe strony

- Chaos architektoniczny i przestrzenny.
- Niedostosowanie infrastruktury do natężenia ruchu turystycznego.
- Niedogodności związane z ruchem turystycznym dla mieszkańców (np. lotnisko w Nowym Targu).
- Niebezpieczeństwo wywołane nieegzekwowaniem przepisów dotyczących ruchu pojazdów mechanicznych, w tym spalinowych na szlakach turystycznych.
- Niewystarczająca komunikacja pomiędzy różnymi interesariuszami.
- Brak wystarczającej kompleksowej informacji turystycznej np. dotyczącej ścieżek rowerowych (mapa, opis szlaku, trudność).
- Niewystarczająca infrastruktura okołoturystyczna (np. parkingi przy ścieżkach rowerowych).
- Niewystarczająca komunikacja zbiorowa.
- Brak spójnej informacji o wydarzeniach kulturalnych w poszczególnych gminach.
- Brak systemowych rozwiązań i stabilności finansowej klubów sportowych oraz organizacji pozarządowych.
- Niezadawalający poziom edukacji kulturalnej.
- Nieregulowany stan prawny nieruchomości pod infrastrukturę.

Zagrożenia

- Niekontrolowany napływ turystów – szkody dla środowiska i społeczności lokalnych.
- Degradacja środowiska naturalnego.
- Sytuacja wywołana koronawirusem i wojną na Ukrainie.
- Ograniczanie źródeł finansowania kultury i sportu wynikające z pogarszającej się sytuacji finansowej samorządów.
- Skomplikowane procedury pozyskiwania środków zewnętrznych.
- Inflacja, pauperyzacja społeczeństwa.

Mocne strony

- Zasoby naturalne, w tym torfowiska i możliwość lokowania nowych uzdrowisk; parki narodowe i krajobrazowe.
- Położenie geograficzne.
- Rozwinięta i rozwijająca się infrastruktura sportowa, rekreacyjna i turystyczna.
- Wielość i różnorodność organizacji pozarządowych działających na terenie powiatu.
- Wysoka jakość kapitału ludzkiego – liderzy aktywności lokalnej.
- Bogactwo tradycji i kultury, w tym różnorodność folkloru.
- Bogactwo unikatowych wydarzeń opartych na lokalnych walorach kulturowych i regionalnych.
- Przedsiębiorczość i kreatywność mieszkańców.
- Elastyczność i różnorodność oferty turystycznej – dostosowanie do potrzeb różnych grup docelowych.
- Rozwinięta infrastruktura sportowa.
- Aktywność w rozwijaniu infrastruktury turystycznej.

Szanse

- Pozytywne postrzeganie regionu i kultury góralskiej.
- Zmiana preferencji turystów – wybór cichych i spokojnych miejsc
- Trend zdrowego stylu życia aktywnego wypoczynku
- Modernizacja infrastruktury drogowej i kolejowej regionu
- Rozwój nowoczesnych technologii i komunikacji cyfrowej
- Wykorzystanie autorytetów, influencerów i celebrytów w promocji regionu
- Uproszczenie przepisów prawa związanych z rozwijaniem infrastruktury turystycznej i pozyskiwaniem środków zewnętrznych
- Wykorzystanie partnerstwa publiczno-prywatnego

Cele strategiczne w bloku obszarów tematycznych kultura, turystyka i aktywność obywatelska:

4.1. Poprawa komunikacji i wzmocnienie współpracy pomiędzy instytucjami, podmiotami

działającymi w obszarze turystyki, rekreacji, kultury, sportu i (w tym promocja liderów lokalnych).

4.1.1. Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu realizuje co najmniej 50 przedsięwzięć rocznie w obszarze kultury, sportu i turystyki we współpracy z innymi podmiotami.

4.1.2. W mediach powiatowych publikuje się co najmniej 60 artykułów/postów/informacji rocznie promujących działalność różnych instytucji i organizacji w obszarze turystyki, rekreacji, kultury, w tym aktywność lokalnych liderów.

4.2. Podniesienie poziomu edukacji kulturalnej, szczególnie wśród dzieci i młodzieży szkolnej - pozyskiwanie wiedzy i umiejętności obcowania z różnorodnymi formami sztuki oraz nabywanie i rozwój kompetencji kulturalnych w wyniku aktywności kulturalnej.

4.2.1. Zapewnienie stałej oferty zajęć i warsztatów kulturalnych i artystycznych, przede wszystkim dla dzieci i młodzieży szkolnej, w tym kontynuacja aktualnej oferty Powiatowego Centrum Kultury w Nowym Targu w wymiarze co najmniej 60 godzin tygodniowo do 2030 roku.

4.2.2. Realizacja co najmniej 200 spektakli teatralnych rocznie w Teatrze Lalek „Rabcio” w Rabce-Zdroju.

4.2.3. Realizacja co najmniej 140 godzin lekcji muzealnych w Muzeum im. Władysława Orkana w Rabce-Zdroju.

4.2.4. Poprawa dostępności bazy lokalowej Powiatowego Centrum Kultury w Nowym Targu.

4.3. Poprawa dostępności systemu informacji o komunikacji zbiorowej.

4.3.1. Przystąpienie Powiatu Nowotarskiego do systemu Małopolskiej Karty Aglomeracyjnej (MKA) lub innego spójnego systemu zarządzania transportem zbiorowym.

4.4. Promocja powiatu nowotarskiego jako miejsca atrakcyjnego do zamieszkania i spędzania wolnego czasu, w szczególności poprzez propagowanie jego walorów turystycznych oraz przedsięwzięć z obszaru kultury, sportu i rekreacji.

4.4.1. Publikacja min. 180 artykułów/postów/informacji rocznie promujących powiat nowotarski jako miejsce atrakcyjne do zamieszkania i spędzania wolnego czasu.

4.5. Zwiększenie dostępności do pozalekcyjnych zajęć sportowych dla dzieci i młodzieży.

4.5.1. Poszerzanie oferty zajęć sportowych skierowanej do szkół z terenu powiatu realizowanych przez Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu.

4.6. Transformacja cyfrowa powiatowych instytucji kultury.

4.6.1. Realizacja co najmniej jednego przedsięwzięcia w zakresie informatyzacji instytucji kultury, digitalizacji lub udostępnienia zasobów w postaci cyfrowej w każdej powiatowej instytucji kultury.

4.7. Wzmocnienie współpracy polsko-słowackiej w zakresie kultury, sportu i turystyki.

4.7.1. Realizacja co najmniej 2 przedsięwzięć w zakresie współpracy polsko- słowackiej przez powiatowe jednostki oraz instytucje kultury.

Plan Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Nowotarskiego

Powiatowy Plan Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Nowotarskiego został opracowany w 2021 r. Plan podlega corocznej aktualizacji wg. stanu na dzień 31 grudnia roku poprzedniego. Dokument został opracowany zgodnie z § 4.1 ust. 3 rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz załącznikiem do rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. „Instrukcja przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych”.

Ochrona zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, ma za zadanie planowanie, przygotowanie i realizację przedsięwzięć dokumentacyjnych, ratowniczych, zapobiegawczych, zabezpieczających i konserwatorskich, mających za zadanie uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

5.2 Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Nowotarskiego

5.2.1. Charakterystyka Powiatu Nowotarskiego

Powiat nowotarski położony jest w południowej części województwa małopolskiego. Zajmuje on powierzchnię 1474 km², co w przybliżeniu stanowi 9,7% całkowitej powierzchni województwa i klasyfikuje go na drugiej pozycji spośród powiatów województwa małopolskiego, ustępując jedynie powiatowi nowosądeckiemu. Liczba mieszkańców powiatu wynosi 191 218 (źródło: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/teryt/tablica#>). Powiat graniczy od południa z powiatem tatrzańskim, od północy z powiatem myślenickim, limanowskim, suskim i nowosądeckim oraz od zachodu i wschodu z Republiką Słowacji. W skład granic administracyjnych powiatu nowotarskiego zaliczamy obszar jednej gminy miejskiej (Nowy Targ), trzech gmin miejsko-wiejskich (Szczawnica, Rabka-Zdrój, Czarny Dunajec) oraz dziesięciu gmin wiejskich (Krościenko nad Dunajcem, Jabłonka, Czorsztyn, Łapsze Niżne, Lipnica Wielka, Ochotnica Dolna, Raba Wyżna, Spytkowice, Szaflary). Na obszarze powiatu ulokowane są cztery miasta – Nowy Targ, Rabka-Zdrój, Czarny Dunajec oraz Szczawnica.

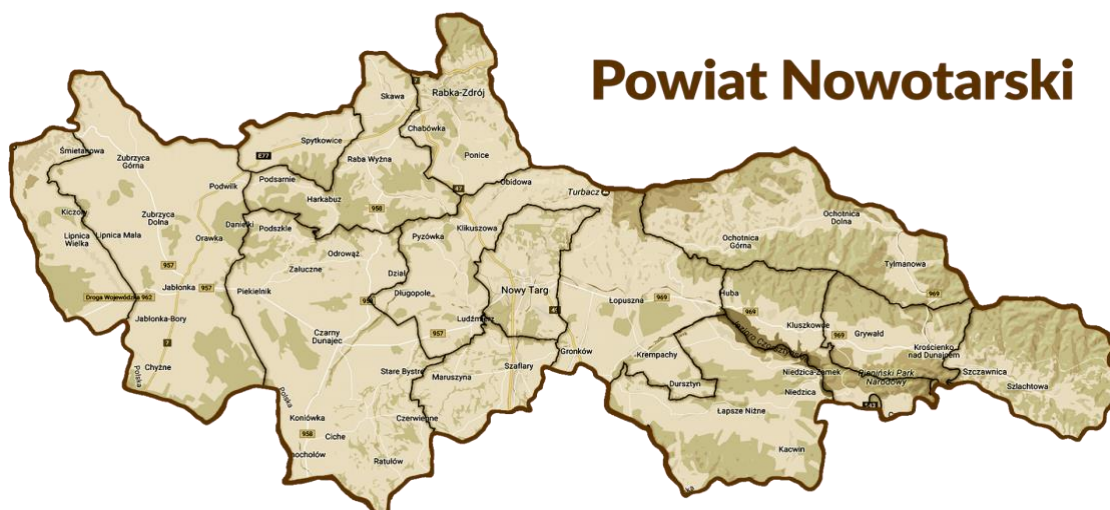
Na terenie powiatu nowotarskiego znajdują się liczne zabytki udostępniane dla zwiedzających są to między innymi zamek w Niedzicy oraz zamek w Czorsztynie, a także liczne obiekty kultu religijnego. Powiat posiada rozbudowaną sieć szlaków turystycznych, a obecność gór sprzyja turystyce pieszej, rowerowej, a także konnej.

Powiat Nowotarski leży na południu Polski, u podnóża Karpat i obejmuje swoim zasięgiem najbardziej malownicze ziemie, od zielonej Orawy z cennymi torfowiskami, nad którymi góruje

Królowa Beskidów – Babia Góra, przez Podhale, lesiste Gorce, pełne atrakcji Jezioro Czorszyńskie, ciekawe zakątki Spisza, aż po tnące w błękit nieba wapienne skały Pienin górujące nad Dunajcem. W Powiecie Nowotarskim znajdują się aż trzy parki narodowe: Babiogórski, Gorczański i Pieniński. Malownicze zbocza Beskidów, Pienin, zielone przestrzenie czy rwące rzeki, to zaplecze dla wszelkich form turystyki aktywnej, specjalistycznej, agroturystyki oraz ekoturystyki.

Poza Nowym Targiem – stolicą regionu, uzdrowiskami: Rabka-Zdrój i Szczawnica nie ma tu miast, jednak prawie każda wioska chlubi się bogatą historią i cennymi zabytkami.

Orawa, Podhale, Pieniny i Spisz – te cztery krainy historyczno-geograficzne, mają wiele zakątków z widokiem na górskie szczyty i urokliwe krajobrazy. We wsiach stoją drewniane domy, kościoły, jakich nie buduje się nigdzie indziej w Polsce, pełne wspaniałych dzieł sztuki.

Ryc. 1. Wycinek mapy województwa małopolskiego przedstawiający granice powiatu nowotarskiego
[źródło: <https://komorniknowytarq.pl/rewir>].

5.2.2. Parki narodowe

W powiecie nowotarskim zlokalizowane są trzy parki narodowe. W całości na terenie powiatu leży Pieniński Park Narodowy, natomiast dwa pozostałe leżą na granicy powiatów:

- suskiego i nowotarskiego - Babiogórski Park Narodowy (1/3 w powiecie nowotarskim);
- limanowskiego i nowotarskiego – Gorczański Park Narodowy (1/4 w granicach powiatu nowotarskiego).

Babiogórski Park Narodowy

Babiogórski Park Narodowy znajduje się w północno – zachodniej części powiatu, przy granicy Polski ze Słowacją. Obejmuje północną i południową stronę masywu Babiej Góry wraz

z najwyższym szczytem Beskidu Wysokiego Diablakiem (1725 m n.p.m.). Powierzchnia parku wynosi 3 392 ha, w tym 3 198 ha lasów. Ochroną ścisłą objęte jest 1 062 ha. Początki ochrony omawianego obszaru sięgają okresu międzywojennego, kiedy to uchwałą walnego Zgromadzenia PAU utworzono w 1933 r "Rezerwat na Babiej Górze" obejmujący 650 ha. Park utworzony został 30 października 1954 roku na obszarze 1 704 ha.

Od 1977 r. uznany jest przez UNESCO za jeden ze światowych rezerwatów biosfery i włączony do realizacji programu MaB. Masyw Babiej Góry tworzą skały osadowe, wypiętrzone w okresie trzeciorzędu. Noszą one miano fliszu karpackiego. Są to naprzemianległe warstwy piaskowców magurskich, margli, łupków oraz ilów.

Gorczański Park Narodowy

Gorczański Park Narodowy obejmuje centralną i północno-wschodnią część pasma Gorców (ok. 13% powierzchni całego pasma). Położony jest w północnej części powiatu Park utworzony został w 1981 roku na obszarze 5 908 ha. Początki ochrony przyrody na tym terenie sięgają 1927 roku, kiedy to powstał w dobrach hr. Ludwika Wodzickiego z Poręby Wielkiej leśny rezerwat przyrody nazwany później Rezerwatem Turbacz im. Władysława Orkana.

Obecna powierzchnia parku wynosi 7 030 ha, z czego 6 591 ha to lasy. Ochroną ścisłą objęto 3 611 ha, w tym 3 596 ha lasów. Powierzchnia otuliny obejmuje obszar 16 647 ha.

W krajobrazie Gorców dominują łagodne kopulaste szczyty. Doliny rzeczne wcinają się ostro w masyw, przez co jego kształt przypomina rozróg z głównym punktem zwornikowym - szczytem Turbacza. Charakterystycznym elementem terenu są wychodnie skał piaskowcowych, występujące na północnych stokach. Na terenie Parku znajduje się kilka niewielkich jaskiń szczelinowych. Podłoże geologiczne stanowią utwory fliszu karpackiego płaszczowiny magurskiej, na które składają się zespoły piaskowcowo - zlepieńcowe (tworzące grzbiety) i łupkowo - piaskowcowe (w obniżeniach i przełęczach).

Pieniński Park Narodowy

Pieniński Park Narodowy położony jest w Pieninach w południowo – zachodniej części powiatu, na granicy polsko-słowackiej. Pieniny dzielą się na Pieniny Spiskie, Pieniny Właściwe i Małe Pieniny. Pieniński Park Narodowy jest usytuowany w Pieninach Właściwych. Powierzchnia parku wynosi 2346 ha, w tym 1311 ha stanowi własność Skarbu Państwa. Lasy w parku zajmują 1665 ha. Powierzchnia objęta ochroną ścisłą wynosi 750 ha. Inicjatorem utworzenia parku był prof. Władysław Szafer. Pierwszy prywatny rezerwat o powierzchni 7,5 ha założył hr. Stanisław Drohojowski w 1921 r. wokół ruin zamku w Czorsztyń. Od 1928 r. rozpoczęto wykupy terenów, które na podstawie rozporządzenia Ministra Rolnictwa z 23 maja 1932 r. stały się organizacyjną jednostką szczególną pod nazwą "Park Narodowy w Pieninach" o powierzchni 736 ha. Kolejną

podstawą prawną istnienia parku było rozporządzenie Rady Ministrów z 30 października 1954 r. o utworzeniu z dniem 1 stycznia 1955 r. Pienińskiego Parku Narodowego. Aktualnie Pieniński Park Narodowy funkcjonuje w oparciu o rozporządzenie Rady Ministrów z 14 maja 1996 r.

Pieniny zbudowane są głównie z różnorodnych wapieni, z których najtwardsze, wapienie rogowcowe, tworzą malownicze, niemal pionowe białe ściany opadające ku Dunajcowi. Najbardziej znany szczyt Trzy Korony osiąga wysokość 982 m n.p.m., a najwyższy (poza parkiem) szczyt Pienin - Wysoka w Małych Pieninach, osiąga 1050 m n.p.m.

Charakterystyczne dla krajobrazu tych gór są nagie ściany skalne, odosobnione skałki - często w postaci iglic i kontrastujące z nimi zaokrąglone powierzchnie garbów lub łagodne stoki, które pokrywają łąki i pola.

W wyniku zmienności geologicznej w parku spotykane są liczne stadia rozwojowe gleb: od bardzo płytkich do głębokich, od kamienisto - rumoszowych do gliniasto - ilastych, od kwaśnych do zasadowych. Najczęściej występują tu rędziny i gleby brunatne.

5.2.3. Rezerваты przyrody¹

Dotychczas na terenie powiatu nowotarskiego utworzono 13 rezerwatów przyrody ożywionej i nieożywionej.

W rezerwach objętych ochroną ścisłą wykluczona jest ingerencja człowieka w stan ekosystemów i elementów przyrody. Natomiast na obszarze rezerwatów objętych ochroną częściową prowadzona jest czynna ochrona ekosystemów i/lub elementów przyrody, m.in. dla utrzymania stanu zbliżonego do naturalnego.

Wśród rezerwatów przyrody powiatu nowotarskiego najliczniejszą grupę stanowią rezerваты leśne - 5, chroniące najcenniejsze i najbardziej charakterystyczne zespoły roślinne oraz rezerваты krajobrazowe - 5, chroniące najcenniejsze krajobrazy zróżnicowanego środowiska. Na terenie powiatu znajduje się także po jednym rezerwacie faunistycznym (Pieniny), torfowiskowym (Podhale). Są to jedyne tego typu rezerваты w województwie małopolskim.

Rezerваты przyrody na terenie powiatu nowotarskiego:²

- **Bór na Czerwonym** – rezerwat przyrody (torfowiskowy) założony w 1956 roku. Zajmuje powierzchnię 114,66 ha na terenie Kotliny Orawsko-Nowotarskiej. W rezerwacie występują m.in. rosiczka okrągłolistna, kosodrzewina, sosna błotna, cietrzew.
- **Bembeńskie** – rezerwat przyrody (leśny) założony w 2001 roku na terenie Jabłonki

¹ Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Nowotarskiego na lata 2004 - 2015

² Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego na lata 2009-2012

i Podwilka. Zajmuje powierzchnię 38,14 ha. Na terenie rezerwatu znajdują się: stanowisko świerczyny bagiennej z olszą oraz stanowisko chronionych subalpejskich gatunków ziołoroślowych.

- **Biała Woda** – rezerwat przyrody (krajobrazowy) założony w 1963 roku na terenie Szczawnicy. Zajmuje powierzchnię 33,21 ha. Na terenie rezerwatu można podziwiać naturalno-kulturowy harmonijny krajobraz doliny potoku Biała Woda, wąwóz skalny, naskalne zbiorowiska kserotomiczne ze stanowiskami reliktowych gatunków wysokogórskich.
- **Lasek** – rezerwat przyrody (krajobrazowy, leśny) założony w 1970 roku. Zajmuje powierzchnię 44,32 ha i położony jest na terenie Czorsztyna. W rezerwacie występuje drzewostan jodłowo-świerkowy.
- **Kłodne nad Dunajcem** – rezerwat przyrody (krajobrazowy) założony w 1964 roku na terenie Tylmanowej. Zajmuje powierzchnię 79,51 ha. Na terenie rezerwatu można podziwiać naturalne zbiorowiska buczyny karpackiej i kwaśnej buczyny, porastające strome stoki górskie.
- **Nad Kotelnicznym Potokiem** – rezerwat przyrody (leśny) założony w 1959 roku. Zajmuje powierzchnię 26,5 ha i położony jest na terenie Szczawnicy. W rezerwacie występuje pierwotny las regla dolnego w postaci buczyny karpackiej.
- **Modrzewie** – rezerwat przyrody (florystyczny) założony w 1959 roku na terenie gminy Czorsztyn, w Kluszkowcach. Zajmuje powierzchnię 10,43 ha. Na terenie rezerwatu można podziwiać drzewostan modrzewia polskiego (*Larix polonica*).
- **Pustka Wielka** – rezerwat przyrody (leśny) założony w 1963 roku. Zajmuje powierzchnię 2,58 ha i położony jest na terenie gminy Ochotnica Dolna, w Tylmanowej. W rezerwacie występuje naturalny las górski regla dolnego z reliktowym stanowiskiem sosny (*Pinus* sp.).
- **Niebieska Dolina** – rezerwat przyrody (leśny) założony w 1963 roku na terenie gminy Łapsze Niżne. Zajmuje powierzchnię 22,02 ha. Na terenie rezerwatu można podziwiać naturalną buczynę karpacką.
- **Przełom Białki pod Krempachami** – rezerwat przyrody (krajobrazowy) utworzony w 1959 roku na terenie wsi Nowa Biała i Krempachy. Zajmuje obszar 8,51 ha. W rezerwacie znajdują się rzadkie zespoły roślinności naskalnej oraz reliktowy drzewostan sosnowy.

- **Wysokie Skałki** – rezerwat przyrody (krajobrazowy) utworzony w 1961 roku na terenie gminy Szczawnica. Zajmuje powierzchnię 10,91 ha. W rezerwacie można podziwiać naturalny fragment krajobrazu Małych Pienin obejmujący szczytowe partie Wysokich Skałek porośniętych przez naturalne drzewostany buczyny karpackiej i świerczyny nawapiennej.
- **Skałka Rogoźnicka** – rezerwat przyrody (nieożywionej) utworzony w 1961 roku około 1,5 km na południe od wsi Rogoźnik. Rezerwat jest miejscem o największym w Polsce nagromadzeniu skamieniałych okazów górnajurajskiej fauny. Zajmuje powierzchnię 0,26 ha.
- **Wąwóz Homole** – rezerwat przyrody (krajobrazowy) założony w 1963 roku. Zajmuje powierzchnię 58,64 ha i położony jest na terenie gminy Szczawnica. W rezerwacie występuje naturalny krajobraz wąwozu skalnego wyciętego w wapieniach jurajskich i kredowych o bogatej budowie geomorfologicznej i wysokiej bioróżnorodności.
- **Zamek Czorsztyn** – rezerwat przyrody (krajobrazowy) założony w 1970 roku. Zajmuje powierzchnię 10,64 ha i położony jest na terenie Czorsztyna. W rezerwacie można zobaczyć ruiny zamku na wzgórzu oraz profil warstw jurajskich i kredowych.
- **Zaskalskie – Bodnarówka** – rezerwat przyrody (krajobrazowy) utworzony w 1961 roku na terenie gminy Szczawnica, w Jaworkach. Zajmuje powierzchnię 19,02 ha. W rezerwacie można podziwiać naturalny krajobraz zalesionego wąwozu skalnego z licznymi wychodniami skał wapiennych (miejsce lęgowe puchacza).

5.2.4. Zarys historii ziem leżących w granicach powiatu nowotarskiego³

Historia powiatu nowotarskiego to historia ziem włączonych w jego granice na mocy reformy administracyjnej w 1999 roku.

Powiat nowotarski, podobnie z resztą jak całe województwo małopolskie jest niezmiernie zróżnicowany pod względem etnograficznym.

Poszczególne grupy etnograficzne, mimo, że posiadają odrębne elementy kultury ludowej, są od wieków nierozzerwalnie związane z historią ziem, które znajdują się w granicach powiatu nowotarskiego.

Warto zwrócić przy tym uwagę, że charakterystyczna kultura ludowa poszczególnych grup może stać się niepowtarzalną atrakcją turystyczną powiatu, ponieważ na jego terenie identyfikuje się następujące tradycyjne grupy etnograficzne:

- **Orawiaci:** Jabłonka, Lipnica Mała i Wielka, Zubrzyca Górna i Dolna, Orawka, Chyżne,

³ Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego na lata 2009-2012

Harkabuz, Podwilk, Podsarnie, Podszkle, Piekielnik;

- **Górale Podhalańscy:** Zakopane po Nowy Targ, ok. Chochołowa, ok. Czarne Dunajca, Bukowina Tatrzańska, Białka Tatrzańska;
- **Górale Spiscy:** Jurgów, Czarna Góra, Trybsz, Frydman, Falsztyn, Niedzica, Kacwin, Łapsze Niżne, Łapszanka;
- **Górale Szczawnickcy (Pienińscy):** Szczawnica, Krościenko, Grywałd, Tylka, Hałuszowa, Sromowce;
- **Rusini Szlachtownscy:** Szlachtowa, Jaworki, Biała Woda, Czarna Woda;
- **Górale Beskidowi:** ok. Jordanowa, Skomielna Biała, Łętownia, Spytkowice, Rabka-Zdrój.

Trzeba wspomnieć, że niekiedy poszczególne grupy wyłamują się z ram podziału terytorialnego na powiaty, co pokazuje powyższe zestawienie.

Pierwsze ślady osadnictwa na terenach przykarpackich pochodzą z paleolitu. Dają temu dowód stanowiska archeologiczne w Kotlinie Orawko-Nowotarskiej oraz w Pieninach. Rejon ten w okresie czwartorzędu stanowił dogodny obszar łowisk, a głównym czynnikiem wpływającym na osadnictwo na tych terenach były złoża radiolarytu z pienińskiego pasa skałkowego.

Z okresu paleolitu górnego pochodzą z kolei ślady obozowiska jaskiniowego w jaskini Obłazowej w Nowej Białej na Spiszu, która znajduje się na lewym brzegu Białki, w dolnej części Obłazowej Skały, tworzącej wraz z przeciwległą Kramnicą, skalne wrota przełomu tej rzeki. W jaskini tej odkryto także znaleziska z około 25 000 lat p.n.e., z czasów paleolitu młodszego oraz z okresu kultury magdaleńskiej. Ludność kultury magdaleńskiej przybyła na Podhale z Europy Zachodniej między 17 a 15 tysiącleciem p.n.e. Podstawą jej gospodarki były polowania na renifery. Inne ślady obecności człowieka w tym okresie znaleziono także w Sromowcach Wyżnych, w Koniówce i Podczerwonym.

W Sromowcach Niżnych z kolei natrafiono na ślady obecności człowieka związanego z kręgiem kultury z tylczakami łukowatymi i drapaczami tarnowiańskimi. Ludność tych kultur polowała po obu stronach Karpat, tworząc zespoły różniące się cechami inwentarzy krzemiennych. Z tego okresu pochodzą także znaleziska w Nowej Białej.

Wyroby kamienne z IX tysiąclecia p.n.e. odkryto w Lipnicy Wielkiej. Ich cechy pozwalają wiązać je z kulturą ahrensberską, której przedstawiciele zamieszkiwali tereny Niżu Zachodnioeuropejskiego oraz tereny południowo-zachodniej Polski.

Z kolei ślady kultury mazowszańskiej odkryto w Jabłonce oraz na terenie wsi Dział.

W związku z ostatnim gwałtownym ochłodzeniem, lądolód skandynawski wycofał się ostatecznie. Zniknęły wówczas również lodowce tatrzańskie. Ocieplenie początku holocenu umożliwiło wkraczanie formacji leśnych, co spowodowało emigrację na północ łowców reniferów. Na Niżu Europejskim rozpoczął się wówczas etap środkowej epoki kamienia. Niestety nie odkryto dotychczas żadnych stanowisk archeologicznych z tego okresu na terenie Podhala.

Okres młodszej epoki kamienia na tym terenie związany jest z ludnością, która zaczęła od

początku V tysiąclecia przybywać na tereny Polski z południa. Zajmowała się uprawą roślin, chowem zwierząt. W związku z prowadzeniem osiadłego trybu życia posiadała już umiejętność budowy dużych domów, formowania naczyń z gliny oraz wytwarzania narzędzi z kamienia gładzonego. Ślady obecności człowieka w tym okresie na terenie Podhala znaleziono m.in. w Rabce.

Ilość śladów pobytu człowieka na przedmiotowych terenach zwiększa się w okresie późnego neolitu i wczesnego brązu. Znaleźiska z Nowego Targu i Łapszanki potwierdzają obecność ludności kultury ceramiki sznurowej, która przybyła z rejonu środkowej Małopolski, gdzie znane są liczne osady z ceramiką zdobioną odciskami sznura.

Znaleźiska z Łopusznej, Frydmana, Nowej Białej, Białego Dunajca i Szaflar dowodzą z kolei obecność ludności z okresu schyłku neolitu lub wczesnego brązu.

Z epoki brązu na terenie Podhala datuje się stanowiska z Frydmana, Krościenka i Szlachtowej. W tym okresie datuje się także stanowiska związane z kulturą łużycką, której przedstawiciele przybyli na tereny Orawsko-Nowotarskie z Kotliny Sądeckiej lub z południa.

W świetle dotychczasowych badań brakuje konkretnych danych, dotyczących osadnictwa na Podhalu od epoki brązu, po wczesne średniowiecze.

W okresie wczesnego średniowiecza, tereny południowej Polski były zamieszkałe od 2 połowy V wieku. Prawdopodobnie z tych terenów pochodziła ludność słowiańska, która zaludniła tereny Czech, Moraw i Słowacji. Monety bizantyńskie odnalezione w Karpatach dowodzą wędrówki Słowian i ich udziału w walkach z cesarstwem wschodniorzymskim. Monety cesarza Justyniana odnalezione np.: w Rabce, co potwierdza kierunek wędrówki na linii Raba-Orawa, w drodze na południe.

Pojawienie się na terenie Podhala grodów otoczonych wałami z załogą wojskową, zwiększyło zapotrzebowanie na pokarm zbożowy. Można to łączyć z pojawieniem się gospodarki wypaleniskowej na Podhalu. W ramach organizacji włości książęcej, na tym słabo zaludnionym obszarze w XI w. został wzniesiony gródek znajdujący się dziś na terenie Szaflar.

Osadnictwo na Podhalu rozwijało się przede wszystkim w oparciu o tereny, stanowiące własność książęcą.

W 1234 roku Henryk Brodaty przekazał Podhale wojewodzie krakowskiemu jako teren do zagospodarowania przez Cystersów. Prawdopodobnie w ten sposób Gródek „Dunajec” wszedł w posiadanie zakonu.

O tym, że tereny Podhala od najdawniejszych czasów miały duży potencjał, świadczy m.in. najstarszy dokument szczyrzycki, który wymienia „bogactwa” ziemi ludźmierskiej: „lasy, łąki, wody, ziemie uprawne oraz źródło słonej wody”.

Cystersi w kolejnych latach odstąpili jednak od dalszego zagospodarowywania Podhala i przenieśli się do Szczyrzyca. Mogli zabrać ze sobą część osadników, co tłumaczyłoby zmniejszenie zaludnienia i produkcji rolniczej na tych terenach w XIV i XV wieku.

Na rangę Nowego Targu wpłynęło przede wszystkim jego dogodne położenie w stosunku do średniowiecznych szlaków handlowych.

Podhale od najdawniejszych czasów stanowiło szczególnie cenny region, zarówno pod względem geograficznym, jak i historycznym. Obejmuje ono wschodnią część Kotliny Orawsko-Nowotarskiej, Pogórze Spisko-Gubałowskie oraz Rów Podtatrzański.

W okresie średniowiecza, doliny rzeczne na Podhalu były zwykle podmokłe. Dzięki temu tereny te były mocno zalesione. W związku z ostrym klimatem, słabo rozwiniętą siecią drożną oraz gorszą jakością gleb osadnictwo na Podhalu rozwijało się stosunkowo wolno.

Badacze wśród kierunków prądów osadniczych na Podhalu wymieniają trzy: jako pierwszy prąd od wschodu, drugi dolinami Skawy i raby oraz trzeci – południowy.

Pierwsi osadnicy, którzy przybywali na Podhale zajmowali się pasterstwem oraz myślistwem i zatrzymywali się na tym terenie okresowo. Pierwsi stali osadnicy zamieszkiwali dolinę Dunajca, gdzie powstały pierwsze miejscowości na Podhalu. Tereny te charakteryzowały się żyznymi glebami oraz łagodniejszym klimatem. Z czasem zaczęli przybywać tu także górnicy, hutnicy i poszukiwacze skarbów, co spowodowało rozwój szlaków komunikacyjnych, szczególnie w południowo-zachodniej części Podhala.

Powodem rozwoju tych ziem było także położenie w pasie przygranicznym. Tędy wiodła także droga z Krakowa na Węgry. Bezpieczeństwa tych ziem bronił od połowy XIII wieku zamek Szaflarski.

W XIII wieku Węgrzy rozpoczęli kolonizację Spisza. Rody rycerskie Berzewiczycy i Görgów, rozpoczęły zasiedlanie północnych i zachodnich stoków Magury. Na początku XIV wieku skolonizowano Zamagurze Spiskie. Obok istniejących już w XII wieku Łapsz Niżnych i Frydmana, powstały: Dursztyn, Falsztyn, Łapsze Wyżne, Kacwin, Niedzica i Nowa Biała. Także w XIV wieku w dolinie Dunajca powstały dwa miasta lokowane przez króla Kazimierza Wielkiego: Nowy Targ i Krościenko nad Dunajcem. W tym samym wieku Thurzonowie zaczęli kolonizację Górnej Orawy. Spowodowało to oderwanie tych terenów od Polski.

Na pograniczu spiskim rozwijało się nadal osadnictwo węgierskie. Aby zapobiec utracie przez Polskę pozostałej części Podhala postanowiono do końca XVI wieku, na mocy przywileju królewskiego rozpocząć zakładanie nowych osad.

Podhale wchodziło w skład dóbr królewskich, później było zarządzane przez Gryfitów, następnie znalazło się w posiadaniu zakonu Cystersów by w XIV wieku znów należeć do dóbr królewskich.

W wieku XIV na Podhalu, podobnie jak na terenie całej Małopolski rozpoczęto akcję kolonizacji na prawie niemieckim. Przywilej królewski zezwalał Cystersom zakładać nowe osady, w wyniku czego w 1327 roku lokowano Długopole, w 1333 roku Ludźmierz, a w 1346 Nowy Targ.

Pierwszym znanym z przekazów historycznych przedstawicielem władzy królewskiej na Podhalu był Piotr ze Słupii, stacjonujący w zamku w Szaflarach, który był jedną z warowni broniących granic państwa od południa.

Kazimierz Wielki w czasach swego panowania założył w Małopolsce wiele miast, głównie na prawie niemieckim. Otaczał je murami obronnymi, a w wielu z nich zbudował (lub rozbudował)

także zamek. Nowo lokowane miasta, otoczone murami obronnymi zaopatrzone w zamki miały tworzyć szczelny system obronny państwa, w celu jego obrony od strony południowo-zachodniej.

Przejsie Podhala w XIV wieku w skład dóbr królewskich było właśnie częścią planu Kazimierza Wielkiego, który planował również na terenie Podhala lokować nowe miasta, a tym samym wzmacniać granice państwa. W ramach tej akcji kolonizacyjnej prawa miejskie otrzymały wspomniane wcześniej Krościenko nad Dunajcem oraz Nowy Targ, do którego włączono osadę Stare Cło.

Pierwszy etap kolonizacji Podhala został zakończony w XIV wieku. W wieku następnym proces ten wyraźnie osłabł.

Kolejny etap wzmożonego ruchu osadniczego rozpoczął się w XVI wieku, kiedy ród Pieniązków, dzięki przywilejowi królewskiemu rozpoczął kolejną akcję osadniczą. Wówczas powstały m.in. Czarny i Biały Dunajec, wieś Bystre Chochółów, Pieniążkowice i Ciche.

Dzięki kolejnemu przywilejowi królewskiemu na zakładanie osad ród Pieniązków w XVI wieku kontynuował akcję kolonizacyjną zakładając m.in. Odrowąż, Dział, Pyzówkę, Lasek, Leśnicę, Ratków, Skrzypne i Załuczne, w wyniku czego w XVII wieku starostwo nowotarskie obejmowało 25 wsi.

Po Pieniążkach rządy na Podhalu sprawował starosta Stanisław Witkowski, który kontynuował kolonizację, aż do 1624 roku, kiedy starostą został Mikołaj Komorowski, który nie kontynuował polityki poprzednika. Pobierał natomiast wysokie opłaty od osadników, co wpłynęło na masowe opuszczanie podhalańskich wsi przez przybyłą ludność. Wówczas to zmalało znaczenie samego starostwa, nie tylko ze względu na mniejszą ilość mieszkańców, ale także ze względu na mniejsze znaczenie strategiczne Podhala.

W XVII wieku proces kolonizacyjny został osłabiony. Miał na to wpływ niewątpliwie zakaz wyrębu lasów na potrzeby zakładania nowych osad nałożony przez starostów i króla, którzy z eksportu drewna czerpali spore zyski. W związku z tym nowe osady zakładano w większości na polanach koło wcześniej założonych wsi.

Kolonizacja terenów Podhala była procesem długotrwałym. Do połowy XVI wieku osadnictwo skoncentrowane było w dolinie Dunajca i w okolicach Nowego Targu. Dopiero w ciągu kolejnych lat zaczęto kolonizować pozostałe tereny Podhala. Osiedlali się tam przybysze z równinnych terenów Polski i Słowacji oraz pasterze wołoscy.

Na początku XIX wieku osadnictwo na Podhalu rozwijało się już samorzutnie. Przeludnienie istniejących osad zmuszało mieszkańców do osiedlania się na polanach i łąkach.

Ziemie powiatu nowotarskiego w latach 1769-1770 zostały zajęte przez Austrię i weszły w skład państwa austro-węgierskiego. W wyniku reform administracyjnych, wprowadzonych przez rząd austriacki na terenie zaboru powstały powiaty, a każda miejscowości była gminą z demokratycznie wybieranym wójtem. W okresie tym odkryto także zdrowotne właściwości źródeł w Rabce i Szczawnicy. W wyniku czego na tym terenie zaczęła rozwijać się turystyka.

W okresie po I wojnie światowej w wyniku sporów granicznych Czechy i Słowacja przejęła

część terenów dzisiejszego powiatu nowotarskiego. W okresie tym wzrosło także znaczenie turystyczne całego regionu, a Rabka stała się znanym uzdrowiskiem dziecięcym.

W okresie II wojny światowej Podhale stanowiło jeden z pierwszych celów ataku wojsk niemieckich. Niemcy jednak szybko docenili walory tych terenów, spędzając swój wolny czas w uzdrowiskach w wyniku czego patrole wojskowe na tych terenach były ograniczone. Działające na tym terenie wojska podziemne uświadamiały patriotycznie górali, prowadząc m.in. tajne nauczanie. Na szczególne wyróżnienie zasłużyła Konfederacja Tatrzańska, która była ruchem oporu działającym w czasie II wojny światowej. Została ona założona w maju 1941 r. przez poetę Augustyna Suskiego ps. *Stefan Borus* w Nowym Targu. Celem tej organizacji było przeciwdziałanie kolaboracji ludności Podhala z Niemcami w ramach organizacji Goralenvolk. Jak mawiał jej założyciel cyt. „Honor nakazuje, by Goralenvolk został zdławiony przez samych Podhalań”. Konfederacja Tatrzańska była organizacją równoległą wobec innych struktur konspiracyjnych. Podkreślano, że wszystkich członków tej organizacji łączyły ponadpartyjne idee, a głównym celem jej struktur było „dążenie do zjednoczenia narodu polskiego pod hasłem: walka o wolną, niepodległą i demokratyczną Rzeczpospolitą Polską”. Konfederacja Tatrzańska składała się z komórek lokalnych, w skład których wchodziło po pięciu członków oraz kierownik wskazany przez Placówkę Obwodową. Na czele organizacji stał naczelnik, który podlegał bezpośrednio Rządowi Rzeczypospolitej Polskiej. Zbrojnym ramieniem organizacji była Dywizja Podhalańska w Konspiracji, którą tworzył Augustyn Suski w porozumieniu z mjr. Edwardem Gött-Getyńskim i por. Eugeniuszem Iwanickim. Podstawę jej struktur stanowili granatowi policjanci, którzy jako jedyni w ówczesnych realiach mieli oficjalny dostęp do broni. Konfederacja Tatrzańska rozwijała się bardzo szybko czego dowodem jest powstanie 39 placówek tej organizacji w ciągu kilku miesięcy w różnych miejscowościach na terenie Podhala. W ramach swojej działalności Konfederacja Tatrzańska kolportowała gazetki w języku polskim m.in. „Na Placówce”, którą wydano w liczbie 40 numerów oraz „Wiadomości Polskie”, które rozsyłano na adresy niemieckich kolaborantów czy rozrzucano po urzędach. W ramach swojej działalności organizacja przeprowadzała również akcje sabotażowe i dywersyjne oraz nocne napady na urzędy, sołectwa czy np.: na zlewnie mleka. Działalność Konfederacji Tatrzańskiej trwała jednak stosunkowo krótko. W grudniu 1941 r. gestapo przeprowadziło rewizję domu Suskiego, jednak nie został on aresztowany ale w skutek tego krąg podejrzeń zacieśniał się coraz bardziej. W styczniu i lutym 1942 r. nastąpiła fala aresztowań. Augustyn Suski zginął w obozie koncentracyjnym w Auschwitz-Birkenau 26 maja 1942 r. a major Edward Gött-Getyński w tym samym obozie został rozstrzelany 25 stycznia 1943 r. Wcześniej aresztowani członkowie organizacji byli przesłuchiwani i torturowani w siedzibie gestapo w Zakopanem w Hotelu Palace.

Okres powojenny przyniósł nacjonalizację uzdrowisk i pensjonatów. Ówczesne władze podhalańskie miały w wyniku rosnących potrzeb mieszkaniowych zaczęły budować bloki mieszkalne, które zakłóciły ich tradycyjny krajobraz kulturowy. Mieszkańcy uprawiający rolę oraz prowadzący hodowlę, zaczęli zajmować się także obsługą stale rosnącego ruchu turystycznego.

Wraz z dynamicznym rozwojem turystyki zaczęły pojawiać się także poważne zagrożenia dla zabytków oraz krajobrazu naturalnego i kulturowego. Zagrożenia te tkwią m.in. w olbrzymiej presji ruchu turystyczno-wypoczynkowego na tereny Podhala, głównie miasta Zakopanego i jego okolic. Presja ta przejawia się w ilości napływających turystów i aktywizacji budownictwa na nieznana dotąd skalę, co z kolei pociąga za sobą potrzebę modernizacji infrastruktury komunikacyjnej i technicznej.

Od lat prowadzone są badania mające na celu wskazanie „alternatywnych” dla Zakopanego atrakcyjnych terenów wypoczynkowych. Alternatywą tutaj mogą być na pewno tereny powiatu nowotarskiego, które posiadają szeroki zasób obiektów o wysokich wartościach zabytkowych, a także szczególnie cenne tereny trzech parków narodowych oraz liczne rezerwy przyrody.

5.2.5. Regiony kulturowe

Podhale

Podhale to obszar zajmujący rozległą Kotlinę Orawsko - Nowotarską. Stolicą regionu jest Nowy Targ ze znanymi na całe Podhale jarmarkami czwartkowymi i słynnym klubem hokejowym MMKS „Podhale”. Miasto jest również ośrodkiem akademickim skupiającym młodzież w Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Targu. Nowy Targ ma doskonałe położenie turystyczne, jest znakomitą bazą wypadową w Gorce, Tatry, Pieniny, na Babią Górę czy w okolice Jeziora Czorszyńskiego. Zrewitalizowany rynek miasta w zimie pełni częściowo rolę sztucznego lodowiska. Na środku rynku znajduje się XIX w. ratusz, w którym mieści się Muzeum Podhalańskie z ekspozycją dotyczącą historii Podhala oraz kultury i sztuki górali.

Wyjeżdżając z Nowego Targu w kierunku południowym odwiedzamy Gminę Szaflary i jej niepowtarzalne zabytki: ruiny średniowiecznego grodziska i zamku (tzw. „Koci Zamek”) z XIII/XIV w., „Chałupę Anny Doruli” z I połowy XIX w. z malowidłem ściennym przedstawiającym Zaśnięcie Matki Bożej oraz teren zespołu podworskiego z zachowanymi relikami: murem kamiennym, bramką, budynkiem kuchni dworskiej i fundamentami. Na uwagę zasługuje również żelazny krzyż na wzgórzu Ranisberg, postawiony na pamiątkę 500-lecia bitwy pod Grunwaldem. Chwilę wytchnienia i relaksu zapewnią również kompleksy z basenami z wysoko zmineralizowaną wodą termalną znajdujące się na terenie Szaflar.

Docierając do Gminy Czarny Dunajec, przez unikatowe rozległe torfowiska wysokie zwane puściznami oraz Działy Orawskie - płaskowyż uformowany kilka milionów lat temu, należy się udać na zwiedzanie dworku murowanego z I połowy XIX w. oraz murowanego Kościoła Przenajświętszej Trójcy z XVIII w. W Gminie Czarny Dunajec znajduje się wieś Chochółów z doskonałym przykładem architektury regionalnej - cenny zespół urbanistyczny złożony ze zwartego kompleksu XVIII/XIX - wiecznych chałup góralskich. W najstarszej chałupie pochodzącej z 1798 r. jest Muzeum Powstania Chochółowskiego.

W Gminie Nowy Targ w miejscowości Łopuszna warto odwiedzić zabytkowy zespół dworski (ok. 1790 r.), w skład którego wchodzi dwór i zabudowania gospodarcze. Główny budynek jest typowym wiejskim dworem szlacheckim - nakrytym czterospadowym, gontowym dachem, z kolumnowym gankiem i barokową facjatką. Obecnie mieści się w nim Muzeum Kultury Szlacheckiej (oddział Muzeum Tatrzańskiego), prezentującą dawną siedzibę średniozamożnej szlachty, gdzie obejrzeć można siedzibę średniozamożnej szlachty, wnętrze kuchni dworskiej, a także ekspozycję etnograficzną wnętrz podhalańskich z XIX w.

Następną miejscowością Gminy Nowy Targ, gdzie można natknąć się na obiekty zabytkowe jest Harkłowa. Znajduje się tam niewielki dwór (lamus) z początku XVII w. z dawną kamienną bramą wjazdową.

Okrążając od południowego zachodu pasmo Gorców docieramy do Ochotnicy, (Gmina Ochotnica Dolna) dłużej na blisko 20 km wsi, położonej w dolinie sięgającej Kiczory – trzeciego co do wysokości szczytu. Warto tutaj zobaczyć Zespół młyński (Młyn u Pana Mazurka) - drewniany młyn wodny zachowany w stanie pierwotnym, zbudowany z drewnianych bali; szachulcowy tartak wodny, murowano-drewniany spichlerz oraz zabytkową chatę z XIX w. Natomiast w Tyłmanowej znajduje się zabytkowy klasycystyczny dwór Berskich z 1840 r., wraz z resztkami założenia parkowego.

Spisz

W regionie Spisza znajdują się liczne zabytki, które warto zobaczyć m.in. w miejscowości Nowa Biała (położonej na lewym brzegu Białki – jest to jedyna wieś po tej stronie, ponieważ w XVIII w. rzeka zmieniła bieg) warto zwrócić uwagę na charakterystyczne dla spiskiego budownictwa rzędy drewnianych stodoł na obrzeżach wsi. Około 1,5 km na południe od wsi znajduje się rezerwat przyrody "Przełom Białki pod Krempachami". Obejmuje on przełom rzeki między malowniczymi wzniesieniami Kramnicy i Obłazowej. W znajdującej się tutaj Jaskini Obłazowej podczas badań archeologicznych w latach 80 i 90 - tych XX w. odnaleziono bumerang wykonany z ciosu mamuta, pochodzący sprzed około 30 tysięcy lat i uznawany za najstarszy na świecie.

Unikatowe w skali kraju są specyficznej budowy spichlerze tzw. sypańce, zachowane w Kacwinie (Gmina Łapsze Niżne), gdzie można zobaczyć także młyn i tartak wodny z końca XVIII w. oraz zabytkowy budynek organistówki. W pobliskiej Łapszance znajduje się kapliczka - dzwonnica z 1928 r., której używano, by ostrzec mieszkańców przed zbliżającą się burzą.

Bardzo interesująca jest najstarsza spiska wieś Frydman, gdzie można zobaczyć dwukondygnacyjne piwnice z 1820 r., w których do 1905 r. przechowywane było sprowadzane z Węgier wino. Znajduje się tu również kasztel - dwór obronny (XVI/XVII w.) z charakterystyczną bryłą z narożnymi wieżyczkami i renesansowym wykuszem oraz warowny kościół św. Stanisława z przełomu XIII i XIV w., zwieńczony renesansową attyką.

W kolejnej miejscowości - Falsztyn, na niewielkim wzgórzu nad potokiem, znajduje się

tajemnicza zarośnięta polana Kościelnisko. Niedokończone odkrycia archeologiczne z lat 60 - tych ubiegłego wieku wykazały tu fundamenty dwóch zniszczonych prawdopodobnie przez husytów budowli. Odkryto także liczne kości ludzkie oraz drobne przedmioty użytkowe datowane na XV w. Istnieje naukowa hipoteza, że były to warowne kościoły Bożogrobowców. Na północ od wsi znajduje się enklawa Pienińskiego Parku Narodowego - Zielone Skałki.

Dalej w miejscowości Niedzica znajduje się słynna warownia - zamek "Dunajec" z około 1320 roku - jeden z najpiękniejszych i najbardziej malowniczo położonych zamków w Polsce, siedziba kolejnych węgierskich właścicieli tej części Spisza. W gotyckiej części warowni funkcjonuje muzeum. W całości zachowany jest renesansowy zamek dolny z 1600 r. z arkadowym dziedzińcem i basztami obronnymi. W pobliżu zamku znajduje się zabytkowy spichlerz, w którym prezentowane są eksponaty związane z kulturą ludową Spisza.

Pieniny

W Pieninach w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na ruiny Zamku z XIV w. w Czorsztynie. Pełnił on funkcję warowni granicznej, która strzegła szlaku handlowego i dyplomatycznego usytuowanego w dolinie Dunajca. Rezydował w niej m. in. legendarny rycerz Zawisza Czarny z Garbowa.

Kolejnym miejscem jest Krościenko nad Dunajcem i zabytkowy układ urbanistyczny z rynkiem. Od średniowiecza do połowy XX wieku rynek był miejscem tradycyjnych poniedziałkowych targów, a do XIX wieku również słynnych jarmarków: na Zielone Świątki, św. Anny (26 lipca) i św. Michała (29 września). Na Górze Zamkowej w masywie Trzech Koron znajdują się ruiny zamku „Pieniny” z XIII w.

W Szczawnicy natomiast można zaobserwować zabytkową architekturę uzdrowiska z początku XIX w.

Orawa

Na Orawie zlokalizowane jest Muzeum Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej. Powierzchnia skansenu wynosi około 10 ha. Na jego terenie znajduje się dworski park oraz około 40 obiektów m. in. chaty z wyżką, lamus plebański, chata czwórka, karczma, pasieka, szkoła, dzwonnica „loretańska”, kościół pw. Matki Boskiej Śnieżnej oraz chłopskie zakłady przemysłowe: tartak, folusz, olejarnia, kuźnia. W większości obiektów można obejrzeć dawne sprzęty, a poprzez prowadzone lekcje muzealne spróbować swoich sił przy pieczeniu chleba, przędzeniu lnu czy wykonywaniu tradycyjnych zabawek ludowych, bądź postawić pierwsze kroki w tradycyjnym malarstwie na szkle.

Kolejną miejscowością jest Orawka, gdzie znajduje się budynek dawnej farbiarni z początku XVIII w. Jest to murowany obiekt parterowy, z półpiętrzem. Pierwotnie służył jako skład soli na "szlaku węgierskim". W XVIII w. zaczęto farbować w nim płótno i sprzedawać za pośrednictwem tzw.

Płócienników.

Chyżne to wieś, gdzie znajduje się budynek starej plebani pochodzącej z 1800 r., ulokowane jest w nim Parafialne Muzeum Regionalne. W jego zbiorach zgromadzono ponad 2 tys. eksponatów, m. in. polichromowane figurki, szaty liturgiczne, kolekcje obrazów o dużej wartości historycznej i artystycznej.

Na terenie całej Orawy znajduje się wiele przydrożnych figur i krzyży, które chroniły mieszkańców przed kataklizmami i złem. Najczęściej spotykanymi figurami są: Chrystus Ukrzyżowany, Matka Boża Bolesna (Pieta), Trójca Święta, Św. Jan Nepomucen. Najwięcej figur kamiennych w gminie Jabłonka spotkamy wędrując Szlakiem Solnym przez Orawę. W gminie Lipnica Wielka do chwili obecnej zachowało się ich 7, w tym jedna drewniana. Jest to figura Św. Jana Nepomucena stojąca w murowanej kapliczce na skraju wsi u wylotu starej drogi na Chyżne. W krajobraz Orawy na stałe wplecione są drewniane dzwonnice z dzwonkiem loretańskim (tzw. dzwonnice burzowe). Dzwonów używano zgodnie z ludowymi wierzeniami do odpędzania burz. Można je spotkać w Chyżnem, Jabłonce, Lipnicy Małej, Lipnicy Wielkiej, Zubrzycy Dolnej i Górnej.

Gorce

Gorce to urokliwa grupa górską w Beskidach Zachodnich, położona pomiędzy Rabą a Dunajcem, sąsiadująca od północy z Beskidem Wyspowym a od południa z Podhalem.

W regionie znajduje się uzdrowisko o wyjątkowo korzystnym mikroklimacie zarówno dla dzieci i dorosłych jest to Rabka-Zdrój. Miejscowość posiada przepiękny Park Zdrojowy oraz kompleks Pijalni Wód Mineralnych i Tężni Solankowej. Miasto stanowi doskonałą bazę wypadową na Maciejową, Stare Wierchy, Turbacz oraz leżący w Beskidzie Wyspowym Luboń Wielki, gdzie zobaczyć można zabytkowe schronisko PTTK z 1931 r.

Wyjeżdżając z Rabki-Zdrój udajemy się do Chabówki, gdzie znajduje się Skansen Taboru Kolejowego. Stare parowozy (najstarszy z 1878 r.), wagony pasażerskie, które pamiętają czasy Cesarza Franciszka Józefa, czy wagony salonowe wożące wysokich urzędników lub władców ubiegłego stulecia są jego główną atrakcją.

Na miano zabytkowych zasługują też przepiękne miejsca takie jak: zespół pałacowo-parkowy w Rabie Wyżnej z XIX w., zespół parkowo-dworski w Sieniawie z XVII w., park dworski w Rokicinach Podhalańskich z końca XIX w., murowana karczma wiejska w Spytkowicach z XVIII w. oraz znajdujące się w samych Gorcach: zespół zabytkowych szałasów na Polanie Kałużna, szałas na Polanie Zbulina (Zbótkowa) na północnych stokach Obidowca, szałas na Polanie Stusy nad wsią Obidowa w Gorcach.

5.2.6. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome na terenie Powiatu Nowotarskiego to przede wszystkim wyposażenie

kościół, są to zarówno dzieła gotyku, baroku jak i renesansu, które przetrwały we wnętrzach kościelnych.

Szlak Architektury Drewnianej i Szlak Gotycki

W Powiecie Nowotarskim znajduje się duża liczba zabytkowych kościołów ujętych w Szlak Architektury Drewnianej i Szlak Gotycki. Na Szlaku Architektury Drewnianej znajdują się zabytkowe kościoły, znaki starych czasów, pamiętające zamierzchłą historię, a w nich niezwyklej urody obrazy, polichromie, organy, krucyfiksy, dzwoneczki, rzeźby, płaskorzeźby oraz wiele innych.

Będąc w powiecie warto zobaczyć kościoły znajdujące się na szlaku:

- a) **Kościół Św. Michała Archaniola w Dębnie Podhalańskim** (druga połowa XV w.) wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Ściany kościoła od wewnątrz zdobią unikatowe malowidła – polichromie z XV – XVI w., zawierające motywy geometryczne i roślinne w układzie pasmowym. Wewnątrz kościoła zobaczyć można m. in. późnogotycki tryptyk w ołtarzu głównym z początku XVI w., zabytkowy krzyż z 1380 r., unikatowe cymbalki z XV w. oraz tabernakulum z początku XIV w.
- b) **Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Harklowej** (XV/XVI w. – przebudowany w drugiej połowie XIX w.) wzniesiony w konstrukcji zrębowej; w ołtarzu głównym znajduje się gotycki tryptyk z początku XVI w.
- c) **Kościół Św. Trójcy w Łopusznej** (koniec XV w.) należy do starszego typu drewnianych świątyń gotyckich. Najcenniejsze wyposażenie kościoła stanowi gotycki tryptyk z XV w. ze sceną Koronacji Marii, umieszczony w ołtarzu głównym oraz dwa barokowe ołtarze.
- d) **Kościół Św. Marcina w Grywałdzie** (druga połowa XV w.) – wewnątrz znajdują się zachowane fragmenty polichromii z 1618 r., w głównym ołtarzu mieści się tryptyk późnogotycki z początku XVI w.
- e) **Kościół cmentarny Św. Anny w Nowym Targu** (XV w.) – powstał, jak podaje tradycja w 1219 r. i jest fundacją zbójców, którzy zrabowany na Węgrzech obraz św. Anny umieścić mieli w ołtarzu kościoła. Budowlę wzniesiono w konstrukcji zrębowej. Ściany wewnątrz świątyni pokrywa polichromia, wykonana przez miejscowego malarza Hipolita Lipińskiego w 1880 r. Na ścianach odmalowano sceny figuralne, a na sklepieniu umieszczono kasetony z rozetami. Do wyposażenia kościoła należy inż. ołtarz główny z pierwszej połowy XVIII w. z obrazem Wielkiej Rodziny z 1516 r.
- f) **Kościół Św. Elżbiety Węgierskiej w Trybszu** z 1567 r., w którego wnętrzu, na stropie znajduje się najstarsze z zachowanych do dziś malarskich przedstawień Tatr.
- g) **Kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Spytkowicach** z 1758 r. Na uwagę zasługuje obraz „Ukrzyżowanie” z 1619 r. zawieszony w zakrystii oraz rokokowa ambona.
- h) **Kościół Św. Antoniego w Sieniawie** z 1740 r. zbudowany został jako kaplica dworska,

jednonawowa konstrukcji zrębowej.

- i) **Kościół Świętego Krzyża w Rdzawce** z 1757 r. świątynia była częściowo spalona w 1994 r., odbudowana w latach następnych.
- j) **Kościół Św. Marii Magdaleny w Rabce-Zdroju** z 1606 r., w którym obecnie znajduje się Muzeum im. Władysława Orkana z ekspozycją etnograficzną.
- k) **Kaplica cmentarna św. Sebastiana w Maniowach** wybudowana około 1722 r. została przeniesiona w latach 1987-88 wraz z cmentarzem do Nowych Maniów.
- l) **Kościół Św. Katarzyny w Sromowcach Niżnych** wzniesiony został około 1513 r. Cenny zabytek kościoła stanowi gotycki tryptyk z końca XIV w. z kopią rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem.
- m) **Kościół Św. Jana Chrzciciela w Orawce** z XVII w. to najcenniejszy zabytek na Orawie. Kościół wyróżnia się bogatą polichromią z drugiej połowy XVII w. oraz z 1771 r., która pokrywa ściany.

Na terenie Powiatu Nowotarskiego znajdują się także liczne zabytkowe murowane świątynie:

- a) **Bazylika mniejsza w Ludźmierzu** wybudowana w latach 1869-1877, to neogotycki kościół z rokokowym ołtarzem i czczoną od około 1400 roku figurką uśmiechniętej Matki Boskiej Ludźmierskiej zwanej także Gaździną Podhala.
- b) **Kościół parafialny Św. Katarzyny w Nowym Targu** z XIV w. posiada głównie barokowy wystrój wnętrza, większość wyposażenia pochodzi z XVIII w. Na parapecie chóru widnieją dwustuletnie malowidła, obrazujące „stan duszy uciśnionej”. Kościół ten ufundowany został przez króla Kazimierza Wielkiego, przy okazji lokacji miasta. Świadczy o tym napis na łuku tarczy: Fundata a Casimirum Magnum Anno Domini 1346.
- c) **Kościół Św. Stanisława Biskupa we Frydmanie** z przełomu XIII i XIV w. posiada romańskie okno, sklepienie krzyżowo-żebrowe oraz scenę „Zabójstwo św. Stanisława” w ołtarzu głównym.
- d) **Kościół św. Bartłomieja w Niedzicy** wzniesiony około 1320 r., w którego wnętrzu znajduje się polichromia gotycka z początku XV w. oraz zabytkowy tryptyk św. Bartłomieja.
- e) **Kościół św. Katarzyny w Nowej Białej** wybudowany w latach 1725-1748 to świątynia z rokokowym ołtarzem głównym z posągami świętych m. in. św. Barbary i św. Apolonii ubranych w dawne stroje.
- f) **Kościół Wszystkich Świętych w Kacwinie** z około 1320 r., w którego wnętrzu na gotyckim sklepieniu prezbiterium znajduje się herb Berzewiczyc – dawnych właścicieli zamku w Niedzicy.
- g) **Kościół Św. Marcina w Krempachach** z XVI w. posiada głównie rokokowy wystrój wnętrza. Warto zwrócić uwagę na figury w ołtarzach przedstawiające świętych królów węgierskich (Stefana, Emeryka i Władysława) z 1516 r.
- h) **Kościół Św. Kwiryna w Łapszach Niżnych** wzniesiony został około 1310 r. W wieży kościelnej podwójny krzyż – znak zakonu bożogrobców.

- i) **Kościół Św. Piotra i Pawła w Łapszach Wyżnych** z około 1760 r. jest nazywany perłą rokoka na polskim Spiszu, ze względu na przepiękny wystrój wnętrza.
- j) **Kościół Wszystkich Świętych w Krościenku nad Dunajcem** wzniesiony został w XIV w. Można w nim zobaczyć bezcenne malowidła ściennie z przełomu XIV i XV w., polichromię z XVI w. oraz kamienną chrzcielnicę z orłem jagiellońskim.
- k) **Kościół Św. Stanisława Biskupa w Rabie Wyżnej** wybudowany został w XVII w. Na uwagę zasługują znajdujące się w nim barokowe ołtarze z drugiej połowy XVIII wieku, ambona oraz rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego.
- l) **Kościół Św. Łukasza w Lipnicy Wielkiej** z 1769 r. wybudowany został w stylu późnego baroku. Wyposażenie kościoła jest neobarokowe z około 1915 r. wykonane przez warsztat z południowego Tyrolu.
- m) **Kościół Św. Marcina w Podwilku** z XVIII w. został zbudowany na miejscu luterńskiego zboru. Nad drzwiami prowadzącymi do zakrystii znajduje się cenna płaskorzeźba stiukowa, przedstawiająca św. Wendelina.
- n) **Dawna cerkiew grekokatolicka Matki Boskiej Pokrownej w Szlachtowej** wybudowana na przełomie XIX i XX w., obecnie pełni funkcję kościoła rzymskokatolickiego pw. Matki Boskiej Pośredniczki Łask, z okazałą kopułą. Wewnątrz świątyni znajdują się polichromie z 1919 r. oraz ikonostas.
- o) **Dawna cerkiew, obecnie kościół rzymskokatolicki Św. Jana Chrzciciela w Jaworkach** z 1798 r. Wewnątrz świątyni zachowało się wyposażenie cerkiewne z końca XVIII w., kompletny ikonostas z cennymi wizerunkami Matki Boskiej i św. Mikołaja.

5.2.7. Zabytki archeologiczne

Stanowiska archeologiczne znajdujące się na obszarze powiatu nowotarskiego są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią główne źródło wiedzy o najdawniejszych dziejach tego obszaru. Należy zaznaczyć, że ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć możliwości, że w wyniku prowadzonych prac ziemnych lub dalszej weryfikacji nie zostaną zweryfikowane nowe ślady osadnicze.

Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. W obszarach zlokalizowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, realizując inwestycje wymagające robót ziemnych, przed uzyskaniem przez inwestora pozwolenia na budowę oraz przed rozpoczęciem prac ziemnych, należy przeprowadzić ratownicze badania archeologiczne w zakresie uzgodnionym z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wyniki przeprowadzonych badań pomagają uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Należy zwrócić uwagę, że zasięg stanowisk archeologicznych wyznaczono na mapach na podstawie badań powierzchniowych i może on dokładnie nie odpowiadać zasięgowi

występowania pozostałości pradziejowego osadnictwa pod ziemią. Ważne jest również określenie dokładnych zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnych ewidencjach zabytków, lub przeznaczonych do wpisania w gminnej ewidencji zabytków. Należy zwrócić także uwagę aby przez inwestorów były również respektowane zapisy dotyczące ochrony zabytków archeologicznych zawartych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków, zgodnie z ustawą o ochronie i opiece nad zabytkami. Ważnym czynnikiem jest również odpowiednie przeznaczanie terenów w planach zagospodarowania przestrzennego, na których znajdują się zabytki archeologiczne oraz stanowiska archeologiczne. Jest to ważne pod względem określenia w planach zagospodarowania przestrzennego zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w ewidencji zabytków podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków.

Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków konserwatora zabytków prezentowane są w portalu NID <https://zabytek.pl> oraz <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>.

5.2.8. Obiekty muzealne w powiecie nowotarskim

a) Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu z oddziałem w Muzeum Pienińskim im. J. Szalaya w Szczawnicy

Muzeum zajmuje piętro zabytkowej XIX-wiecznej willi „Pałac”. Muzeum jest placówką regionalną o charakterze etnograficzno-historycznym. W części etnograficznej prezentowane jest życie górali pienińskich w okresie pierwszej połowy XX wieku, w zakresie architektury regionalnej, wyposażenia wnętrz, pasterstwa, rolnictwa, łowiectwa, rybołówstwa, tkactwa. Uzupełnieniem tej części wystawy jest strój regionalny, sztuka ludowa regionu pienińskiego oraz godła góralskich rodów szczawnickich. Ekspozycja historyczna obejmuje tematy: „Szczawnica częścią Starostwa Czorsztyńskiego”, „Józef Szalay twórcą i organizatorem kurortu”, „Krakowska Akademia Umiejętności właścicielką Szczawnicy”, „Szczawnica własnością Adama Stadnickiego w latach 1909-1948”, „Druga wojna światowa na terenie Pienin”. Udostępniona jest także „Izba Jana Wiktora”, miłośnika i piewcy Pienin, z autentycznymi pamiątkami, pochodzącymi ze szczawnickiego mieszkania pisarza.

b) Muzeum Tatrzańskie im. Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem z oddziałem w Chochołowie – Muzeum Powstania Chochołowskiego z 1846 r.

Ekspozycja w Muzeum przypomina ów znaczący w dziejach Chochołowa epizod 1846 roku, zwany „poruseństwem” chochołowskim. Otwarte w 1978 r. Muzeum Powstania Chochołowskiego mieści się w zabytkowej chałupie należącej niegdyś do zamożnego gospodarza, Jana Bafii. Chałupa Bafii typowa dla budownictwa podhalańskiego, a więc

wykonana z płazów, konstrukcji zrębowej – posiada sień, izbę „czarną”, izbę „białą”, komorę oraz wyżkę nad komorą.

W urządzeniu wnętrza starano się połączyć dzieje powstania z ekspozycją etnograficzną, uzmysławiającą, jak w połowie XIX w. żyła rodzina góralska. W izbie „czarnej”, gdzie toczyło się życie codzienne rodziny, są sprzęty niezbędne do wykonywania prac gospodarskich. Izba „biała”, zwana „paradną”, ma inny charakter; używana od święta jest jasna, wyposażona w zdobione sprzęty, obrazy na szkło, ceramikę – słowem przedmioty świadczące o zamożności gospodarzy.

c) Muzeum Tatrzańskie im. Tytusa Chalubińskiego w Zakopanem z oddziałem w Łopusznej – Dwór w Łopusznej

Dzieje folwarku w Łopusznej sięgają XVI wieku. Dwór powstał dużo później; wybudował go ok. 1790 r. Romuald Lisicki, konfederat barski. Najstarszy drukowany opis dworu znajduje się w wydany w roku 1851 dziele „*Dziennik podróży do Tatrów*” Seweryna Goszczyńskiego, poety doby romantyzmu, belwederczyka, uczestnika powstania listopadowego i spiskowca, który po klęsce powstania schronił się w Łopusznej.

Gdy w Łopusznej przebywał Goszczyński, gospodarzyli w niej Leon Przerwa-Tetmajer z żoną Ludwiką z Lisickich. Po śmierci Leona (1881) i Ludwiki (1889) Łopuszną odziedziczyła ich córka Kamila. Poślubiła ona Kazimierza Lgockiego. Lgoccy w 1892 r. wyremontowali dwór, zmieniając jego wygląd. Drewniane ściany zostały otynkowane i pobielone. Wprowadzono drewniane, okrągłe słupy-kolumny, które miały odciążyć ściany, przejmując ciężar wysokiego, łamanego dachu.

Łopuszną dziedziczyli kolejno synowie Kamili i Kazimierza, Aleksander i Stanisław. W okresie międzywojennym majątek pozostawał w rodzinie Lgockich. W gospodarstwie wprowadzono wówczas nowoczesne maszyny rolnicze oraz wybudowano największą na Podtatrzu owczarnię. Po wojnie majątek podzielił los wielu innych – przejęty przez Skarb Państwa i przekazany państwowemu gospodarstwu rolnemu dwór i zabudowania, niewłaściwie użytkowane i nieremontowane, stopniowo niszczały. W maju 1978 r. zespół dworski przejęło Muzeum Tatrzańskie. Rozpoczęto wówczas systematyczne prace restauracyjne całego założenia. We dworze urządzona jest kuchnia. Można także obejrzeć wystawę poświęconą wsi Łopuszna, historii dworu, jego mieszkańcom oraz gościom. Obok dworu stoi mały zabytkowy budynek mieszkalny zwany „gackiem (mieszkał w nim inny poeta romantyczny „szkoły ukraińskiej”, Bohdan Zaleski, pseudonim „Gacek”), natomiast w ogrodzie widoczne są ocalałe piwnice domku-lamusa, w którym mieszkał Seweryn Goszczyński.

Poza ogrodzeniem zabudowań dworskich, przy drodze do Łopusznej, stoi drewniana chałupa, przeniesiona tutaj ze wsi. W roku 1980 Muzeum Tatrzańskie zakupiło zabytkowy dom, rozebrany przez właścicieli. Oznaczony numerem 105 budynek należał do rodu Klamerusów, mającego w Łopusznej liczne, różniące się przydomkami, rozgałęzienia; wybudował go w roku 1887 Jan

Klamerus „Sowa”, co poświadcza inskrypcja na sosrzebie w dużej izbie.

Dom Klamerusów urządzono głównie eksponatami zakupionymi we wsi. Dom składa się z kilku dobrze wyposażonych pomieszczeń: sieni, kuchni zwanej *izbecką*, „dużej izby” oraz pomieszczeń gospodarczych: strychu i komory, przybudowanej z tyłu domu.

d) Skansen Taboru Kolejowego w Chabówce

Skansen otwarty został w 1994 roku na terenie dawnej parowozowni, wybudowanej w czasie II wojny światowej. Gromadzenie eksponatów rozpoczęło już w połowie lat 80. Na kilku torach urządzono ekspozycję składającą się z wycofanych z ruchu parowozów, lokomotyw elektrycznych i spalinowych oraz pługów, żurawi inż., które poddano rewitalizacji. Część z nich przywrócono do pełnej sprawności technicznej, dzięki czemu dziś mogą prowadzić składy pociągów zestawionych z zabytkowych wagonów.

e) Zespół Zamkowy w Niedzicy

- **Zamek „DUNAJEC”**

Wzniesiony jako fortalicja broniąca północnej granicy Węgier, około 1330 roku przez Kokosza Berzewiczy’ego (gotycki zamek górny) i odtąd, z małą przerwą, w rękach węgierskich rodów do 1945 roku – chociaż już po pierwszej wojnie światowej, został włączony w obszar państwa polskiego. Wielokrotnie modyfikowany. Jego ostateczny wygląd ukształtowały inż. rozbudowa w II połowie XV wieku (zamek średni) oraz budowa w 1601 roku nowego, renesansowego skrzydła z bramą wjazdową i portalem (zamek dolny). W XVIII stuleciu obiekt powoli popadł w ruinę. Dopiero w latach 20-tych XIX wieku został częściowo odbudowany (m. in. nowa kaplica, sala balowa) bez najstarszej gotyckiej części, która do dziś pozostawiona jako trwała ruina. Po II wojnie światowej zamek doszczętnie splądrowano. W takim stanie upaństwowiony, został przekazany w 1949 roku Stowarzyszeniu Historyków Sztuki. Dziś mieści muzeum i pokoje gościnne dla członków Stowarzyszenia i ich gości, udostępniane również na sympozja, sesje naukowe i zjazdy.

- **Spichlerz drewniany**

Wzniesiony w ostatniej dekadzie XVIII wieku, przebudowany częściowo w XIX stuleciu, jest jednym z nielicznych zabytków tego typu zachowanych *in situ*. Obecnie mieści stałą wystawę sztuki ludowej Spisza, na której są inż.: zrekonstruowana Izba Spiska, kolekcja zegarów, obrazy i kapliczki, stroje regionalne.

- **Celnica**

Drewniany budynek dawnej celnicy będącej siedzibą służby granicznej i celnej na przejściu pomiędzy Polską a Czechosłowacją, wzniesiony ok. 1924 roku w stylu „dworkowym”. W nim również pokoje gościnne o wyposażeniu zabytkowym i nowoczesnym.

- **tzw. Leśniczówka**

Pierwotnie budynek rządcy dóbr niedzickich. Wzniesiony prawdopodobnie na przełomie XVIII/XIX wieku. Pierwotnie jako parterowy, murowany, następnie nadbudowany o piętro tzw. murem pruskim. Na parterze czynna jest karczma „Hajduki”.

f) Muzeum Podhalańskie PTTK im. Czesława Pajerskiego w Nowym Targu

Inicjatywa utworzenia placówki muzealnej w Nowym Targu zrodziła się jeszcze przed I wojną światową. W 1910 roku młodzież miejscowego gimnazjum pod kierunkiem Kazimierza Barana zaczęła gromadzić zabytki związane z regionem Nowego Targu, z myślą o powołaniu własnej placówki muzealnej. Trudności lokalowe oraz kolejne dwie wojny światowe przeszkodziły w realizacji tych planów. Sprzyjające warunki stworzyło dopiero powołanie w 1955 roku Komisji Opieki nad Zabytkami przy Oddziale PTTK „Gorce” w Nowym Targu.

Oficjalny wniosek o powołanie muzeum został zgłoszony w 1959 roku przez Czesława Pajerskiego na spotkaniu opiekunów zabytków w Wieliczce. Na zebraniu tym powołano również komitet, który miał opiekować się szybko powiększającymi się zbiorami, gromadzonymi dzięki wysiłkom niewielkiej grupy działaczy PTTK: Czesława Pajerskiego, Adama Szoskiego, Stanisława Pęksy, Juliusza Zborowskiego, Franciszka Potoczka.

W 1966 roku zorganizowano pierwszą stałą wystawę. W tym samym roku, w trakcie obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego, nastąpiło oficjalne otwarcie muzeum.

Muzeum mieściło się początkowo w małym pomieszczeniu przy ul. Szaflarskiej, od 1972 roku zajmowało zabytkowe sale przy ul. Sobieskiego 2 (dawny hotel Hertza), a od 1994 roku pierwsze piętro odremontowanego Ratusza w centrum miasta.

Zbiory Muzeum Podhalańskiego liczą ok. 7400 muzealiów z dziedziny etnografii, historii i sztuki. Większość z nich pochodzi z darów osób prywatnych, część uzyskano drogą zakupów. Na ekspozycję stałą Muzeum ma do dyspozycji 4 pomieszczenia. Łączna powierzchnia ekspozycyjna wynosi ok. 200 m².

Ekspozycja stała „Nowy Targ na przełomie XIX i XX wieku” prezentuje rzemiosło cechowe, tj. szewstwo, kuśnierstwo, kapelusznictwo, kowalstwo, stolarstwo, tkactwo, bednarstwo i garncarstwo. Jednym z najcenniejszych eksponatów jest wiedeńska maszyna drukarska, подарowana dla Nowego Targu przez cesarza Franciszka Józefa, pracująca w drukarni Ignacego Borka od 1898 roku.

Muzeum posiada też wspaniałą kolekcję sztandarów organizacji społecznych działających od II połowy XIX w., oraz zabytki sztuki sakralnej – olejne obrazy, polichromowane rzeźby i płaskorzeźby, zbiór obrazów nowotarskich malarzy, w tym głównie Michała Rekuckiego, rzeźby Anny Dobrzańskiej, Wacława Czubernata.

Prócz stałej ekspozycji. Muzeum organizuje wystawy czasowe, tematycznie związane z historią Nowego Targu i Podhala. Z inicjatywy tej placówki powstały izby regionalne w Bańskiej Niżnej, Białce Tatrzańskiej, Chocholowie, Chyżnem i Nowym Targu. Utworzone na terenie Podhala, są

uzupełnieniem ekspozycji Muzeum Podhalańskiego w Nowym Targu.

g) Muzeum im. Władysława Orkana w Rabce-Zdroju

W 1557 powstała pierwsza parafia w Rabce, w 1565 kasztelan krakowski Wawrzyniec Spytek Jordan ufundował drewniany kościół, który pod koniec XVI wieku został spalony lub zniszczony przez powódź. Obecny modrzewiowy kościół został wzniesiony w latach 1600–1606 wraz z założonym w 1621 cmentarzem. Kościół konsekrował w 1634 biskup krakowski Tomasz Oborski. Kościół jest jednym z najcenniejszych zabytków drewnianej architektury sakralnej. Słupowo-ramowa konstrukcja wieży dobudowanej w XVIII wieku nie zawiera gwoździ, zastrzały i miecze zapewniają jej stabilność. Ozdobą wieży jest nadwieszona izbica i barokowy hełm z latarnią, na dachu kościoła znajduje się przepiękna barokowa wieżyczka na sygnaturkę, cała świątynia kryta jest gontem. Wyposażenie kościoła pochodzi z XVII i XVIII wieku. Grupa Ukrzyżowanie zdobiąca zewnętrzną ścianę zamykającą prezbiterium pochodzi z 1775, boczne ołtarze są rokokowe, a główny neobarokowy pochodzi wg tradycji z XIX wieku, ozdobiony został obrazem św. Trójcy, św. Franciszka i św. Dominika. Cennym zabytkiem są organy wraz z balkonem dla chóru z 1778. Instrument jest sprawny do dziś, w okresie letnim odbywają się w kościele koncerty organowe. Ściany kościoła zdobi polichromia z 1802 autorstwa proboszcza parafii rabczańskiej i malarza amatora Andrzeja Antalkiewicza oraz odkryte podczas konserwacji pozostałości polichromii z 1628 r. Kościół otacza kamienny XVIII wieczny mur wraz z trzema bramkami i kapliczkami będącymi stacjami Drogi Krzyżowej oraz fragmenty zachowanego cmentarza. Grupa drzew rosnących wokół kościoła pochodzi z 1637 r., trzy okazy dębu szypułkowego i lipy szerokolistnej do marca 2013 r., były pomnikami przyrody. Kościół znalazł się na Szlaku Architektury Drewnianej w Małopolsce.

W latach 1929–1936 kościół został przekształcony z inicjatywy Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Muzeum im. Władysława Orkana, nadanie imienia odbyło się za osobistą zgodą pisarza. Muzeum mieści się w wieży-dzwonnicy zabytkowego kościoła. Placówka została uroczystie otwarta w sierpniu 1936 r. W pięciu pomieszczeniach zgromadzono uporządkowane tematycznie przedmioty z XIX i XX wieku prezentujące dawny świat górali zamieszkujących Beskidy. Ekspozyty poświęcone są sztuce, ubiorowi, rzemiosłu wiejskiemu i gospodarce. Zgromadzono także instrumenty muzyczne, zabawki oraz zdjęcia Władysława Orkana i jego matki jak również dwie pastele malowane ręką pisarza.

h) Muzeum Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej

Skansen regionalny tworzony od 1937 roku, otwarty w 1955 roku w Zubrzycy Górnej prezentujący dzieje, architekturę, kulturę materialną, społeczną i duchową regionu Orawy. Ekspozycja jest szczególnie interesująca ze względu na oryginalność regionalnej kultury powstałej w wyniku połączenia dorobku dwóch fali osadniczych – pasterzy wołoskich przepędzających tu swoje stada z terenów Karpat Wschodnich oraz rolników napływających od

północy (z Małopolski).

Muzeum zorganizowane jest w formie zespołu zabytkowych zabudowań (z pełnym wyposażeniem, udostępnionych do zwiedzania) rozmieszczonych na terenie parku.

Najważniejsze elementy ekspozycji to:

- a) Lamus – piętrowy budynek z XVIII wieku, otoczony otwartą galeryjką, nakryty gontowym dachem typu namiotowego, pełniący rolę spichlerza plebańskiego;
- b) Czarna Karczma – budynek z XVIII wieku typu „kurna chata” o zwartej bryle, nakryty wysokim gontowym dachem typu polskiego, obecnie recepcja i kasa biletowa muzeum;
- c) Chałupa Alojzego Dziubka z Jabłonki – chłopski budynek mieszkalny z pierwszej połowy XIX wieku, nakryty czterospadowym gontem dachem, wewnątrz trzy duże izby w układzie amfiliadowym;
- d) Pasieka z charakterystycznymi dla Orawy ulami kładowymi;
- e) Dwór Moniaków – budynek rodziny sołtysa z XVII wieku, wewnątrz typu „kurna chata”, wewnątrz izby w układzie amfiliadowym między innymi biała izba, czarna izba i salon, wszystkie bogato wyposażone zgodnie z ówczesnym zwyczajem;
- f) Zabudowania gospodarcze dworu – między innymi owczarnia, olejarnia, stajnie;
- g) Chałupa Paś-Filipka – klasyczna orawska chałupa z XIX wieku z czterospadowym dachem gontowym z amfiliadowym układem pomieszczeń, wewnątrz wyposażone w sprzęt pomocniczy do tkactwa;
- h) Chałupa Dziurczaka – budynek z końca XIX wieku, nieudostępniony do zwiedzania (archiwum muzeum);
- i) Folusz – zrębowy budynek służący do spilśniania sukna;
- j) Tartak – napędzany kołem wodnym;
- k) Kuźnia – z kowadłem i potężnymi miechami;
- l) Chałupa biednicka Możdżenia – budynek z końca XIX wieku, charakterystyczny dla niezamożnych chłopów, pod jednym dachem dwuizbowy dom mieszkalny i zabudowania gospodarcze.

Od początku lat 90 trwają prace nad utworzeniem nowej części skansenu w układzie oryginalnej struktury wsi orawskiej. Obecnie udało się odtworzyć kilka zagród z XIX wieku, kościół oraz dzwonnice.

5.2.9. Obiekty zabytkowe będące w gestii Powiatu Nowotarskiego

Muzeum im. Władysława Orkana w Rabce-Zdróju

Muzeum znajduje się w zabytkowym, modrzewiowym kościółku pw. Św. Marii Magdaleny z początku XVII wieku. Kościółek otoczony jest kamiennym murem, kryty gontem. W murze jest 14 kapliczek z 1744 r., w których mieszczą się stacje Męki Pańskiej. Przy wejściu na teren kościołka

znajduje się kamienna kropielnica z piaskowca z datą z 1839 r. We wnętrzu kościołka warto zobaczyć zabytkowe organy w stylu rokoka, które datowane są na rok 1778. Na ścianach i suficie znajdują się piękne polichromie z 1802 r. oraz drewniany ołtarz główny, którego zdobienia polichromowanymi figurami świętych i z obrazem Św. Trójcy adorowanej przez Św. Dominika i Franciszka urzekają odwiedzających. Ołtarz ten pochodzi z 2 połowy XIX wieku i jest wzorowany na baroku. Ołtarze boczne, tak jak i chór z organami, datowane są na 1778 rok. Sposób gry na organach jest bardzo oryginalny, a klawiatura liczy 750 piszczałek metalowych i drewnianych. Rokokowe organy i chór muzyczny stanowią kompozycyjną całość wraz ze zdobiącymi je ornamentami i rzeźbami.

Od 1908 roku zrezygnowano z odprawiania mszy i nabożeństw, co było związane z wybudowaniem nieopodal nowego kościoła, również pod wezwaniem Św. Marii Magdaleny.

W 1928 roku powstała Komisja Muzealno – Etnograficzna przy Polskim Towarzystwie Tatrzańskim w Rabce–Zdroju, a jej członkowie zaproponowali, aby gromadzić cenne przedmioty. W 1929 roku placówka otrzymała statut i został określony jej program działania, a Władysław Orkan użyczył swojego imienia. Oficjalne otwarcie Muzeum im. Władysława Orkana nastąpiło w 1936 roku.

W Muzeum zgromadzone są eksponaty przedstawiające kulturę ludową górali, a także znajduje się tutaj największy w Polsce zbiór świątków ludowych. Eksponaty związane są z rzemiosłem, rzeźbą i malarstwem, strojami ludowymi oraz gospodarstwem. Większość rekwizytów pochodzi z XIX oraz XX wieku i odznacza się ogromnym bogactwem treściowym i artystycznym. Większość eksponatów wykonanych jest przez twórców ludowych z okolic, z terenu Podhala, Orawy i Gorców.

Budynek I Liceum Ogólnokształcącego im. Serweryna Goszczyńskiego w Nowym Targu

I Liceum Ogólnokształcące im. Seweryna Goszczyńskiego w Nowym Targu jest najstarszą szkołą średnią na Podhalu. Idea założenia w Nowym Targu „ośrodka wyższej oświaty” powstała już w 1862 r. Wtedy to z inicjatywy Adolfa Tetmajera z Ludźmierza – marszałka powiatu nowotarskiego – Wydział Powiatowy Nowotarski wystosował do Rady Gminnej w Nowym Targu petycję sugerującą utworzenie w mieście ośrodka gimnazjalnego. Starania trwały długo, gdyż dopiero w 1904 r. gmina uzyskała pozwolenie na utworzenie Gimnazjum Cesarsko-Królewskiego z polskim językiem wykładowym. Od 1906 r. do dnia dzisiejszego gimnazjum funkcjonuje we wspaniałym gmachu, zaprojektowanym przez architekta Mikołaja Talowskiego a wybudowanym pod kierunkiem inż. Eugeniusza Katerli.

Już w pierwszych latach istnienia Szkoła stała się prężnym ośrodkiem intelektualnym i kulturalnym. Gdy nadszedł rok 1914 profesorowie i uczniowie Gimnazjum stanęli w pierwszych szeregach żołnierzy walczących o wolność ojczyzny zarówno w Legionach Polskich jak i w armii austro-węgierskiej. Wielu z wojny nie powróciło. Ich nazwiska upamiętnia Tablica Pamiątkowa wmurowana w 1922 r. przy głównym wejściu do budynku. W chwili, gdy front rosyjsko-austriacki

zbliżał się ku Gorcom, gmach gimnazjum pełnił rolę szpitala Czerwonego Krzyża. W pierwszych latach niepodległości cała gimnazjalna społeczność walczyła przyczyniając się do budowania zrębów państwowości. Wielu uczniów walczyło w obronie Lwowa, uczestniczyło w powstaniach śląskich i w wojnie 1920 r.

5.2.10. Zabytki z Listy Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO⁴

Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO powstała w oparciu o Konwencję Generalnej Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury, która zebrała się w Paryżu w dniach 17-21 listopada 1972 roku.

Miejsca, które zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO są wspólnym dobrem ludzkości. W ślad za treścią Konwencji z 1972 roku za „dziedzictwo kulturalne” uważa się:

- zabytki; dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa,
- elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, groty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
- zespoły; budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
- miejsca zabytkowe; dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

Z obszaru powiatu nowotarskiego, na liście UNESCO znajdują się:

- **kościół par. pw. św. Michała Archaniola w Dębnie**, który jest jednym z sześciu kościołów (również kościoły w Binarowej, Lipnicy Murowanej, Sękowej, Haczowie i Bliznym), wpisanych na Listę w 2003 roku pod wspólnym wpisem pn. Kościoły drewniane Polski Południowej.

Kościół par. pw. św. Michała Archaniola znajduje się na terenie gminy Nowy Targ, został wzniesiony w 2 połowie lub końcu XV wieku i jest jednym z najlepiej zachowanych drewnianych kościołów średniowiecznych. Jest obiektem jednonawowym z wieżą izbicową. Wnętrze posiada zachowaną pierwotną polichromię na stropach i ścianach. Na belce tęczowej krucyfiks z XIX wieku. W kościele znajduje się m.in. tryptyk z początku XVI wieku przy ołtarzu głównym, rzeźby z XV i XVI wieku, Tabernakulum, ławy i sprzęty z XV-XVI wieku.

⁴ Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego na lata 2009-2012

Ryc. 2. Widok wnętrza kościoła par. pw. św. Michała Archaniola w Dębnie, gmina Nowy Targ, powiat nowotarski [źródło: <https://www.nowotarski.pl/aktualnosci/kosciol-pw-sw-michala-archaniola-w-debnie-podhalanskim-w-3d-6708.html>].

Ryc. 3. Widok na kościół par. pw. św. Michała Archaniola w Dębnie, gmina Nowy Targ, powiat nowotarski [źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Kościół_św._Michała_Archaniola_w_Dębnie].

5.2.11. Dziedzictwo niematerialne

W skład dziedzictwa niematerialnego możemy zaliczyć wiedzę i umiejętności, zwyczaje, przekazy ustne oraz powiązane z nimi przestrzeń kulturową i przedmioty, które są uznawane za część własnego dziedzictwa przez grupę ludzi, jednostki lub wspólnoty. Ten konkretny rodzaj dziedzictwa przekazywany jest z pokolenia na pokolenie i odtwarzany przez grupy i wspólnoty w korelacji z historią, środowiskiem i ich stosunkiem do przyrody. Dla konkretnej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia ich tożsamości jak i ciągłości.

Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu Konwencji UNESCO obejmuje:

- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
- sztuki widowiskowe;
- przekazy ustne i tradycje, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- proktyki i wiedzę dotyczące przyrody i wszechświata;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Obejmowane ochroną na obszarze Polski elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego powinny:⁵

- mieć charakter inkluzyjny, włączający, nie służący przypisywaniu wyłączności na określone praktyki danej grupie lecz wzmacnianiu spójności społecznej, podtrzymywanej w różnorodnych przejawach niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- być żywe, odzwierciedlające zarówno tradycyjne, jak i współczesne praktyki, w których wyraża się tożsamość grup kulturowych;
- elementy wpisane na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego mogą być następnie wpisane na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości prowadzoną przez UNESCO;
- ponieważ niematerialne dziedzictwo kulturowe jest zakorzenione we wspólnotach, oznacza to, iż może zostać uznane za element tożsamości i tradycji określonych wspólnot tylko i wyłącznie przez nie same i za ich zgodą.

Wśród Małopolan dominuje postawa silnego poczucia tożsamości regionalnej. Większość mieszkańców województwa jest silnie przywiązana do swoich „małych ojczyzn” – miejscowości, z których pochodzą, rejonu oraz całej Małopolski. Można stwierdzić, że tożsamość lokalna jest niemal tak silna, jak tożsamość Polska, oraz można się pokusić o stwierdzenie, że jest zdecydowanie sielniejsza od tożsamości szerszej – europejskiej.

⁵ Narodowy Instytut Dziedzictwa – Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Szlaki kulturowe⁶

Na terenie powiatu nowotarskiego funkcjonują wyznaczone szlaki prezentujące różnorodne elementy dziedzictwa kulturowego. Poniżej zawarto ich opis.

• Szlak architektury drewnianej

Szlak Architektury Drewnianej w Małopolsce ma długość 1500 km. Prowadzi przez 237 obiektów zabytkowych, wśród których znajdują się drewniane kościoły, cerkwie, kaplice, dzwonnice, spichlerze, chalupy oraz dwory.

Przez teren powiatu nowotarskiego przechodzi trasa turystyczna nr III wiodąca przez Region Podhalańsko-Pieniński. Na szlaku tym położone są następujące obiekty z terenu powiatu nowotarskiego:

- ❖ Kaplica cmentarna w maniowach (gmina Czorsztyn);
- ❖ Kościół parafialny pw. Św. Michała Aniela w Dębnie (gmina Nowy Targ);
- ❖ Kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Harklowej (gmina Nowy Targ);
- ❖ Kościół cmentarny pw. Św. Anny w Nowym Targu (gmina Nowy Targ);
- ❖ Dwór w Łopusznej (gmina Nowy Targ);
- ❖ Kościół parafialny pw. Świętej Trójcy i Św. Antoniego Opata w Łopusznej (gmina Nowy Targ);
- ❖ Kościół pw. Św. Marcina w Grywałdzie (gmina Krościenko nad Dunajcem);
- ❖ Kościół parafialny pw. Jana Chciciela w Orawce (gmina Jabłonka);
- ❖ Kościół pw. Św. Marii Magdaleny w Rabce-Zdrój (gmina Rabka-Zdrój);
- ❖ Kościół pw. Św. Antoniego Padewskiego w Sieniawie (gmina Raba Wyżna);
- ❖ Kościół pw. Św. Katarzyny w Sromowcach Niżnych (gmina Czorsztyn);
- ❖ Zbiory Etnograficzne Jana Malinowskiego w Szczawnicy (gmina Szczawnica);
- ❖ Spichlerz w Niedzicy (gmina Łapsze Niżne);
- ❖ Kościół pw. Św. Krzyża „na Obidowej” (gmina Rabka-Zdrój);
- ❖ Kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Spytkowicach (gmina Spytkowice);
- ❖ Kościół pw. Św. Elżbiety Węgierskiej w trybszu (gmina Łapsze Niżne);
- ❖ Muzeum Powstania Chochołowskiego w chałupie nr 75 należącej do Jana Bafii w Chochołowie (miasto Czarny Dunajec);
- ❖ Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej (gmina Jabłonka);
- ❖ Zabudowa w Kacwinie (gmina Łapsze Niżne);

⁶ Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego na lata 2009-2012

- ❖ Zabudowa w Krościenku nad Dunajcem, w dzielnicy Zawodzie przy ul. Zdrojowej (gmina Krościenko nad Dunajcem);
- ❖ Zabudowa w Chochołowie (miasto Czarny Dunajec);
- ❖ Zabudowa w Kluszkowcach (gmina Czorsztyn).

- **Szlak gotycki**

Szlak gotycki w Małopolsce ma długość 144 km. Prowadzi przez szczególnie ciekawe zabytki gotyckie, takie jak podhalańskie kościoły drewniane, okazałe murowane budowle na Spiszu oraz siedziby magnackie i szlacheckie. Zasadnicza część szlaku gotyckiego prowadzi przez tereny powiatu nowotarskiego i prezentuje następujące obiekty z terenu powiatu:

- ❖ Kościół pw. św. Katarzyny w Nowym Targu (gmina Nowy Targ);
- ❖ Kościół cmentarny pw. Św. Anny w Nowym Targu (gmina Nowy Targ);
- ❖ Kościół parafialny pw. Świętej Trójcy i Św. Antoniego Opata w Łopusznej (gmina Nowy Targ);
- ❖ Dwór w Łopusznej (gmina Nowy Targ);
- ❖ Kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Harkłowej (gmina Nowy Targ);
- ❖ Kościół św. Stanisława we Frydmanie (gmina Łapsze Niżne);
- ❖ Kasztel rycerski we Frydmanie (gmina Łapsze Niżne);
- ❖ Kościół parafialny pw. Św. Michała Archanioła w Dębnie (gmina Nowy Targ);
- ❖ Zabudowa w Kluszkowcach (gmina Czorsztyn);
- ❖ Ruiny zamku w Czorsztynie (gmina Czorsztyn);
- ❖ Kościół pw. Św. Marcina w Grywałdzie (gmina Krościenko nad Dunajcem);
- ❖ Zamek w Niedzicy (gmina Łapsze Niżne);
- ❖ Kościół pw. Wszystkich Świętych w Kacwinie (gmina Łapsze Niżne);
- ❖ Kościół pw. św. Kwiryna w Łapszach Niżnych (gmina Łapsze Niżne);
- ❖ Kościół pw. św. Piotra i Pawła w Łapszach Wyżnych (gmina Łapsze Niżne);
- ❖ Kościół pw. Św. Elżbiety Węgierskiej w Trybszu (gmina Łapsze Niżne);
- ❖ Kościół pw. św. Marcina w Krempachcach (gmina Nowy Targ);
- ❖ Sanktuarium maryjne w Ludźmierzu (gmina Nowy Targ).

- **Małopolska Trasa UNESCO**

W 1972 r. UNESCO ogłosiło Konwencję dla Zachowania Światowego Dziedzictwa Kultury i Natury. Wówczas powstała idea stworzenia listy, która zawierałaby najważniejsze zabytki krajów członkowskich.

W województwie małopolskim na Listę światowego dziedzictwa kulturalnego

i przyrodniczego UNESCO wpisanych zostało dotychczas osiem pozycji. Są to obiekty o wybitnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego nie tylko Polski, ale całej Europy.

Trasa UNESCO wiedzie m.in. przez teren powiatu nowotarskiego prezentując ww. Kościół parafialny pw. Św. Michała Anioła w Dębnie (gmina Nowy Targ), który jest uikatowym na skalę światową zabytkiem architektury drewnianej.

- **Szlak zamków i warowni**

W związku z tym, że ziemie Małopolski od niepamiętnych czasów były rejonem przygranicznym na tych terenach zachowały się niezliczone zamki, warownie, forty, zbrojownie i bogate zbiory muzealne militariów.

Małopolski szlak zamków i warowni przebiega także przez teren powiatu nowotarskiego i gminę Łapsze Niżne, gdzie w miejscowości Niedzica można zobaczyć jeden z najpiękniejszych polskich zamków. Jest on wzniesiony nad brzegiem Zalewu Czorszyńskiego. Został zbudowany w XIV wieku i pełnił rolę przygranicznej warowni obronnej. W zamku znajduje się muzeum ze zbiorami historii Spiszu, zamku oraz ekspozycja archeologiczna i historyczna.

- **Szlak tradycyjnego rzemiosła**

Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Małopolski został zrealizowany przy wsparciu finansowym Województwa Małopolskiego, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw obywatelskich.

Inicjatywa ta ma na celu ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego regionu oraz aktywizację społeczności lokalnych. Szlak prezentuje i upowszechnia twórczość ludową.

W rezultacie zgromadzono informacje o artystach ludowych i rzemiosłach tradycyjnych na terenie Małopolski. W oparciu o to wytyczono cztery trasy turystyczne szlaku: Suską, Sądecką, Limanowską i Gorlicką. Objęły one 39 miejscowości, 79 twórców i 21 rzemiosł.

Szlak tradycyjnego Rzemiosła Małopolski, trasy Suska i Sądecka wiodą częściowo przez tereny należące do powiatu nowotarskiego.

Trasa Suska prowadzi przez Rabkę-Zdrój i Zubrzycę Górną.

Jednym z charakterystycznych elementów Rabki jest jej folklor. Mieszka tu wciąż wielu pasjonatów tradycyjnego rzemiosła tj. rzeźbiarstwa, snycerstwa, kołodziejstwa, bibułkarstwa i hafciarstwa. Podczas pracy w swoich warsztatach chętnie dzielą się z przyjezdnymi wiedzą i umiejętnościami, opowiadając przy tym ciekawe historie związane z Rabką i Gorcami. W Rabce warto zapoznać się z ekspozycją sztuki tradycyjnej zorganizowaną w Muzeum Orkana, w XVII wiecznym kościółku pw. Marii Magdaleny, a także Galerii „Pod Lilianną” i Galerii „Drzewiej”.

W Zubrzycy Górnej można zapoznać się ze sztuką tradycyjnego malarstwa na szkłe w wykonaniu Stanisława Wyrłta. Galeria jego malarstwa znajduje się w Orawskim Parku

etnograficznym. Tam także można podziwiać wytwory tradycyjnego bibułkarstwa w postaci kwiatów z bibuły i pergaminu autorstwa Marii Wilczek. Tradycyjną plastyką zajmuje się także Barbara Kowalczyk, która ze słomy, materiałów makówek wykonuje pająki, kwiaty i inne ozdoby. Jej prace są eksponowane w Orawskim Parku Etnograficznym.

Trasa Sądecka prowadzi z kolei przez Lipnicę Wielką, która podobnie jak Rabka-Zdrój i Zubrzyca Górna leży na terenach powiatu nowotarskiego.

W Lipnicy Wielkiej można podziwiać tradycyjne kowalstwo w wykonaniu Stanisława Dziedzica, który od lat wykonuje ozdobne klamry, podkowy i koła do wozów. Z kolei Maria Babiec zajmująca się od lat tradycyjnym hafciarstwem. Zakres jej twórczości jest bardzo szeroki, poczynając od haftu krzyżowego, którym wyszywa obrazy, poprzez haft richelieu, haft pełny, którymi ozdabia obrusy liturgiczne. Najbardziej jednak upodobała sobie haft gorsetów stanowiących część strojów ludowych. Maria Babiec chętnie przyjmuje gości zainteresowanych jej pracą. Bierze także często udział w pokazach i warsztatach.

- **Szlak kopalniano-przemysłowy (szlak techniki)**

Szlak techniki – szlak kopalniano-przemysłowy w województwie małopolskim ma długość 438 km. Trasa szlaku wiedzie m.in. przez tereny powiatu nowotarskiego, a konkretnie przez Kluszkowce i Nowy Targ.

- **Szlak pożarnictwa (szlak techniki)**

Szlak techniki – szlak pożarnictwa w województwie małopolskim wiedzie przez 16 najciekawszych obiektów związanych z ochroną przeciwpożarową. Na trasie tej znajdują się m.in. remizy strażackie i strażnice pożarne. Szlak ma długość 373 km i prowadzi m.in. przez tereny należące do powiatu nowotarskiego.

Na szlaku eksponowane są obiekty w Szlachtowej (gmina Szczawnica) oraz w Nowym Targu.

- **Szlak przemysłu wiejskiego (szlak techniki)**

Szlak techniki – szlak przemysłu wiejskiego w województwie małopolskim wiedzie przez 29 najciekawszych obiektów związanych z małopolskim przemysłem wiejskim. Prezentowane na szlaku zabytki pochodzą przeważnie z XIX i 1 połowy XX wieku i są to młyny, elektrownie wodne, kuźnie, gorzelnie dworskie i browary. Szlak ma długość 503 km i wiedzie częściowo przez tereny należące do powiatu nowotarskiego.

Małopolski szlak przemysłu wiejskiego prezentuje m.in. urządzenia i budowle przemysłowe

w skansenie w Zubrzycy Górnej (gmina Jabłonka) oraz w Nowym Targu. Pomimo, że województwo małopolskie nie należało do okręgów uprzemysłowionych, na jego terenie zachowały się cenne przykłady zabytkowych obiektów techniki.

Na terenie powiatu nowotarskiego na uwagę zasługują:

- ❖ **Budynek dawnej farbiarni w Orawce** (gmina Jabłonka). Farbiarnia położona jest w pobliżu drewnianego kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i pochodzi z XVIII wieku. Pierwotnie budynek ten służył jako skład soli na „szlaku węgierskim”. W XVIII wieku zaczęto farbować w niej płótno.
- ❖ **Skansen Taboru Kolejowego w Chabówce** (gmina Rabka-Zdrój). Skansen na linii kolejowej z Chabówki do Nowego Sącza powstał w 1994 roku na terenie dawnej parowozowni. Obecnie znajdują się tutaj zabytkowe parowozy, lokomotywy, żurawie oraz stała ekspozycja dotycząca historii kolei na ziemiach polskich.

• Szlak Małopolska Małopolska

Szlakm Małopolska Małopolska prowadzi przez miejsca związane z historią okresu Młodej Polski. Prezentuje wiele ciekawych informacji na temat Małopolskich artystów okresu Młodej Polski, ich dorobku oraz miejsc i obiektów z nimi związanych.

Szlak ten prowadzi również przez tereny powiatu nowotarskiego. Wiedzie przez Ludźmierz i Nowy Targ.

W Ludźmierzu w 1865 roku urodził się poeta i prozaik Kazmierz Przerwa Tetmajer, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli Młodej Polski. Tutaj znajduje się jego pomnik, a także nazwany jego imieniem Podhalański Dom Kultury.

W Nowym Targu z kolei znajduje się pomnik innego znanego młodopolskiego pisarza Władysława Orkana.

• Podhalański Szlak Papieski

Szlak ten wiedzie przez tereny powiatu nowotarskiego. Poprowadzony został z Rabki-Zdroju przez Piątkową do Raby Wyżnej wzdłuż żółtego szlaku turystycznego.

Na szlaku można podziwiać:

- ❖ Zabytkowy kościółek pw. św. Krzyża 1757 roku w Chabówce;
- ❖ Źródło Pocieszna Woda uważane za cudownie uzdrawiające;
- ❖ Rabę Wyżną, rodzinną miescowość ks. kard. Stanisława Dziwisza;
- ❖ Krzyż milenijny na Rabskiej Górze, gdzie łączą się dwa warianty ścieżek spacerowych: im. Księdza Kardynała Karola Wojtyły (przez Ubocz, Łysą Górę i jamne) oraz im. Ojca Świętego Jana Pawła II (przez Stromówkę, Żeleźnicę,

Kierówkę Bielankę i Sieniawę).

Poprzez przełęcz Sieniawską Szlak Papieski prowadzi do Ludźmierza i Nowego Targu, a przez Przełęcz Spytkowicką na Orawę i babią Górę.

- **Sanktuaria i miejsca kultu**

Na terenie powiatu nowotarskiego położone jest jedno sanktuarium: Sanktuarium Matki Bożej Królowej Podhala w Ludźmierzu. Ludźmierz jest najstarszą parafią na Podhalu. Jej początki sięgają XIII wieku. W bazylice znajduje się słynąca z łask, figura Matki Boskiej, zwana „Gaździną Podhala” z około 1400 roku. Pod koniec kwietnia każdego roku pasterze z Podhala obchodzą tutaj swoje „święto bacowskie”. Natomiast we wrześniu, w dzień Matki Boskiej Siewnej, odbywają się tutaj dożynki.

- **Uzdrowiska⁷**

W powiecie nowotarskim położone są dwie miejscowości uzdrowiskowe: Rabka-Zdrój oraz Szczawnica.

Rabka-Zdrój położona jest na pograniczu Gorców i Beskidu Wyspowego, w dolinie rzeki Raby. Znana jest przede wszystkim jako górskie uzdrowisko dziecięce. Powstanie uzdrowiska łączy się ze słonymi źródłami, które do celów leczniczych od lat stosowała miejscowa ludność. Uzdrowisko powstało w 1857 roku. Pierwsze obiekty uzdrowiska i wille zaczęły tutaj powstawać w 2 połowie XIX wieku. Oficjalnie status uzdrowiska Rabka uzyskała w 1864 roku. Obecnie w Rabce nazywanej „Miastem Dzieci Świata” leczą się głównie dzieci cierpiące na choroby dróg oddechowych, alergie i cukrzycę.

Druga z miejscowości uzdrowiskowych powiatu nowotarskiego – Szczawnica położona jest pomiędzy Małymi Pieninami, a Beskidem Sądeckim, w bezpośrednim sąsiedztwie Pienińskiego Parku Narodowego. Nazwa Szczawnica pochodzi od kwaśnych wód zwanych przez górali szczawami. Historia miejscowości sięga początków XV wieku, natomiast samo uzdrowisko powstało tutaj w 1839 roku. Na rozwój Szczawnicy miał przede wszystkim wpływ jej właściciel Józef Szalay, który w połowie XIX wieku wybudował tutaj łazienki i pensjonaty. W uzdrowisku leczy się choroby układu oddechowego oraz choroby reumatyczne.

⁷ Małopolskie Uzdrowiska. Wyprawy po zdrowie i urodę, Wyd. Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego Woj. Małopolskiego, Kraków 2007.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Rejestr zabytków nieruchomych gmin powiatu nowotarskiego⁸

CZARNY DUNAJEC – gm.

Chochołów

- wieś jako rezerwat urbanistyczny i architektoniczny, nr rej.: 791 z 25.10.1965
- kościół par. pw. św. Jacka, 1853-66, nr rej.: A-65/M z 28.09.2006
- cmentarz kościelny, jw.
- ogrodzenie kamienne, jw.
- zagroda nr 4, drewn., XIX, nr rej.: 411 z 22.01.1986:
 - dom, 1866
 - spichrz, 1855
 - stodoła, 1833
 - obora, 1835
 - stajnia, 1866
 - wiata-wozownia
 - dom - izba regionalna, 1825, nr rej.: 494 z 29.05.1987
- dom nr 5, drewn., 1925, nr rej.: 381 z 28.12.1985
- dom nr 6, drewn., 1873, nr rej.: 495/87 z 29.05.1987
- dom nr 8, drewn., 1947, nr rej.: 496/87 z 29.05.1987
- zagroda nr 10, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 385 z 28.12.1985:
 - dom
 - budynek gospodarczy (wielofunkcyjny)
- dom nr 12, drewn., 1906, nr rej.: 404/85 z 28.12.1985
- dom nr 13, drewn., 1911, nr rej.: 396/85 z 28.12.1985
- dom nr 14, drewn., 1899, nr rej.: 382/85 z 28.12.1985
- zagroda nr 16, drewn., k. XIX, nr rej.: 383/85 z 28.12.1985:
 - dom
 - budynek gospodarczy
- dom nr 20, drewn., 1928, nr rej.: 441 z 24.01.1986
- zagroda nr 21, drewn., 1931, nr rej.: 430 z 24.01.1986:
 - dom
 - 2 budynki gospodarcze
- zagroda nr 22, drewn., 2 poł. XIX, 1923, nr rej.: A-721/M z 28.12.1985:
 - dom

⁸ Narodowy Instytut Dziedzictwa, stan na 30 czerwca 2023 roku

- budynek gospodarczy (wielofunkcyjny)
- zagroda nr 23, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 432 z 24.01.1986:
 - dom
 - budynek gospodarczy
- dom nr 24, drewn., 1864, nr rej.: 380/85 z 28.12.1985
- dom nr 28, drewn., 1902, nr rej.: 393/85 z 28.12.1985
- dom nr 31, drewn., 1892, nr rej.: 420 z 24.01.1986
- dom nr 32, drewn., 1890, nr rej.: 406/85 z 28.12.1985
- dom nr 33, drewn., 1867, nr rej.: 395/85 z 28.12.1985
- zagroda nr 34 i 35, drewn., 1883-XX, nr rej.: 227/77 z 27.06.1977:
 - 2 domy (*1 dom nie istnieje*)
 - budynek gospodarczy
- dom nr 37, drewn., 1920, nr rej.: 497/87 z 29.05.1987
- dom nr 38, drewn., 1900, nr rej.: 498/87 z 29.05.1987
- dom nr 43, drewn., 1923, nr rej.: 405/85 z 28.12.1985
- dom nr 44, nr rej.: 409 z 22.01.1986
- dom nr 45, drewn., 1923, nr rej.: 431 z 24.01.1986
- dom nr 46, drewn., 1869, nr rej.: 426 z 24.01.1986
- zagroda nr 47, nr rej.: 425 z 24.01.1986:
 - dom, drewn.
 - budynek gospodarczy
- dom nr 51, drewn., 1879, nr rej.: 427 z 24.01.1986
- zagroda nr 55, drewn., nr rej.: 410 z 22.01.1986:
 - dom
 - budynek gospodarczy
- dom nr 56, drewn., 1886, nr rej.: 423 z 24.01.1986
- zagroda nr 59, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 421 z 24.01.1986:
 - dom
 - budynek gospodarczy
- dom nr 60, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 429 z 24.10.1986
- dom nr 61, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 416 z 24.01.1986
- dom nr 62, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 424 z 24.01.1986
- dom nr 63, drewn., 1880, nr rej.: 415 z 24.01.1986
- zagroda nr 66, drewn., nr rej.: 414 z 24.01.1986:
 - dom
 - stajnia
- dom nr 67, drewn., XIX, nr rej.: 413 z 24.01.1986

- dom nr 68, drewn., 1862, nr rej.: 412 z 24.01.1986
- zagroda nr 75, drewn., 1889, nr rej.: 230/77 z 27.06.1977:
 - dom
 - budynek gospodarczy
- dom nr 80, drewn., ok. 1875, nr rej.: 451/87 z 30.07.1986
- dom nr 84, drewn., 1924, nr rej.: 452/86 z 30.07.1986
- dom nr 86, drewn., 1879/1903, nr rej.: 453/86 z 30.07.1986
- dom nr 90, drewn., 1888/1905, nr rej.: 454/86 z 30.07.1986
- dom nr 91, drewn., 1901, nr rej.: 458/86 z 30.07.1986
- zagroda nr 92, drewn., pocz. XIX, nr rej.: 479/86 z 1.03.1987:
 - dom
 - *budynek gospodarczy (nie istnieje)*
- dom nr 94, drewn., pocz. XX, nr rej.: 485/87 z 1.03.1987
- zagroda nr 95, nr rej.: 229/77 z 27.06.1977:
 - dom, mur. (d. drewn.), ok. 1880
 - „sopa”, pocz. XIX
 - chlew i stajnia, pocz. XIX
 - „sopa” mała, 1 poł. XX
- dom nr 96, drewn., 1871, nr rej.: 475/86 z 30.12.1986
- dom nr 98, drewn., 1870, nr rej.: 480/87 z 1.03.1987
- zagroda nr 101, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 228/77 z 27.06.1977:
 - dom
 - „sopa” stara
 - „sopa” nowa
 - stajnia
 - chlew
- dom nr 102, drewn., 1870-1950, nr rej.: 482/87 z 1.03.1987
- dom nr 103, drewn., 1914, nr rej.: 481/87 z 1.03.1987
- dom nr 114, drewn., 1889, nr rej.: 474/86 z 30.12.1986
- dom nr 115, drewn., 1874, 1934, nr rej.: 473/86 z 30.12.1986
- *dom nr 116, drewn., 1875, nr rej.: 472/86 z 30.12.1986 (nie istnieje)*
- *dom nr 117 a, drewn., 1870, 1954, nr rej.: 471/86 z 30.12.1986 (nie istnieje)*
- dom nr 119, drewn., 1921, nr rej.: 470/86 z 30.12.1986
- dom nr 123, drewn., l. 40 XX, nr rej.: 484/87 z 1.03.1987
- zagroda nr 132, drewn., k. XIX, nr rej.: 456/86 z 30.07.1986:
 - dom
 - budynek gospodarczy

- dom nr 133, drewn., 1940, nr rej.: 483/87 z 1.03.1987
- dom nr 134, drewn., 1914, nr rej.: 457/86 z 30.07.1986
- dom nr 138, drewn., 1931, nr rej.: 486/87 z 1.03.1987
- dom nr 144, drewn., 1935, nr rej.: 466/86 z 30.12.1986
- dom nr 147, drewn., 1945, nr rej.: 499/87 z 29.05.1987
- dom nr 148, drewn., 1905, nr rej.: 478/86 z 1.03.1987
- zagroda nr 170, 1940, nr rej.: 469/86 z 30.12.1986:
 - dom, drewn.
 - młyn
 - gonciarnia
- dom nr 171, drewn., 1895, nr rej.: 467/86 z 30.12.1986
- dom nr 176, drewn., 1849, nr rej.: 450/86 z 30.07.1986
- dom nr 179, drewn., 1930, nr rej.: 449/86 z 30.07.1986
- dom nr 180, drewn., 1937, nr rej.: 448/86 z 30.07.1986
- dom nr 185, drewn., 1930, nr rej.: 447/86 z 30.07.1986
- dom nr 186, drewn., 1875, nr rej.: 462/86 z 30.07.1986
- dom nr 187, drewn., 1878, nr rej.: 461/86 z 30.07.1986
- dom nr 190, drewn., 1900, nr rej.: 459/86 z 30.07.1986
- dom nr 191, drewn., 1921, nr rej.: 435 z 24.01.1986 oraz 468/86 z 30.12.1986
- dom nr 192, drewn., XIX/XX, nr rej.: 460/86 z 30.07.1986
- dom nr 196, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 500/87 z 29.05.1987
- zagroda nr 197, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 501/87 z 29.05.1987:
 - dom
 - chlew
- zagroda nr 198, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 503/87 z 29.05.1987:
 - dom
 - 2 stodoły
 - stajnia
 - budynek gospodarczy
- dom nr 198 a, drewn., 1882, nr rej.: 502/87 z 29.05.1987
- dom nr 200, drewn., 1879, nr rej.: 504/87 z 29.05.1987
- dom nr 201, drewn., nr rej.: 428 z 24.01.1986
- zagroda nr 202, drewn., 1857, nr rej.: 505/87 z 29.05.1987:
 - dom
 - kuźnia
- zagroda nr 204, drewn., ok. 1920, nr rej.: 439 z 24.01.1986:
 - dom
 - kuźnia

- dom nr 205, drewn., 1856, nr rej.: 433 z 24.01.1986
- dom nr 206, drewn., 1874, nr rej.: 434 z 24.01.1986
- dom nr 209, drewn., 1927, nr rej.: 417 z 24.01.1986
- remiza straży pożarnej, po 1920, nr rej.: 422 z 24.01.1986
- dom nr 211, drewn., 1912, nr rej.: 440 z 24.01.1986
- dom nr 212, drewn., 1876, nr rej.: 397 z 28.12.1985
- zagroda nr 213, drewn., 1869, nr rej.: 231/77 z 27.06.1977, 507 z 29.05.1987:
 - dom
 - stodoła
 - budynek gospodarczy
- dom nr 214, drewn., 1860, nr rej.: 398 z 28.12.1985
- dom nr 215, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 419 z 24.01.1986
- dom nr 216, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 399 z 28.12.1985
- dom nr 217, drewn., 1925, nr rej.: 418 z 24.01.1986
- zagroda nr 218, drewn., 1876, nr rej.: 386 z 28.12.1985:
 - dom
 - stajnia (owczarnia)
- dom nr 219, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 506/87 z 29.05.1987
- dom nr 220, drewn., 1938, nr rej.: 400 z 28.12.1985
- dom nr 221, drewn., 1914, nr rej.: 401 z 28.12.1985
- dom nr 222, drewn., 1931, nr rej.: 392 z 28.12.1985
- dom nr 223, drewn., 1876, nr rej.: 508/87 z 29.05.1985
- zagroda nr 225 a, drewn., 2 poł. XIX, nr rej.: 389 z 28.12.1985:
 - dom
 - budynek gospodarczy
- zagroda nr 226, drewn., 1890, nr rej.: 390 z 28.12.1985:
 - dom
 - obora z wiatą
- zagroda nr 227, 1879, nr rej.: 391 z 28.12.1985:
 - dom, drewn.
 - studnia, drewn., 1947
- zagroda nr 229, drewn., pocz. XX, nr rej.: 377 z 28.12.1985:
 - dom
 - budynek gospodarczy
 - lamus
- zagroda nr 231, drewn., 1938, nr rej.: 379 z 28.12.1985:
 - dom

- budynek gospodarczy
- zagroda nr 232, drewn., 2 poł. XIX, XX, nr rej.: 394 z 28.12.1985:
 - dom
 - budynek gospodarczy
- dom nr 234, drewn., 1825, nr rej.: 378 z 28.12.1985
- dom nr 235, drewn., 1867, nr rej.: 402 z 28.12.1985
- dom nr 236, drewn., 1866, nr rej.: 388 z 28.12.1985
- dom nr 237, drewn., 1923, nr rej.: 387 z 28.12.1985

Czarny Dunajec

- synagoga, ul. Sienkiewicza 10, pocz. XX, nr rej.: A-1604/M z 13.10.2021

CZORSZTYN – gm.

Czorsztyn

- ruiny zamku, k. XIII, XIV, 1680, nr rej.: A-24 z 17.04.1968

Sromowce Niżne

- kościół par. pw. św. Katarzyny, drewn., k. XVI, nr rej.: XII-49-30 z 8.04.1930

JABŁONKA – gm.

Jabłonka

- kościół par. pw. Przemienienia Pańskiego, 1802-07, nr rej.: 73 z 3.01.1969

Orawka

- kościół par. pw. św. Jana Chrzciciela, drewn., 1650, 1728, XX, nr rej.: 167 z 22.01.1970
- farbiarnia, XVIII, nr rej.: A-487 z 2.04.1987

Podwilk

- kościół par. pw. św. Marcina, 1767, nr rej.: A-740 z 18.05.1994
- cmentarz żydowski, XIX/XX, nr rej.: A-589 z 15.12.1989
- *plebania, drewn., 1935, nr rej.: wpisana do inwentarza muzealnego (przeniesiona → skansen Zubrzyca Górna)*
- *stodoła plebańska, drewn., 1935, nr rej.: jw. (przeniesiona → skansen Zubrzyca Górna)*
- *dom, drewn., nr 311, 1830, nr rej.: wpisany do inwentarza muzealnego (przeniesiony → skansen Zubrzyca Górna)*

Zubrzyca Górna

- zespół dworski Moniaków, XVIII-XX, nr rej.: 115/3/54 z 24.07.1954:
 - dwór, drewn.,
 - owczarnia, drewn.
 - stajnia, drewn.
 - świnia, drewn.
 - wozownia, drewn.
 - ogród
- *stajnia ze stodołą, drewn., w zagrodzie nr 158, 2 poł. XIX, nr rej.: wpisana do inwentarza muzealnego (przeniesiona → skansen Zubrzyca Górna)*
- zagroda nr 231, 1864, nr rej.: A-182 z 7.03.1985:
 - dom, drewn.
 - budynek gospodarczy, drewn.
- zagroda nr 268, nr rej.: 428 z 17.02.1975:
 - dom, drewn.
 - stodoła, drewn.
 - studnia
 - kuźnia, drewn.
 - piwnica, drewn.
- *zagroda nr 450, 1930, nr rej.: wpisana do inwentarza muzealnego (przeniesiona → skansen Zubrzyca Górna):*
 - *budynek mieszkalny, drewn.*
 - *budynek gospodarczy ze stajnią*
 - *brama z ogrodzeniem*

KROŚCIENKO NAD DUNAJCEM – gm.**Grywałd**

- kościół par. pw. św. Marcina, drewn., XV-XVI, nr rej.: A-54 z 19.11.1969

Krościenko nad Dunajcem

- kościół par. pw. Wszystkich Świętych, nr rej.: A-296 z 30.08.1971
- ruiny zamku Pieniny, góra zamkowa w masywie Trzech Koron, 2 poł. XIII, nr rej.: A-7/M z 18.04.2003
- „stara poczta”, ul. Jagiellońska 68, drewn., XIX, nr rej.: A-877/M z 17.07.1991 i z 23.02.2015
- dom, Rynek 13, drewn., 1 poł. XIX, nr rej.: 365 z 21.08.1984

- dom, Rynek 24, drewn., nr rej.: 366 z 21.05.1984
- dom, Rynek 25, drewn., 1 poł. XIX, nr rej.: 367 z 21.05.1984
- dom, Rynek 26, drewn., 1 poł. XIX, nr rej.: 368 z 21.05.1984
- dom, Rynek 27, drewn., 1 poł. XIX, nr rej.: 369 z 21.05.1984
- dom, ul. Zdrojowa 28, drewn., k. XIX, nr rej.: A-852 z 30.12.1998
- stodoła plebańska „Na Folwarku”, drewn., ul. Lubań 1, poł. XIX, nr rej.: A-371 z 21.05.1984:

LIPNICA WIELKA – gm.

Lipnica Wielka

- kościół par. pw. św. Łukasza Ewangelisty, 1762, nr rej.: A-74/M z 2.02.2007
- cmentarz par. „stary”, przy kościele, nr rej.: jw.

ŁAPSZE NIŻNE – gm.

Falsztyn

- zespół dworski, pocz. XX, nr rej.: A-296 z 2.06.1981:
 - oficyna, ob. szkoła
 - czworak, ob. sklep
 - park

Frydman

- zespół kościoła par., XIV-XVIII, nr rej.: 115/13/56 z 5.11.1956 oraz 114/8/57 z 3.04.1957:
 - kościół
 - dzwonnica
 - cmentarz przykościelny
 - ogrodzenie z bramkami
- zespół dworski, XVI/XVII, 1910, nr rej.: 346 z 8.02.1974:
 - dwór
 - ogród
 - piwnice winne na folwarku, 1820, nr rej.: A-1266/M z 30.06.2011

Kacwin

- kościół par. pw. Wszystkich Świętych, XV, XVII, XIX, nr rej.: 101/45/60 z 31.12.1960
- organistówka, ul. Kościelna, 1890, nr rej.: A-1285/M z 4.11.2011
- zespół kaplic na terenie wsi, nr rej.: A-1274/M z 29.07.2011 :
 - kaplica pw. Matki Boskiej Śnieżnej (na dz. nr 2905), 1750

- kaplica pw.Trójcy Świętej (na dz. nr 34), 1767
- kaplica pw.św. Katarzyny (na dz. nr 830), 1768
- kaplica pw.św. Wojciecha (na dz. nr 2907), 1832
- d. Szkoła Ludowa, ul. św. Anny, 1896, nr rej.: A-1281/M z 26.10.2011
- budynek gospodarczy „sypaniec”, drewn., ul. św. Anny 97, nr rej.: A-1455/M z 28.12.2015

Łapsze Niżne

- kościół par. pw. św. Kwiryna, 1300, XVII-XVIII, nr rej.: A-575 z 8.07.1988

Łapsze Wyżne

- kościół par. pw. św. Piotra i Pawła, 1759-1776, nr rej.: A-1006/M z 30.07.2010

Niedzica

- kościół par. pw. św. Bartłomieja, XV, 1745, nr rej.: 104 z 27.01.1969
- kaplica pw. św. Michała Archanioła, XVIII, nr rej.: 105 z 27.01.1969
- kaplica pw. św. Rozalii, poł. XVIII, nr rej.: 106 z 27.01.1969
- cmentarz rodzinny Salamonów, 1936, nr rej.: 407 z 15.08.1985
- zamek, ok. 1290, 1330, 1430, nr rej.: I-3/21/46 z 1.08.1947
- zabudowa gospodarcza zamku, XVIII-XX, nr rej.: A-740 z 23.12.1999:
 - spichrz, drewn.
 - kurnik, ob. dom mieszkalny
 - ogród
 - figura przydrożna (krzyż), drewn.
 - d. stacja graniczna, drewn., nr rej.: A-290 z 1.08.1980
 - d. budynek administracyjny dóbr „Leśniczówka”, mur.-szach., 1872, XX, nr rej.:A-14/M z 17.12.2003

Trybsz

- kościół pw. św. Elżbiety, drewn., XVI, XVII, nr rej.: B.S.11-N-9-1936 z 2.06.1936

NOWY TARG – gm.

Dębno Podhalańskie

- kościół par. pw. św. Michała Archanioła, drewn., XV, nr rej.: 115/8/56 z 28.03.1956
- cmentarz kościelny, nr rej.: jw.
- ogrodzenie, mur.-drewn., nr rej.: jw.

Harkłowa

- kościół par. pw. Narodzenia NMP, drewn., XV/XVI, XVIII, XIX, nr rej.: L.XII.49/30/21 z 9.04.1930
- brama wjazdowa (dworska), XVII, nr rej.: A-744 z 16.06.1994
- lamus (dwór), 1 poł. XVII, 1880, nr rej.: A-730 z 18.02.1994

Krempachy

- kościół par. pw. św. Marcina, poł. XVI, nr rej.: A-749/94 z 27.06.1994
- ogrodzenie z bramkami, nr rej.: jw.
- kościół cmentarny pw. św. Walentego, 1761, nr rej.: A-1329/M z 14.01.2013

Ludźmierz

- kościół par. pw. Wniebowzięcia NMP, ul. Tetmajera, 1869-1977, nr rej.: A-288 z 12.08.1971

Łopuszna

- zespół dworski (dwór z zespołem budownictwa drewnianego), nr rej.: A-117/M z 24.10.200:
- dwór, drewn., 1790, 1892
 - spichrz plebański, drewn., XVIII
 - stróżówka „Gacek”, drewn.
 - stajnia z wozownią, mur./drewn.
 - chałupa „Klamerusów”, drewn., 1887
 - 2 piwnice, kam., XIX
 - ogród, 2 poł. XIX, nr rej.: A-313 z 26.06.1981

Nowa Biała

- kościół par. pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej, 1748, nr rej.: A-747 z 15.06.2001
- cmentarz kościelny, nr rej.: jw.
- ogrodzenie z bramkami, XVIII, nr rej.: jw.
- kaplica pw. św. Marii Magdaleny, ok. 1787, nr rej.: 426 z 7.01.1975

Polana Chowańcowa

- szalaś mieszkalny (koliba), drewn., nr rej.: A-316 z 14.12.1982
- 3 szalasy gospodarcze, drewn., nr rej.: jw.

NOWY TARG – m.

- kościół par. pw. św. Katarzyny, XIV, 1765, nr rej.: A-40 z 22.01.1970
- cmentarz kościelny, nr rej.: jw.

- brama-dzwonnica z ogrodzeniem, 1701, nr rej.: jw.
- kościół cmentarny pw. św. Anny, drewn., XV (?), XVIII-XIX, nr rej.: XII-49-30 z 4.04.1930
- ratusz, Rynek 1, XV, 2 poł. XIX, nr rej.: A-1531/M z 7.01.2020
- gimnazjum, ob. I LO im. Goszczyńskiego, pl. Krasieńskiego 1, 1905-08, nr rej.: A-851 z 28.12.1998
- bursa gimnazjalna, ul. Nadwodna 5, 1913, nr rej.: A-1501/M z 7.06.2018
- kamienica, Rynek 16, 1908, nr rej.: A-1587/M z 30.03.2021
- kamienica, Rynek 18, 1901, nr rej.: A-1579/M z 29.12.2020

OCHOTNICA DOLNA – gm.

Ochotnica Dolna

- zespół młyński, ul. Młynne 1, nr rej.: A-181 z 17.11.1984:
 - młyn wodny, drewn.
 - *tartak wodny, szach. (nie istnieje)*
 - spichrz, mur.-drewn.

Ochotnica Górna

- Dom Ludowy, os. Kopcówki 300, drewn., 1910, nr rej.: A-1586 z 14.09.2022
- dom (chałupa), Forędówki, drewn., 1839, nr rej.: A-360 z 10.11.1983

Tylmanowa

- kościół par. pw. św. Mikołaja, drewn., 1756, 1843-45, nr rej.: A-666/M z 11.05.2009
- dzwonnica, poł. XIX, 1930, nr rej.: jw.
- cmentarz kościelny, nr rej.: jw.
- ogrodzenie, mur., 1930, nr rej.: jw.
- zespół dworski, ok. 1840, nr rej.: A-625 z 28.05.1991:
 - dwór
 - park

RABA WYŻNA – gm.

Raba Wyżna

- kościół par. pw. św. Stanisława Biskupa, 1665, XIX, nr rej.: A-44 z 14.11.1968
- cmentarz przykościelny, nr rej.: jw.
- kaplica rodziny Zduniów, na cmentarzu par., 2 poł. XIX, nr rej.: A-837 z 9.10.1997
- kaplica Trzeciego Upadku Jezusa, k. XIX, nr rej.: A-841 z 12.11.1997

- zespół dworski, pocz. XX, nr rej.: 192 z 30.08.1985:

- dwór
- oranżeria
- spichrz
- stodoła, drewn.
- czworak

Rokiciny Podhalańskie

- park dworski, k. XIX, nr rej.: A-662 z 23.03.1992

Sieniawa

- kościół fil. pw. św. Antoniego Padewskiego, drewn., 1740, nr rej.: 101/14/61 z 25.09.1961
- cmentarz przykościelny, nr rej.: jw.
- zespół dworski, XVII, 1 poł. XIX:
 - dwór, mur.-drewn., 1 poł. XIX, nr rej.: A-106/A-217 z 19.01.1971
 - spichrz, 2 poł. XIX, nr rej.: jw.
 - kapliczka, 1740
 - park, nr rej.: A-661 z 23.03.1992

RABKA-ZDRÓJ – m. i gm.

Chabówka

- kościół fil. pw. Świętego Krzyża, na Obidowej, drewn., 1757, nr rej.: XII-47-30 z 8.03.1930

Rabka-Zdrój

- zespół kościoła par. pw. św. Marii Magdaleny, ul. Orkana, 1903-1905, nr rej.: A-769 z 24.04.1995:
 - kościół
 - ogrodzenie z pseudobastionami
 - budynek gospodarczy (w linii ogrodzenia)
 - cmentarz przykościelny
- kościół pw. św. Marii Magdaleny „Stary”, drewn., 1606, 1744, 1913, nr rej.: A-20 z 10.04.1968
- cmentarz kościelny, nr rej.: jw.
- ogrodzenie z bramkami, mur., nr rej.: jw.

- kaplica grobowa Juliana Zubrzyckiego, z terenem cmentarza par., 1892, nr rej.: 677/92 z 9.09.1992
- plebania „stara”, ul. Orkana 4, drewn., XIX, XX, nr rej.: A-770 z 28.04.1995
- plebania „nowa”, ul. Orkana 8, pocz. XX, nr rej.: A-353 z 2.09.1983
- zespół dworca kolejowego, ul. Zakopiańska, nr rej.: A-712 z 17.12.1993:
 - dworzec
 - dom mieszkalny
 - budka dróżnika
- zagroda, ul. 1 Maja 7, k. XIX, nr rej.: A-782/1-2 z 23.11.1995:
 - dom, drewn.-mur.
 - budynek gospodarczy, drewn.
- osiedle „Mlekołajówka” (zespół zabudowy zagrodowej), ul. Jana Pawła II 50; 51; 53;54, XIX/XX, nr rej.: A-679/92 z 6.08.1992
- willa „Liliana”, ul. Nowy Świat 1, drewn., 1880, nr rej.: A-831 z 30.05.1997
- willa „Antonina”, ul. Nowy Świat 7, drewn., k. XIX, nr rej.: A-830 z 2.06.1997
- willa „Kadenówka”, ul. Nowy Świat 33, drewn., ok. 1930, nr rej.: A-1597/M z 24.06.2021
- willa „Józef”, ul. Orkana 28, 1903, nr rej.: 741 z 1.06.1994
- willa „Pod Trzema Różami”, ul. Orkana 30, drewn., ok. 1864, nr rej.: 727 z 7.06.1994
- willa „Luboń”, ul. Orkana 32, drewn., po 1864, nr rej.: 728 z 7.06.1994
- willa „Pod Orłem”, ul. Orkana 34, drewn., nr rej.: 729 z 6.06.1994
- willa „Warszawianka”, ul. Orkana 47, drewn., 1864, nr rej.: A-833 z 30.05.1997
- willa „Gwiazda”, ul. Parkowa 1, drewn., XIX/XX, nr rej.: 213 z 15.11.1977
- willa „Krzywoń”, ul. Parkowa 3, szach., 1880, nr rej.: A-832 z 2.06.1977
- willa „Anioł”, ul. Parkowa 5, drewn.-mur., 1895, nr rej.: 205 z 25.11.1976
- willa „Topolówka”, ul. Poniatowskiego 60, drewn.-kam., 1913, nr rej.: A-723 z 30.12.1993
- „Dom Fudali”, ul. Sądecka 4, drewn., 1884, nr rej.: 493 z 17.06.1987
- schronisko PTT, mur./drewn., na Luboniu Wielkim, 1929, nr rej.: A-1184/M z 14.12.2009

SPYTKOWICE – gm.

Spytkowice

- zespół kościoła par. pw. MB Niepokalanie Poczętej, 1758-1760, nr rej.: I-3-37/47 z 21.03.1947 oraz 130 z 1.04.1969:
 - kościół, drewn.
 - dzwonnica

- cmentarz przykościelny
- ogrodzenie z 2 bramkami, drewn.
- karczma, ob. sklepy, poł. XVIII, nr rej.: A-375 z 28.11.1985

SZAFLARY – gm.

Szaflary

- kościół par. pw. św. Andrzeja, 1799-1806, nr rej.: A-797 z 15.05.1996
- cmentarz przykościelny, nr rej.: jw.
- ogrodzenie, nr rej.: jw.
- ruiny zamku (grodzisko średniowieczne), XIII/XIV, nr rej.: 580 z 11.10.1988
- pawilon widokowy, 2 poł. XVIII, nr rej.: jw.
- ogród dworski, nr rej.: A-822 z 19.12.1996
- chałupa Anny Doruli, ul. Suskiego 124, drewn., 1843, nr rej.: A-743 z 14.06.1994

SZCZAWNICA – m.

- kaplica pw. MB Częstochowskiej, ul. Park Dolny, 1867-76, nr rej.: A-673 z 19.12.1992
- kaplica pw. Najśw. Marii Panny, ul. Park Górny, 1844-46, nr rej.: A-672 z 18.12.1992
- cmentarza par. (stary), ul. Główna, ok. 1870, nr rej.: A-812 z 8.08.1996
- kaplica grobowa Szalay'ów, 1870, nr rej.: jw.
- willa „Pod Bogurodzicą”, pl. Dietla, nr rej.: A-650 z 12.12.1991
- willa „Stara Kancelaria”, pl. Dietla 3, 1864-65, nr rej.: A-648 z 11.12.1991
- willa „Danusia”, pl. Dietla 5, 1895, nr rej.: A-641 z 20.11.1991
- willa „Pałac”, pl. Dietla 7, 1864-66, nr rej.: A-642 z 20.11.1991
- willa „Holenderka”, pl. Dietla 8, nr rej.: A-649 z 12.12.1991
- willa „Nad Zdrojami”, pl. Dietla 9, nr rej.: 645 z 25.11.1981
- willa „Szwajcarka”, pl. Dietla 10, 1872, nr rej.: 647 z 28.11.1981
- willa „Marta”, ul. Manifestu Lipcowego 18, k. XIX, nr rej.: 208 z 24.12.1976
- dom, ul. Manifestu Lipcowego 25, drewn.-mur., nr rej.: 624 z 7.06.1991
- altana muzyczna, ul. Park Dolny, drewn., nr rej.: A-674 z 16.12.1992
- altana widokowa, ul. Park Dolny, drewn., 1861-65, nr rej.: A-669 z 19.12.1992
- sanatorium „Modrzewie”, ul. Park Górny, 1936-39, nr rej.: A-670 z 16.12.1992
- sanatorium „Pod Batorym”, ul. Park Górny 13, drewn., 1874-75, nr rej.: A-671 z 16.12.1992
- inhalatorium, ul. Park Górny, 1933-36, nr rej.: A-666 z 18.12.1992
- willa „Alma”, ul. Park Górny 4, 1870, nr rej.: A-646 z 16.12.1992

- willa „Palma I”, ul. Park Górny 14, 1905, nr rej.: A-713 z 18.12.1993
- willa „Palma II” (d. „Magdalenka”), ul. Park Górny 15, drewn., 1890, 1827, nr rej.: jw.
- pensjonat „Szalay II”, ul. Jana Wiktora 12, drewn., 4 ćw. XIX, nr rej.: A-802 z 14.06.1996
- pensjonat „Hotel Narodowy”, ob. „Szalay I” ul. Jana Wiktora 16, drewn., 3 ćw. XIX, nr rej.: A-801z 14.06.1996
- altana źródła „Waleria”, ul. Zdrojowa, 1867, nr rej.: A-675 z 18.12.1992
- willa „Limba”, ul. Zdrojowa 21, drewn., XIX, nr rej.: A-678 z 17.12.1992
- altana muzyczna, ul. Park Dolny, drewn., nr rej.: A-674 z 16.12.1992

Szczawnica - Jaworki

- cerkiew greko-kat. pw. św. Jana Chryzostoma, ob. kościół fil. rzym.-kat. pw. św. Jana, 1798, nr rej.: 25/781 z 5.09.1964
- cmentarz przykościelny, nr rej.: jw.
- ogrodzenie, nr rej.: jw.

Szczawnica - Szlachtowa

- cerkiew greko-kat., ob. kościół rzym.-kat. par. pw. MB Pośredniczki Łaski, 1895-1909, nr rej.: A-1209/M z 10.06.2010
- dzwonnica, 1922, nr rej.: jw.
- cmentarz cerkiewny, nr rej.: jw.

5.4 Gminne ewidencje zabytków i Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu nowotarskiego

Ważnym obowiązkiem samorządów lokalnych jest ochrona zabytków, które znajdują się na terenach przez nie administrowanych. Zakres tych zadań precyzuje art. 4 ustawy. Gminy mają między innymi dbać o: *„zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie”* oraz zapobiegać *„zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”*. Ustawa nakłada na gminę obowiązek *„uwzględnienia zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”*, czemu mają służyć gminne ewidencje zabytków.

Gminna ewidencja zabytków powinna zawierać:

- ❖ zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- ❖ inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- ❖ inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe informacje w zakresie opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem oraz rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające w/w rozporządzenie.

W wyniku ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek dokonania uzgodnień z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków zaplanowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. W odniesieniu do w/w ustawy Wojewódzki Konserwator Zabytków dokonuje uzgodnień na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53 ust 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane).

Posiadacze lub właściciele zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają ponadto obowiązek poinformowania wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich niekorzystnych zmianach, zagrożeniach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Obowiązuje ich również partycypacja w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zmieniona w 2010 r. wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, świadczy o tym obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych m.in. w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków.

Tabela nr 1. Stan opracowania gminnych ewidencji zabytków oraz gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Nowotarskiego (dane zebrane z gmin/miast na potrzeby opracowania programu).

GMINA	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI	GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW (GEZ)
Miasto i Gmina Czarny Dunajec	BRAK OBOWIĄZUJĄCEGO (program obowiązywał w latach 2016 – 2019)	TAK (ostatnia aktualizacja w latach 2016 – 2018)
Jabłonka	BRAK OBOWIĄZUJĄCEGO (w opracowaniu)	TAK

Krościenko nad Dunajcem	BRAK OBOWIĄZUJĄCEGO (okres obowiązywania zakończył się w 2018 r.)	TAK
Lipnica Wielka	BRAK OBOWIĄZUJĄCEGO	TAK
Łapsze Niżne	BRAK OBOWIĄZUJĄCEGO	TAK
Ochoznica Dolna	BRAK ODPOWIEDZI	BRAK ODPOWIEDZI
Raba Wyżna	BRAK OBOWIĄZUJĄCEGO (program obowiązywał w latach 2019 – 2022)	TAK
Gmina Nowy Targ	BRAK OBOWIĄZUJĄCEGO	TAK
Szaflary	BRAK OBOWIĄZUJĄCEGO	TAK
Spytkowice	NIGDY NIE POSIADAŁA	TAK
Czorsztyn	OBOWIĄZUJE (na lata 2022 – 2025)	TAK
Miasto i Gmina Rabka-Zdrój	BRAK OBOWIĄZUJĄCEGO	TAK
Miasto Nowy Targ	OBOWIĄZUJE (na lata 2020 – 2023)	TAK
Miasto i Gmina Szczawnica	BRAK OBOWIĄZUJĄCEGO	TAK (przyjęta w dniu 29.02.2016 r.)

6 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT

Analiza SWOT jest popularną techniką analityczną, wykorzystywaną w celu porządkowania informacji oraz diagnozowania sytuacji w konkretnym aspekcie sytuacji wspólnoty samorządowej. Jest wykorzystywana podczas oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, pomaga również w identyfikacji problemów oraz określeniu priorytetów rozwoju. Jej nazwa pochodzi od pierwszych liter angielskich słów S – od ang. Strengths (silne strony), W – od ang. Weaknesses (słabe strony), O – od ang. Opportunities (szanse) oraz T – od ang. Threats (zagrożenia).

Ze względu na pochodzenie czynniki rozwoju można podzielić na wewnętrzne to te, na które wpływ ma społeczność lokalna (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne czyli znajdujące się w bliższym lub dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu.

Poniżej zostały przedstawione wyniki analizy SWOT skoncentrowanej na problematyce zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego Powiatu Nowotarskiego.

- **Mocne strony (S – Strengths):**

- ❖ dogodne położenie powiatu w południowej Polsce, bezpośrednie sąsiedztwo z powiatem Tatrzańskim oraz krzyżujące się szlaki turystyczne;
- ❖ duża ilość obiektów zabytkowych o wysokiej wartości, zwłaszcza zabytków architektury drewnianej;
- ❖ współpraca terenowego konserwatora zabytków z władzami samorządowymi w zakresie ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego;
- ❖ prawidłowa ewidencja zasobu oraz dobre rozpoznanie dóbr kultury;
- ❖ obecność kilkunastu placówek o charakterze muzealnym;
- ❖ różnorodność oraz wysoka jakość środowiska naturalnego;
- ❖ obecność na terenie powiatu dwóch miejscowości uzdrowiskowych.

- **Słabe strony (W – Weaknesses):**

- ❖ ogromna presja turystyczna na teren powiatu;
- ❖ brak opracowanych i aktualnych gminnych programów opieki nad zabytkami;
- ❖ brak aktualnych Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego w części obszarów gdzie występuje wysokie nasycenie obiektami zabytkowymi;
- ❖ niski poziom świadomości społecznej związanej z wartością krajobrazu kulturowego i potrzebą jego ochrony;
- ❖ niski poziom świadomości społecznej dotyczącej obowiązków właścicieli obiektów zabytkowych;
- ❖ niewystarczająca infrastruktura drogowa, wymagająca ciągłej modernizacji;
- ❖ brak wystarczających środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych;
- ❖ przyspieszający zanik tradycyjnego budownictwa drewnianego (zarówno gospodarczego jak i mieszkalnego) na terenach wiejskich.

- **Szanse (O – Opportunities):**

- ❖ podnoszenie poziomu edukacji społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego;
- ❖ rozwój bazy turystycznej opartej o zabytki lub zespoły zabytkowe (np.: Czorsztyn);
- ❖ opracowanie Strategii rozwoju powiatu nowotarskiego ujmującej dostęp do szlaków kulturowych i zabytków przy ogromnej presji turystycznej;
- ❖ objęcie oraz obejmowanie ochroną terenów wolnych od zabudowy (strefy ochrony krajobrazu), które stanowią naturalne tło historyczne dla obiektów i zespołów zabytkowych;

- ❖ coraz większa świadomość społeczności lokalnej odnośnie procedur uruchamiania pozyskiwania środków na ochronę dziedzictwa kulturowego;
- ❖ systematycznie wzrastająca liczba właściwie przeprowadzonych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych;
- ❖ poprawa dostępności do zabytków przez wprowadzenie nowoczesnych, bazujących na technologiach internetowych systemów informacji turystycznej;
- ❖ potencjał dla rozwoju produktów regionalnych;
- ❖ możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej.

- **Zagrożenia (T – Threats):**

- ❖ brak gminnych programów opieki nad zabytkami;
- ❖ niewystarczająca infrastruktura drogowa dla stale zwiększającego się ruchu turystycznego na obszarze powiatu;
- ❖ brak dostosowania oraz niski poziom architektoniczny nowopowstałych obiektów, wznoszonych w ważnych pod względem krajobrazowym i kulturowym terenach;
- ❖ brak bądź niewystarczające dopracowanie Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego gmin przy wysokiej presji ruchu budowlanego (zwłaszcza budownictwa ukierunkowanego pod turystykę);
- ❖ możliwość występowania potencjalnych zdarzeń losowych np.: osuwisk czy powodzi błyskawicznych, a także zdarzeń losowych dotyczących zapory wodnej w Niedzicy co niesie ze sobą zagrożenie dla Doliny Dunajca;
- ❖ nadmierna komercjalizacja zabytków, która oddala je od lokalnej społeczności;
- ❖ brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę zabytków i zabezpieczenie zabytków oraz edukację w tej dziedzinie;
- ❖ pogarszający się stan techniczny ze względu na wysokie koszty prac konserwatorskich;
- ❖ częste działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany ponad dobro społeczne, tj. dobro zabytku.

Powyższa analiza SWOT pokazuje w kontekście dziedzictwa kulturowego duży potencjał powiatu nowotarskiego obiektów i zespołów zabytkowych zlokalizowanych w jego granicach. Należy również zaznaczyć, że zarówno charakter jak i niejednokrotnie wysoka wartość zabytkowa zespołów stanowią podstawę do rozwoju turystyki, promocji regionu, a także do podejmowania starań o dodatkowe środki na ich konserwację i ochronę.

7 Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych aspektach życia społecznego powiatu. Aby zrealizować wyznaczone cele należy przede wszystkim dokonać zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności, podmiotów, jednostki samorządu terytorialnego, instytucji i sfer funkcjonalnych, które ponoszą odpowiedzialność za ochronę środowiska naturalnego i kulturowego, za zagospodarowanie przestrzenne i ład, a także rozwój i wyznaczanie kierunków rozwoju miast. Ważne jest również aby właściciele prywatni obiektów zabytkowych zmienili swoje podejście, co przyczyni się do poprawy stanu zachowania wszelakich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Realizacja przez powiat przypisanych zadań w zakresie ochrony zabytków jest składową wykonywania przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie ze wskazaniem powyższej ustawy program ma określić cele i zadania powiatu w zakresie ochrony jego zasobu kulturowego. W związku z tym należy wskazać następujące cele.

• Cele strategiczne

- 1) inwentaryzacja i określenie stanu technicznego zabytków należących do powiatu;
- 2) poprawa stanu technicznego zabytków własnych powiatu poprzez ich konserwację (pozyskiwanie środków zewnętrznych na finansowanie prac);
- 3) poprawa skuteczności ochrony i opieki nad zasobem dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu;
- 4) inicjowanie działań w celu aktywnej ochrony wybranych obiektów reprezentujących tradycyjną drewnianą zabudowę wiejską;
- 5) podnoszenie atrakcyjności dla potrzeb społeczeństwa, promocji regionu, turystycznych, edukacyjnych;
- 6) wspieranie inicjatyw mających na celu zwiększenie ilości środków finansowych przeznaczanych na ochronę dziedzictwa kulturowego;
- 7) zwiększanie aktywności mieszkańców powiatu w zakresie opieki nad zabytkami;
- 8) ustanowienie społecznych opiekunów zabytków;
- 9) objęcie ochroną obszarów szczególnie cennych pod względem kulturowym, krajobrazowym i przyrodniczym.

• Priorytety ochrony

Priorytetem w działaniach na rzecz ochrony zabytków na terenie powiatu nowotarskiego powinna

być:

- ❖ ochrona architektury drewnianej sakralnej, zagrodowej oraz uzdrowiskowej;
- ❖ ochrona zespołów przyrodniczo – krajobrazowych Dunajca, Niedziczanki, Białki, Czarnej Orawy oraz Raby z dopływami;
- ❖ ochrona i rewaloryzacja architektury obronnej oraz kapliczek i krzyży przydrożnych.

• **Zadania powiatu nowotarskiego**

Zadania powiatu nowotarskiego w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami można podzielić na:

1) inicjowanie działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami:

- a) edukacja w zakresie określenia zasobu dziedzictwa kulturowego powiatu i jego wartości przy współpracy ze szkołami, muzeami, stowarzyszeniami;
- b) edukacja oraz informowanie o przepisach dotyczących zabytków w tym zabytków archeologicznych;
- c) organizowanie obchodów tradycyjnych świąt i zwyczajów kultywujących tradycję regionu;
- d) współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków;
- e) patronat nad izbami regionalnymi i izbami pamięci, organizowanymi w domach kultury i szkołach jako element edukacji społecznej;
- f) promowanie zasobu dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazowego powiatu;
- g) inicjowanie tworzenia nowych szlaków turystycznych promujących unikatowe walory kulturowe i krajobrazowe powiatu;
- h) inicjowanie i wspieranie realizacji przedsięwzięć związanych z tworzeniem nowych tras spacerowych i rowerowych powiązanych z zespołami zabytkowymi na terenie powiatu.

2) zadania organizacyjno-prawne:

- a) ustanawianie społecznych opiekunów zabytków;
 - ❖ podstawę prawną stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840);
 - ❖ starosta właściwy dla miejsca zamieszkania kandydata na społecznego opiekuna zabytków, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków ustanawia społecznego opiekuna zabytków;
 - ❖ społeczny opiekun zabytków musi otrzymać wymagane uprawnienia;
 - ❖ społeczny opiekun zabytków jest uprawniony do pouczania osób naruszających przepisy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
 - ❖ społecznie opiekunowe zabytków podejmują działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechniają wiedzę o opiece nad zabytkami i ochronie zabytków;
 - ❖ starosta wydaje legitymację społecznego opiekuna zabytków osobie fizycznej

- pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków, a osobie prawnej lub innej jednostce organizacyjnej nie posiadającej osobowości prawnej wydaje zaświadczenie;
- ❖ społeczny opiekun zabytków współdziała z wojewódzkim konserwatorem zabytków i starostą w sprawach ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
 - ❖ społecznym opiekunem zabytków może być osoba: która posiada zdolność do czynności prawnych, nie była karana za przestępstwa popełnione umyślnie, posiada wiedzę w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
 - ❖ zgodniwe z ustawą wymaganym dokumentem w procedurze jest wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków;
 - ❖ na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków starosta cofa ustanowienie społecznego opiekuna zabytków, jeżeli opiekun przestał spełniać wymagania określone w art. 102 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, lub niewłaściwie wykonuje swoje zadania;
 - ❖ o ustanowieniu lub cofnięciu ustanowienia społecznego opiekuna zabytków starosta zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków;
 - ❖ starosta zobowiązany jest prowadzić listę społecznych opiekunów zabytków.
- b) sygnalizowanie samorządom gminnym z terenu powiatu, konieczności stałej aktualizacji Gminnej Ewidencji Zabytków, monitorowania stanu zasobu dziedzictwa kulturowego oraz konieczności opracowania Gminnych Programów Opieki nad Zabytkami (tym, które go jeszcze nie opracowały);
- c) systematyczne uzupełnianie Gminnych Ewidencji Zabytków przede wszystkim o obiekty drewniane architektury świeckiej, oraz obiekty murowane o wysokich walorach artystycznych, zagrożone potencjalnymi modernizacjami i rozbudową;
- d) systematyczne uzupełnianie rejestru zabytków o wpisy obiektów, zespołów obiektów, które posiadają walory historyczne, zabytkowe i artystyczne, przez co kwalifikują się do ochrony prawnej;
- e) sygnalizowanie gminom powiatu możliwości i sposobu powoływania na ich terenach parków kulturowych w wybranych obszarach;
- f) modernizacja infrastruktury komunikacyjnej pod względem poprawy dostępności do turystycznych ośrodków miejskich i wiejskich dla zwiedzających. Przede wszystkim dla bezpieczeństwa turystów i mieszkańców powiatu jak i bezpieczniejszej dostępności wobec nasilającego się corocznie ruchu turystycznego. Ważne jest również zapewnienie odpowiedniej liczby miejsc parkingowych;
- g) przybliżenie właścicielom obiektów zabytkowych możliwości ubiegania się o środki na ich konserwację i rewaloryzację.

3) Zadania w zakresie dokumentacji i badań:

- a) wspieranie przedsięwzięć mających na celu kolekcjonowanie i dokumentowanie materiałów i informacji historycznych dotyczących zasobu dziedzictwa kulturowego powiatu nowotarskiego. Prowadzenie współpracy z jednostkami badawczymi, stowarzyszeniami oraz młodzieżą szkolną poprzez organizację wystaw i konkursów.

4) Zadania w zakresie finansowania:

- a) dokonanie analizy potrzeb i możliwości przystosowania obiektów zabytkowych do potrzeb osób starszych i niepełnosprawnych;
- b) zabezpieczanie w razie potrzeby środków na ochronę i bieżącą konserwację obiektów zabytkowych będących własnością powiatu;
- c) pozyskiwanie zewnętrznych środków finansowych na ochronę i bieżącą konserwację obiektów zabytkowych stanowiących własność powiatu.

5) Zadania w zakresie remontowo – konserwatorskim:

- a) rozpoznanie stanu technicznego układu konstrukcyjnego drewnianego kościoła pw. Św. Marii Magdaleny w Rabce-Zdroju, będącego siedzibą Muzeum im. Wł. Orkana oraz w razie konieczności wykonanie niezbędnych prac konserwatorskich w oparciu o ekspertyzę i projekt konserwatorski;
- b) prowadzenie monitoringu oraz określenie stanu zachowania, zabezpieczenia przeciwpożarowego oraz sposobu użytkowania obiektów zabytkowych (we współpracy z gminami jak i właścicielami);

Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa wdrożenie programu jest obowiązkiem administracji samorządowej powiatu.

Przy realizacji założeń programowych powiatowi mogą towarzyszyć gminy, a także stowarzyszenia, organizacje i instytucje statutowo związane z ochroną dziedzictwa kulturowego i propagowaniem kultury.

Najistotniejszymi narzędziami realizacji programu są regulacje prawne dotyczące ochrony obiektów, zespołów zabytkowych, a także krajobrazu kulturowego zawarte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gmin.

Realizacja Powiatowego programu opieki nad zabytkami winna być monitorowana i podlegać okresowej ocenie. Będzie to istotne ze względu na: możliwość weryfikacji działań zmierzających do ochrony zasobu dziedzictwa kulturowego, potrzebę sporządzenia okresowego raportu z realizacji programu, a także potrzebę dostarczenia organom sprawującym nadzór nad obszarem będącym przedmiotem ochrony, danych o stanie jego ochrony.

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U.

z 2022 r., poz. 840) za monitorowanie realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami odpowiada Zarząd Powiatu, który co dwa lata sporządza sprawozdanie i przedstawia je Radzie Powiatu.

Istotne jest także dokonywanie okresowej oceny stanu zabytków architektury i budownictwa uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków funkcjonujących na terenie powiatu. Ocena ta winna określać zmiany ilościowe w zasobie, przekształcenia jakim uległa substancja w przedmiotowym okresie, ilość przeprowadzonych prac konserwacyjnych, a także zestawienie roczne środków finansowych przeznaczonych na cele ochrony zabytków przez Powiat i pozyskanych ze źródeł zewnętrznych.

8 Instrumentarium realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego będzie realizowany dzięki wykonywaniu określonych powyżej zadań co posłuży osiągnięciu przyjętych kierunków działań. Filar instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz obowiązujące w nich regulacje. Regulacje te dotyczą przede wszystkim instrumentów prawnych, finansowych, społecznych oraz koordynacji i kontroli.

- **Instrumenty prawne** – które kształtują przede wszystkim przepisy ustawowe mające swoje źródło w następujących aktach prawnych: ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami, ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawa prawo budowlane, ustawa prawo ochrony środowiska, ustawa o ochronie przyrody, ustawa o gospodarce nieruchomościami, ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej. Należy także wyminić tutaj decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz wpis do rejestru zabytków.
- **Instrumenty finansowe** – są to instrumenty obejmujące subwencje, dotacje, dofinansowania oraz środki pochodzące z funduszy europejskich oraz innych źródeł zewnętrznych. Źródła finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce można podzielić na:
 - ❖ źródła prywatne – środki organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, osób fizycznych, fundacji itp.;
 - ❖ źródła publiczne – budżety jednostek samorządu terytorialnego każdego szczebla, budżet państwa, środki Unii europejskiej.
- **Instrumenty społeczne** – które wyrażają się poprzez:
 - ❖ współdziałanie z organizacjami społecznymi;

- ❖ edukację kulturalną połączoną z zaszczepieniem w lokalnej społeczności świadomości ochrony dziedzictwa kulturowego i potrzeby jego istnienia;
 - ❖ współpraca oraz współdziałanie z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (parafiami i władzami kościelnymi, osobami fizycznymi).
- **Instrumenty koordynacji** – sprowadzają się do realizacji programów i projektów w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdujących się w powiatowych i wojewódzkich programach oraz współpracy z organizacjami społecznymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jak również z ośrodkami naukowymi.
 - **Instrumenty kontrolne** – zaliczmy tutaj monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego, ocenę stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz sporządzenie co 2 lata sprawozdania z realizacji Programu.

9 Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zasady finansowania i współfinansowania opieki nad zabytkami określa rozdział 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z zapisami w/w ustawy dbanie o zabytek polega na m.in. prowadzeniu prac restauratorskich, konserwatorskich czy robotach budowlanych, a także na utrzymaniu zabytku jak i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie powyższych działań nie jest tylko obowiązkiem właściciela zabytku, lecz również każdego podmiotu posiadającego tytuł prawny do zabytku czyli użytkowników wieczystych i trwałych zarządców. Jednostka samorządu terytorialnego będąca w posiadaniu tytułu prawnego do obiektu traktuje opiekę nad nim jako zadanie własne.

Należy dążyć do sytuacji, w której władze powiatu podejmą próbę wydzielania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów Powiatowego programu opieki nad zabytkami. Należy zaznaczyć, że w większości przypadków środki ze źródeł zewnętrznych wymagają zapewnienia własnego wkładu finansowego.

Źródła finansowania zewnętrznego można sklasyfikować następująco:

- **źródła krajowe:**
 - ❖ dotacje ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
 - ❖ dotacje wojewódzkie;
 - ❖ dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków;
 - ❖ dotacje gminne;
 - ❖ dotacje powiatowe;
 - ❖ Fundusz Termomodernizacji i Remontów;
 - ❖ Dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji;
 - ❖ Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW);

- ❖ Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- ❖ Fundusze pochodzące od fundacji;
- ❖ Programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- ❖ Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- ❖ Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

- **źródła zagraniczne:**

- ❖ źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych;
- ❖ Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG (źródła pozaunijne);
- ❖ źródła z programu - Program Operacyjny Polska Cyfrowa 2014-2020.

10 Podsumowanie

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego na lata 2024 – 2027 ma za zadanie nakreślić kierunki polityki władz samorządowych w tak kluczowych kwestiach jak promocja i ochrona lokalnej kultury. Jednym z najważniejszych elementów Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami jest promocja unikatowych walorów turystycznych powiatu przy wykorzystaniu regionalnej tradycji oraz bogactwa przyrody, które często jest unikatowe w skali kraju jak również międzynarodowej z wykorzystaniem w tym celu obiektów zabytkowych.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami podkreśla w szczególności rolę władz samorządowych oraz mieszkańców powiatu w zachowaniu znajdującego się na jego terenie dziedzictwa kulturowego oraz właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, jednostek organizacyjnych powiatu jak również organizacji pozarządowych.

11 Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
4. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.
5. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
6. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.
7. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
8. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.
9. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
10. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
11. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

12. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej.
13. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
14. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowotarskiego na lata 2009-2012.
15. Małopolskie Uzdrowiska. Wyprawy po zdrowie i urodę, Wyd. Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego Woj. Małopolskiego, Kraków 2007.
16. Narodowy Instytut Dziedzictwa – Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
17. Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Nowotarskiego na lata 2004 – 2015.
18. Brykowski R., Kornecki M., *Drewniane kościoły w Małopolsce Południowej*, Wrocław -W-wa – Kraków 1984.
19. Chrzanowski T., Kornecki M., *Sztuka Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1982.
20. Beiersdorf Z., Nowy Targ, Studium Historyczno-Urbanistyczne, PP. Prac. Konserwacji Zabytków o. Kraków, Kraków 1990 – 1992.
21. *Dzieje miasta Nowego Targu*, M. Adamczyk (red), Wyd. Podh. Tow. Przyjaciół Nauk w Nowym Targu, Nowy Targ 1991.
22. Kornecki M., *Drewniane kościoły w Małopolsce*, Kraków 1999.
23. *Krajobraz kulturowy Polski – Województwo Małopolskie*, red. J. Bogdanowski, Kraków – Warszawa 2001.
24. Materiały Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
25. Majorczyk A., Nowy Targ, Obrazki z miasteczka dwóch kultur, Wyd. Związek Euroregionu „Tatry”, Nowy Targ 2007.
26. Kadłuczka A., *Ochrona zabytków architektury*, T.1. Zarys doktryn i teorii, Wyd. Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków, Kraków 2000.

12 Spis tabel

1. Tabela nr 1. Stan opracowania gminnych ewidencji zabytków oraz gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Nowotarskiego.

13 Spis rycin

1. Ryc. 1. Wycinek mapy województwa małopolskiego przedstawiający granice powiatu nowotarskiego.
2. Ryc. 2. Widok wnętrza kościoła par. pw. św. Michała Archaniola w Dębnie, gmina Nowy Targ, powiat nowotarski.
3. Ryc. 3. Widok na kościół par. pw. św. Michała Archaniola w Dębnie, gmina Nowy Targ, powiat nowotarski.

14 Strony internetowe

1. <http://stat.gov.pl/>
2. <https://www.nid.pl/pl/>
3. <https://pl.wikipedia.org/>
4. <http://www.polskiezabytki.pl>
5. <http://www.mwkz.pl/>
6. <https://www.eog.gov.pl/>
7. <https://www.ppp.gov.pl/>
8. <http://www.mkidn.gov.pl/>
9. <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>
10. <https://zabytek.pl/>
11. <https://szaflary.pl/>
12. <https://bip.malopolska.pl/>
13. <https://www.wuoz.malopolska.pl/>
14. <https://dane.gov.pl>
15. <https://www.nowotarski.pl/>
16. <https://bdl.stat.gov.pl/>